

Ik ben gelukkig getrouwd. Toen ik dat iemand laatst terloops meldde, merkte ik dat je deze onthulling op allerlei manieren kunt opvatten. Het kan iets zeggen over de beleving van mijn partnerschap, maar ook: 'gelukkig ben ik getrouwd' (... en dus niet alleen), of 'het huwelijk, dat is zo gek nog niet'. Zo'n terloopse meerduidigheid zegt kennelijk dus veel over het belang dat we aan het huwelijk hechten. Het huwelijk raakt nu eenmaal direct aan kernwaarden van de leefwereld: liefde, zorg, kinderen, geld, seks, levensplanning, huisvesting. Daarmee raakt het ook aan problemen in de leefwereld: conflict, scheiding, ontrouw, gebroken gezinnen en bovendien ook aan maatschappelijke vragen rond het instituut van het huwelijk, zoals die van de daling van het aantal huwelijkssluitingen, de stijging van het aantal echtscheidingen, en de opkomst van het homohuwelijk. Elk land heeft zijn eigen cultuur en wetgeving op dit punt, maar dat sluit niet uit dat er nu eenmaal een typisch morele dimensie aan het huwelijk zit.

In praktisch alle religies wordt het huwelijk religieus uitgedrukt in prachtige rituelen; is het verbonden met institutioneel vastgelegde normen van persoonlijke lotsverbondenheid; en wordt het voorzien van raad en advies over de vraag 'hoe goed samen te leven'. Prachtig! Maar in onze Nederlandse en Vlaamse context is die spirituele, kerkelijke en pastorale kant van het huwelijk in praktisch opzicht bepaald niet probleemloos. In deze *Handelingen* worden enkele illustratieve casussen besproken vanuit de protestants-christelijke traditie. Religies en kerken worden vanuit hun maatschappelijk imago wellicht opgevat als 'diehard' verdedigers van 'family values', maar dat garandeert geen eenvoudige pastorale oplossingen voor de soms harde praktijk van het geleefde partnerschap. Wie is de dominee, priester, imam of pandit om hier publieke voorschriften te geven of oplossingen voor private problemen?

Bladerend door deze *Handelingen* denk ik: mooi dat we die vraag eens stellen zonder pasklare antwoorden. Die heeft u als lezer waarschijnlijk ook niet, maar reageer er toch maar eens op, via onze site of in een mailbericht. Van harte welkom! <

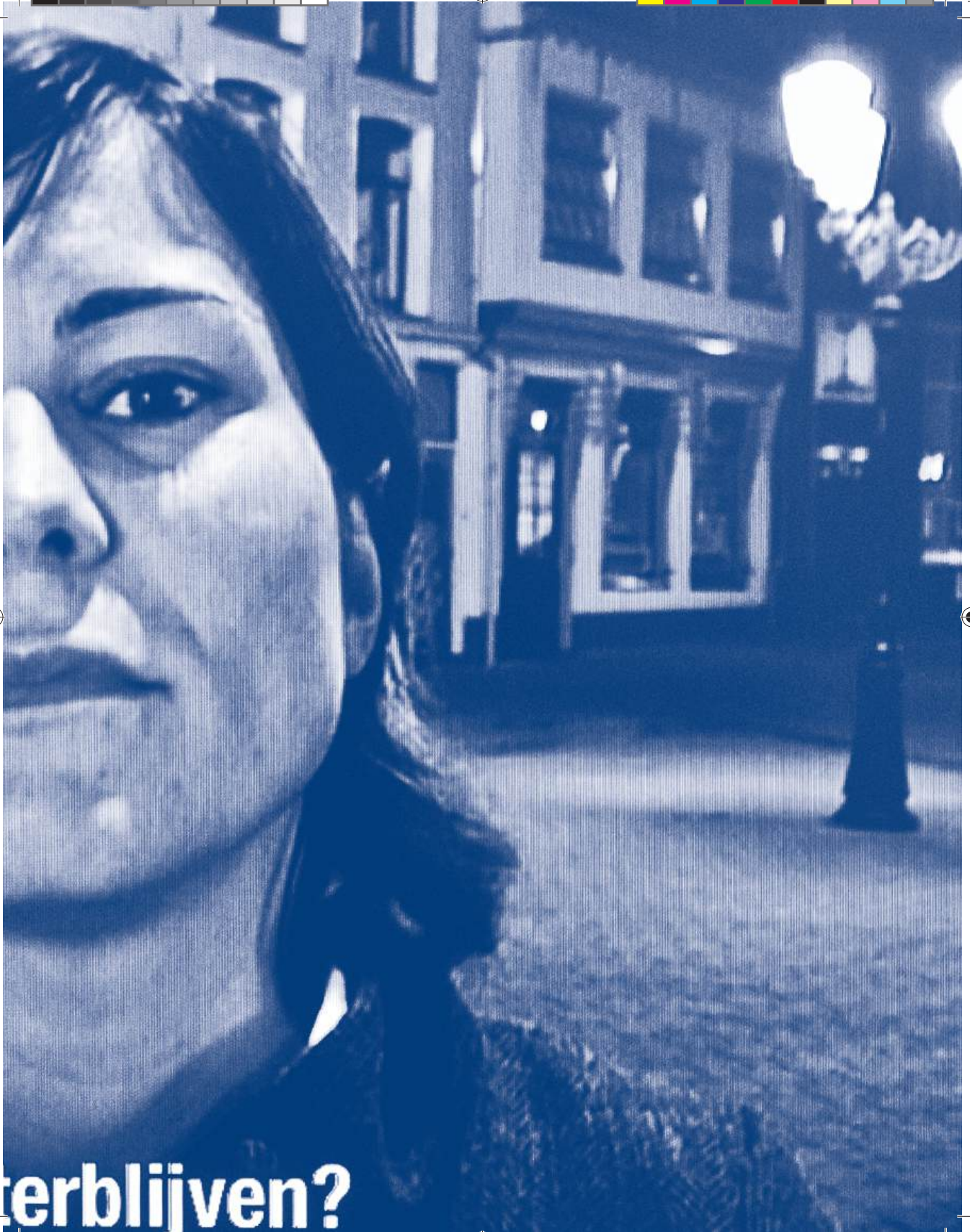
*Volgende pagina's: 'Imagine Being There International',
Martin Riebeek, interactieve video-installatie, Kunsthall
KAde, Amersfoort >*

Ik ga toch niet alleen achte

terblijven?

HUWELIJKSETHIEK

Pastor en huwelijksethiek

Dit nummer van *Handelingen* belicht in een artikelencluster het thema 'huwelijksethiek'. Op verlegenheden en dilemma's waarvoor pastores en gemeenten zich gesteld zien, wordt gereflecteerd en zes voorbeelden vormen zo een 'spiegel voor ons allen'.

Hoe relevant is de kerk? Afgaande op de publieke opinie lijken veel mensen daar geen hoge dunk van te hebben. In het maatschappelijke debat is de stem van de kerken nauwelijks hoorbaar. En zelfs binnen de kerken worden vraagtekens geplaatst bij de relevantie van geloofscommunicatie voor de leefwereld van de gelovigen. Zo deed recent onderzoek naar de relevantie van preken in de protestantse eredienst veel stof opwaaien (*Trouw*, 18 september 2012). Een ander recent onderzoek wees uit dat jongeren met een kerkelijke achtergrond het aanbod van de kerk als niet relevant ervaren voor hun leven (*ND*, 28 september 2011).

Er zijn echter ook segmenten van de samenleving waarin de kerk hoogst relevant is; waar binnen het kader van de geloofsgemeenschap leiding en inspiratie wordt gezocht voor een leven in navolging

van Christus; waar die leiding en inspiratie wordt gezocht voor alle aspecten van dat leven. Daarover laat dit nummer van *Handelingen* enig licht schijnen, aan de hand van het thema 'huwelijksethiek'.

'Werkwijzen als spiegel'

Dit thema wordt eerst uitgewerkt in een drietal pastorale casussen, waarop vervolgens door derden wordt gereageerd en gereflecteerd. De drie casussen behandelen ogenschijnlijk nogal verschillende situaties. In het eerste geval gaat het om een acute en diep in het gemeenteleven ingrijpende relatiecrisis. De tweede casus betreft de mogelijkheid van een nieuw begin na een echtscheiding. De laatste beschrijving gaat over het begin van een huwelijksrelatie. Wat ze gemeen hebben, is dat het bij alle drie gaat om *pastorale* casuïstiek die zich afspeelt in protestantse kringen, waar de kerk als

HUWELIJKSETHIEK

gemeenschap van gelovigen die het Woord van God zoeken te betrekken op het dagelijks leven – ook (of juist) in crisissituaties, heel serieus wordt genomen. Deze gelovigen gaan voor leiding daarin te rade bij de pastor, de geestelijke leider van de gemeente. Op zijn beurt weet die met dergelijke situaties en vragen overigens niet altijd goed raad, en kan zelf wel weer wat leiding en inspiratie gebruiken. Hopelijk is dat, niet alleen voor de betrokken pastores, te vinden in de combinatie van casuïstiek en reflectie over huwelijksethiek.

Een tweede uitwerking van het thema ‘huwelijksethiek’ is te vinden in de bijdrage van Theo Witkamp over het huwelijk in de protestantse preek. Ook bij hem vinden we drie voorbeelden, ditmaal drie preken, waarin vragen omtrent huwelijk, relatie en seksualiteit worden geadresseerd. Ook in die preken treffen we, net als in de pastorale casuïstiek, verlegenheden en dilemma’s. Kennelijk is het, zelfs in contexten waarin het spreken van de kerk (nog) als relevant wordt ervaren, niet eenvoudig om tot zo’n spreken te komen, zeker niet in ethische vraagstukken.

Zo vormen de zes voorbeelden tezamen, in Witkamps woorden, een ‘spiegel voor de werkwijzen van ons allen’. Want weliswaar vormen ze, vanwege hun gedeelde protestantse achtergrond, geen dwarsdoorsnede en representatie van (de mogelijkheden van) de kerk tot relevant spreken – bijvoorbeeld met betrekking tot huwelijk, relaties en seksualiteit –, in hun pogen tot relevant spreken vormen ze in zekere zin wel een corpus waartoe de lezer zich kan verhouden teneinde de eigen positie te bepalen.

ELLE RIVA EN ISABELLE HUPPERT
OUR

Presentie en pastorale supervisie

Naast dit thematische cluster biedt dit nummer van *Handelingen* nog het een en ander. Zo treft de lezer een bijdrage aan van de hand van Henk de Roest, waarin het spreken over de katholiciteit van de kerk door de praktisch theologen Ted van Gennep en Hans van der Werf wordt geanalyseerd. In deze bijdrage draait het overigens om de maatschappelijke relevantie van de kerk: zowel Van Gennep als Van der Werf beschouwen de kerk, de geloofsgemeenschap, als een contrastgemeenschap die in haar inclusiviteit en katholiciteit niet alleen contrasteert maar juist ook relevant is voor de samenleving, omdat het de plaats is waar mensen worden toegerust tot een andere mogelijkheid van leven.

Het eerste van de twee trendberichten in dit nummer cirkelt rond de vraag naar de institutionele relevantie van de kerk. Sake Stoppels bespreekt een waaier aan berichten over stedelijke missionaire gemeenteopbouw-activiteiten in Nederland en Engeland. De besproken initiatieven zijn zeer diverse pogingen tot kerkelijke presentie in contexten waarin die presentie al lang niet meer vanzelfsprekend is. Maar in alle diversiteit laten de verschillende praktijkberichten een grote mate van overeenkomst zien in de creativiteit, de durf om ongebaande wegen te gaan, en het gedeelde besef van de missionaire noodzaak van een heldere identiteit.

^ 'Sur-la-dune', Tobeën, Museum Flehite, Amersfoort

< Affiche film 'L'amour', Michael Haneke

In het tweede trendbericht bespreekt Wim Smeets een reeks van publicaties over pastorale supervisie in Nederland en Vlaanderen. Centrale vraag voor Smeets is die naar de eigen positie van pastorale supervisie, nu door een aantal recente ontwikkelingen steeds vaker wordt betwijfeld of pastorale supervisie nog wel als specifieke vorm van supervisie onderscheiden kan en dient te worden. <

*Henk (prof.dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen.
hpderoest@pthu.nl*

*Henk (dr. H.M.) van den Bosch is docent Nascholing en Beroepsvorming aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen.
hmvandenbosch@pthu.nl*

Een dreigende scheiding

Onderstaande casus speelde zich af toen ik nog maar een paar maanden in de gemeente predikant was. Het gaat om een kwestie die mij innerlijk raakt. De ethische vragen die in deze zaak een rol spelen, houden mij bovendien nog steeds bezig. Vanwege mijn nog prille predikantschap wist ik soms gewoon niet goed wat ik moest doen.

Situatie

Drie maanden nadat ik tot predikant was bevestigd, meldde zich 's avonds de koster aan de voordeur. Of hij meteen kon praten ... In het gesprek vertelde hij geëmotioneerd dat zijn vrouw van hem wilde scheiden. Ze had contact met onze ouderling-kerkrentmeester en was verliefd op hem.

Een dag later had ik een gesprek met de echtgenote van de koster. Ze ontkende niet wat haar man gezegd had. Er was de laatste tijd onderling nogal wat ruzie, vaak over de manier waarop zij contact had met de ouderling-kerkrentmeester, vertelde ze. In die ruzies gebruikte de koster behalve verbaal af en toe ook fysiek geweld.

In een gesprek dat ik met hen samen had,

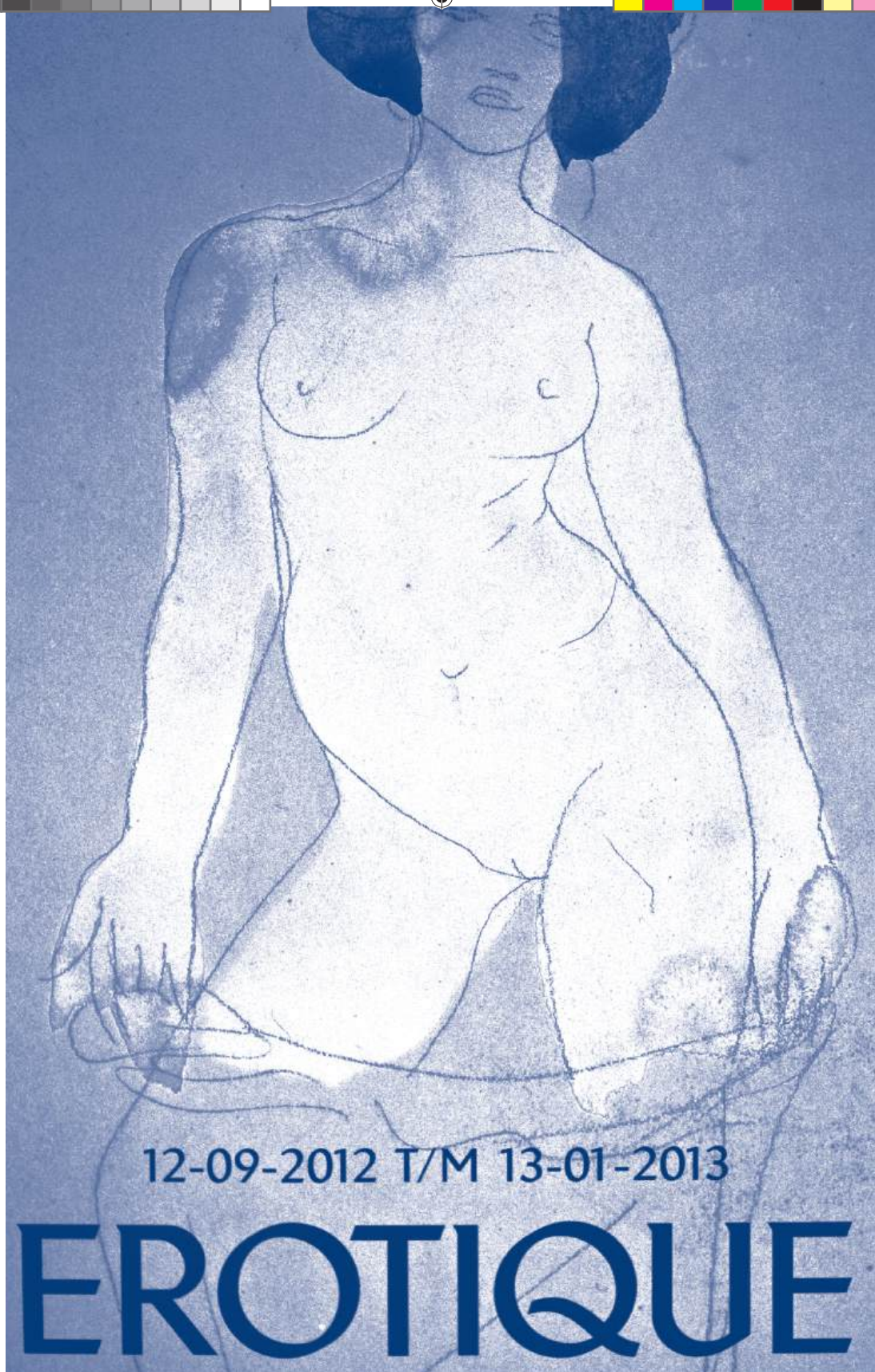
vertelden ze dat ze toch wel met elkaar verder wilden. Ik stelde voor om professionele hulp te zoeken, waarbij vooral aandacht zou zijn voor hun onderlinge communicatie. Ze stemden toe en zijn een paar keer bij een psycholoog geweest.

Het leek een poosje goed te gaan. Onder-tussen had de vrouw nog steeds contact met de ouderling-kerkrentmeester. Deze was al uit eigen beweging bij mij geweest om te vertellen dat hij contact had met de kostersvrouw. Meerdere gesprekken volgden.

De echtgenote van de koster ging vervolgens bij haar man uit huis. Ze ging tijdelijk bij haar moeder wonen om, zoals zij het zelf zei, 'na te denken'. De ouderling-kerkrentmeester ging ook zijn eigen huis uit om elders over de situatie 'na te denken'. De koster kreeg vervolgens contact met een (ongetrouwde) vriendin van zijn echtgenote. En de kostersvrouw en de ouderling-kerkrentmeester deelden samen het bed ...

Een scheiding van de koster en zijn vrouw was onafwendbaar en voltrok zich ook.

Affiche Rodin, Singer Museum, Laren >

12-09-2012 T/M 13-01-2013

EROTIQUE

Ondertussen scheidden ook de ouderling-kerkrentmeester en zijn vrouw. De koster (inmiddels geen koster meer en verhuisd) trouwde met de vriendin van zijn ex-vrouw. De ouderling-kerkrentmeester (intussen geen ouderling-kerkrentmeester meer) trouwde met de ex-vrouw van de koster.

Analyse

Er lopen voor mij twee dingen door elkaar. Als eerste de vraag naar mijn pastorale handelen. Wat deed ik? Hoe deed ik dat? Wat had ik anders of niet moeten doen? Deze vragen zijn voor mij (nog altijd) behoorlijk dominant. Niet in het minst vanwege de uiterst complexe en trieste situatie.

Er spelen voor mij echter ook duidelijk ethische vragen. De vraag naar de legitimiteit van een scheiding bijvoorbeeld. Vervolgens de vraag of je na een scheiding ‘zomaar’ weer kunt trouwen. Voor mij is het ook de vraag of en in hoeverre ik hierin als predikant nog een directieve rol had moeten vervullen.

Reflectie

Als ik reflecteer op de boven beschreven situatie, constateer ik allereerst dat het voor mij moeilijk was om echt ‘buitenspel’ te blijven. Ik praatte met de een, ik praatte met de ander, waarbij ik voor een bepaalde partij meer sympathie en begrip voelde.

Ik heb veel met de betrokkenen gesproken. Daarbij heb ik ook mijn visie naar voren gebracht, namelijk dat een scheiding tot het uiterste voorkomen moet worden. Achteraf vraag ik mij af of ik niet directiever had moeten zijn. Ook vraag ik mij af waar nu precies mijn verantwoor-

delijkheden en mijn mogelijkheden lagen. Toen bleek dat de koster weer wilde gaan trouwen, ‘knapte’ er iets in mij. Ik was verdrietig en boos. Tegelijkertijd wist ik niet goed wat ik moest doen. Persoonlijk zie ik vanuit de Schrift niet (meteen) de mogelijkheid dat iemand na een scheiding opnieuw trouwt. Ze zouden ergens anders, ook kerkelijk, trouwen; moest ik dit nieuwe huwelijk ‘tegenhouden’? Ik heb dat niet gedaan. Enige tijd later bleek ook de ouderling-kerkrentmeester (inmiddels ook van zijn vrouw gescheiden) te gaan trouwen met de ex-vrouw van de koster ...

Mijn vraag is dus vooral waar in dit (complexe) proces mijn verantwoordelijkheden lagen, maar ook wat mijn mogelijkheden waren. Nauw hiermee samen hangt de vraag hoe ik mijn eigen theologische visie in deze kwestie hanteer. ◀

Wat kan en mag de pastor?

Op de casus 'Een dreigende scheiding' reageert Alie Hoek-van Kooten en ontwart enkele draden uit de kluwen van grenzen, mogelijkheden en verantwoordelijkheden van de predikant in deze situatie.

Allereerst zou ik willen opmerken dat het voor een predikant die net drie maanden geleden in het ambt is bevestigd, toch wel buitengewoon lastig is om met een dergelijke casus te worden geconfronteerd. Iedereen in de gemeente weet dat je net begonnen bent en dus nog nauwelijks ervaring hebt. De hele gemeente kijkt over je schouders mee hoe je dit zult gaan hanteren. Daarnaast speelt het leeftijdsverschil een rol: jonge predikant tegenover oudere ambtsdragers. Het lijkt me dat je je bij voorbaat al behoorlijk machteloos moet voelen. Bovendien gaat het niet om 'gewone' gemeenteleden, maar om mensen die óf in het ambt staan (ouderling-kerkrentmeester) óf op een andere manier zeer nauw bij het kerkelijk wel en wee betrokken zijn, zoals het kostersechtpaar. Je wilt er immers juist samen met de kerkenraad en koster zijn voor de gemeente en dat gaat in dit geval nu juist niet. Dat is niet niks. Ook heb je als nieuwe dominee

in de gemeente te maken met allerlei sociale structuren en verbanden die op de achtergrond meespelen en die je nog niet kent, laat staan doorziet. Aan de andere kant kan het ook een voordeel zijn dat iedereen weet dat je daar nog niets vanaf weet.

Betrokkenheid en eigen grenzen

Onverwachts wordt deze predikant met het probleem geconfronteerd: 'De koster meldt zich 's avonds aan de voordeur of hij meteen kan praten ...' Zo blijkt maar weer dat je als predikant dag en nacht in dienst staat van je werk. Dit is heel anders dan in het gewone hulpverleningsleven, waarin de cliënt via de telefoon of balie eerst een afspraak moet maken met de hulpverlener en dan op een afgesproken tijdstip op een bepaalde dag en tijd wordt verwacht. Dat zou nooit 's avonds onverwachts zo kunnen, tenzij er een crisissituatie is, maar dan verloopt de interventie via daarvoor bestemde protocollen. De predikant doet er in ►

zo'n geval goed aan toch even zijn verbazing te laten blijken over het ongebruikelijke tijdstip. Al is het maar dat hij even een vragende rimpel in zijn voorhoofd trekt.

Uit de casus blijkt dat de predikant de koster laat praten. Dat is prima. De koster kan zijn verhaal kwijt en de predikant kan zich ondertussen oriënteren op het probleem. De predikant pakt het goed op. Hij laat er geen gras over groeien en heeft de volgende dag al een gesprek met de echtgenote van de koster. Goed dat de predikant meteen actie onderneemt en er niet dagen overheen laat gaan. Daarmee laat hij zien dat hij de situatie serieus neemt. Daarna heeft de predikant een gesprek met hen samen. De kostersvrouw schroomt niet om te vertellen dat er naast verbaal geweld ook af en toe fysiek geweld plaatsvindt. Lastig, zo'n nieuw gegeven, want wat moet je ermee op dat moment? Daarmee zal de predikant ongetwijfeld wat anders tegen zijn koster gaan aankijken of het door de vrouw gemelde nu waar is of niet. Dat maakt het allemaal nog ingewikkelder. Toch vertellen ze ook dat ze met elkaar verder willen. Dit is in elk geval een positief punt.

De dominee gaat vervolgens niet zelf met deze huwelijksproblematiek aan de gang, maar verwijst hen door naar de professionele hulpverlening. De predikant weet dus goed de grenzen van zijn eigen professie. Heel goed gedaan.

Er staat in deze casus niet vermeld of de predikant vrij kort daarna ook nog contact heeft gezocht met de ouderling-kerkrentmeester. Wel blijkt deze uit eigen beweging bij de predikant te zijn geweest en

meerdere gesprekken te hebben gevoerd. Ook wordt aangegeven dat de contacten tussen de kostersvrouw en de ouderling-kerkrentmeester gewoon doorgingen. Op het moment dat de predikant dit te weten komt, kan hij de ouderling-kerkrentmeester er wel op wijzen (en misschien heeft hij dat ook wel gedaan) dat hij in deze situatie onmogelijk zijn ambt van ouderling-kerkrentmeester kan blijven uitoefenen. Een ambtelijke functie brengt immers bepaalde verantwoordelijkheden met zich mee. Hij heeft daarmee ook een voorbeeldfunctie.

Eén lijn

Nu blijkt uit de casus dat beide partijen (zowel de kostersvrouw als de ouderling-kerkrentmeester) het huis zijn uitgegaan om over de situatie 'na te denken'. Op zich is het goed dat beiden zich uit de gemeente terugtrekken en dus even niet zichtbaar zijn, althans dat ze niet doorgaan met hun kerkelijke werkzaamheden.

Uit de casus op zich wordt niet duidelijk dat de predikant de ouderling-kerkrentmeester (met zijn vrouw) ook heeft doorverwezen naar de professionele hulpverlening. Op grond van het feit dat de predikant het kostersechtpaar heeft doorverwezen en dus heeft laten zien zijn grenzen te weten ten aanzien van zijn pastoraat, veronderstel ik dat hij dat waarschijnlijk ook in dit geval geadviseerd zal hebben. De predikant kan immers niet het ene stel wél doorverwijzen en het andere stel níet en daar zelf mee aan de gang gaan. Het is van belang dezelfde adviezen te geven aan beide stellen en daarmee de schijn van een voorkeur bij voorbaat te vermijden.

Ondertussen wordt de situatie nog complexer als blijkt – kennelijk nog voordat de echtscheidingen van de kostersvrouw en die van de ouderling-kerkrentmeester zijn uitgesproken – dat de koster zelf een nieuwe relatie aangaat met een vriendin van zijn vrouw. Waarschijnlijk heeft hij zijn hart bij haar uitgestort en heeft hij zich begrepen gevoeld, sympathie voor haar gekregen en is er zo een relatie uit ontstaan. Het was beter geweest als de koster daarmee gewacht zou hebben tot al het andere achter de rug was. In hoeverre dit er ook toe heeft bijgedragen dat de weg terug meer en meer onmogelijk werd, verhaalt de casus niet. We lezen wel: ‘Een scheiding van de koster en zijn vrouw was onafwendbaar en voltrok zich ook.’ Kennelijk heeft de nieuwe relatie van de koster de weg terug mede voorgoed onmogelijk gemaakt. Dit maakt het probleem nog ingewikkelder, ook voor de kerkelijke gemeente.

Al met al zijn er vijf mensen direct betrokken bij deze casus. Er is een echte kluwensituatie ontstaan. Daarom ook is vroegtijdige doorverwijzing en vooral het kennen van je professionele grenzen erg belangrijk. Anders word je zelf onderdeel van het probleem, sta je er niet meer boven en dreig je erin te verdrinken, zeker als dan ook nog eens allerlei gemeenteleden met hun verhalen zich ermee gaan bemoeien in de trant van: ‘Hij had al eens eerder een vriendin’ of ‘Hij had ze altijd al achter de ellebogen’. Je dreigt dan in een draaikolk terecht te komen. Wel is het belangrijk dat de pastor, wanneer deze doorverwijst, tegelijkertijd laat blijken zich betrokken te voelen bij de gehele situatie.

Eigen visie en emoties

Inmiddels zit de predikant met de vraag in hoeverre hij zijn visie op echtscheiding directiever naar voren had moeten brengen. Voelt hij zich hier achteraf nu toch wat schuldig over? Denkt de predikant misschien dat hij daarmee een echtscheiding zou hebben kunnen voorkomen? Dat laatste zal zeer zelden het geval zijn. Bovendien kennen de desbetreffende gemeenteleden hoogstwaarschijnlijk allang de visie van de predikant op echtscheiding. Ook loop je dan het risico dat het contact met de predikant verbroken gaat worden. De predikant heeft in ieder geval zijn visie naar voren gebracht, namelijk dat een echtscheiding tot het uiterste voorkomen moet worden. Dat is een vriendelijke benoeming van het feit dat je een echtscheiding eigenlijk helemaal niet ziet zitten. Als hij er helemaal niets over gezegd zou hebben, zou dat hypocriet geweest zijn. Ik denk dat de predikant dit zo goed gedaan heeft.

Uiteindelijk vinden er dus twee echtscheidingen plaats van vier trouw meelevende gemeenteleden. Daarnaast komen er twee nieuwe relaties tot stand: die van de ouderling-kerkrentmeester met de kostersvrouw en die van de koster met de vriendin van zijn ex.

Toen het eerste ‘nieuwe’ huwelijk zich aankondigde, namelijk dat van de koster, ‘knapte’ er iets in de dominee. Hij was verdrietig en boos. Het is te begrijpen dat de predikant hier erg teleurgesteld over is. Het zou niet van goed herderschap getuigen als het hem emotioneel niets zou doen. De predikant voelt zich ook in zijn bijbelse visie hierop enigszins verraden, om het maar eens zo te zeggen. Je

dacht ergens samen – als (kern)gemeente en predikant – voor te staan en nu blijkt dat niet (meer) het geval te zijn. Het is logisch en te begrijpen dat dit veel met jezelf en ook met de gemeente doet.

Hoe moet hij zijn eigen theologische visie in deze kwestie hanteren? Hij mag uiteraard zijn eigen visie trouw blijven en tegelijkertijd zal hij bewogen moeten zijn met de mensen die het aangaat. In alle liefde kan hij zeggen dat hertrouwen onder deze omstandigheden voor hemzelf vanuit zijn bijbelse visie een brug te ver is. Deze visie heeft hij waarschijnlijk in de gemeente al eerder naar voren gebracht en is zo in overeenstemming met de signatuur waarop hij beroepen is.

Aandacht voor de gemeente

Dit alles zal dus ook een grote impact hebben op de gemeente. De pastor zal de verwardheid en het ongeloof in de gemeente moeten zien op te vangen en in goede banen leiden. De gemeente is immers in verwarring. De gemeenteleden verwachten nabijheid van de pastor. De predikant zal dat kunnen doen door er op een goede manier in de kerkbode over te schrijven en het in de dienst te benoemen. Hij kan dit dan samen met de gemeente bij God neerleggen in het gebed. Aan de ene kant dus leiding geven en aan de andere kant met de gemeente de machteloosheid en het verdriet bij God neerleggen. Niet proberen antwoorden te geven op allerlei vragen, want dat gaat niet. Wel naast de gemeenteleden staan.

Niet alleen de gemeente zelf heeft er mee te maken, maar ook de onkerkelijken en

randkerkelijken in het dorp of de stad zullen er over horen. Dat zorgt voor een negatieve uitstraling van de kerk. Ook zij zullen er van een afstand op letten hoe de predikant dit allemaal begeleidt. Als dat goed gebeurt, zal er ook iets goeds van kunnen uitgaan.

Als een tijd(je) later dit allemaal achter de rug is en het stof is neergedaald, is het goed om in de gemeente verbindende activiteiten te organiseren, bijvoorbeeld een gemeentemiddag.

Deze casus laat verder zien hoe belangrijk het is voor een pas beginnende, vaak nog jonge predikant om een oudere en meer ervaren mentor te hebben, zodat zij dit samen stap voor stap kunnen doorspreken en hij zich zo geruggesteund weet.

En tot slot moet de predikant zich niet laten ontmoedigen door wat er is gebeurd. Als je je dit persoonlijk te veel gaat aantrekken, ligt een burn-out op de loer. Het is mooi om als predikant met idealen te beginnen in je gemeente, als je tegelijkertijd maar beseft dat teleurstellingen zich vroeg of laat in de praktijk zullen voordoen. ◁

*Alie (drs. A.B.F.) Hoek-van Kooten is arts en werkzaam in de geestelijke gezondheidszorg.
abfhoekvankooten@gmail.com*

‘Veilig weg bij mijn man’

De predikant weet meer ...

Deze casus leg ik voor, omdat ik ervoer dat het inbrengen van de mening die ik over deze zaak had, indien ernaar gevraagd werd, schade zou toebrengen aan de vertrouwensrelatie die er op dat moment met de betrokkene was. Ik vroeg mij af of het de betrokkene zou helpen als ik daadwerkelijk mijn mening zou geven.

Situatie

Betrokkene heeft al jaren een slecht huwelijk, waar ze steeds meer aan onderdoor gaat. Lang heeft ze voor de kinderen bij haar man willen blijven, maar ze heeft daar steeds meer moeite mee. Ook haar kinderen, vooral haar oudste dochter, lijden onder het huwelijk. Beide kinderen zijn erg op betrokkene gericht. Zij is degene die thuis de verantwoordelijkheden draagt. Haar man onttrekt zich daaraan, bemoeit zich weinig met de kinderen en ontsteekt in boze driftbuien wanneer het hem uitkomt. Betrokkene voelt zich alleen gelaten en

het kost haar steeds meer moeite om de schijn op te houden.

Wanneer een man vanuit de kerkgemeenschap haar belangstellend vraagt of het wel goed met haar gaat (hij is nieuw in de gemeente, bezoekt sinds kort de kerkdiensten en het valt hem op dat ze er moe uitziet), is ze ontroerd dat iemand haar zorgen ziet. De twee trekken steeds meer samen op en betrekken daarbij ook de kinderen. Betrokkene vindt het fijn dat er iemand is die ‘gewone’ dingen zoals een boswandeling met haar en de kinderen wil doen. Er ontstaat steeds meer vriendschap en genegenheid en ze realiseert zich dat ze verliefd is. Dit blijkt wederzijds en na een paar maanden vertelt betrokkene haar man dat ze van hem wil scheiden en bij de andere man gaat inwonen. Ze laat de kinderen de keuze, maar weet dat die haar toch wel zullen volgen.

In het gesprek dat ik met betrokkene heb, vertelt ze dat ze nooit de moed had om haar man te verlaten. Want hoe moest ze het redden

in haar eentje? Dat er nu een andere man is op wie ze kan vertrouwen, geeft haar een veilig gevoel. Ze is zich er wel van bewust dat haar omgeving vindt dat het veel te snel gaat. Maar moet ze dan eerst op zichzelf gaan wonen en alles eens rustig overdenken? Ze kiest liever voor de veilige weg en ze vraagt mij hoe ik daarover denk.

Vanuit de kerkgemeenschap wordt verschillend op de keuze van betrokkene gereageerd. Een ouder echtpaar heeft erg veel moeite met haar beslissing om te scheiden en direct bij een andere man in te trekken. Andere gemeenteleden wisten van de huwelijksproblemen en vinden het bewonderenswaardig dat betrokkene het nog zo lang met haar man heeft uitgehouden. De burens kijken er niet van op. 'Er waren al jarenlang problemen daar', zeggen ze en laten zich verder niet uit over haar keuze.

Als predikant heb ik al een aantal gesprekken met betrokkene gevoerd tijdens haar huwelijk. Ook ik zie dat het voor haar niet meer vol te houden is. Tegelijkertijd heb ik ook gesprekken gehad met haar nieuwe vriend, die in een moeilijke fase van zijn leven zit. Hij geeft aan dat hij betrokkene en haar kinderen wil helpen, maar vertelt mij ook dat hij niet weet of hij een nieuwe relatie ziet zitten.

Ik beschouw het als probleem dat betrokkene niet uit liefde aan een nieuwe relatie begint, om

< *'Inside outside', Petra Blaisse en Marieke van den Heuvel, damast, 2012, Stedelijk Museum, Amsterdam*

samen met deze andere man een toekomst op te bouwen, maar uit veiligheidsoverwegingen. 'Gebruikt' ze haar nieuwe vriend niet?

Betrokkene

De betrokkene is een vrouw van ongeveer 45 jaar. Aan haar uiterlijk is te zien dat ze zorgen heeft. Ze maakt een kwetsbare en tegelijk strijd bare indruk. Kwetsbaar omdat ze niet voor zichzelf lijkt op te komen, strijdbaar voor haar dochters. Na jaren thuis te zijn geweest, is ze weer twintig tot dertig uur per week gaan werken. Dat doet haar goed. Ze heeft geen fijne jeugd gehad, waarvoor ze in therapie is geweest. Ze heeft de behoefte haar verhaal kwijt te kunnen. Ze is jaren erg betrokken geweest bij de gemeente. Op het moment van scheiden is zij dat nog steeds.

Belangen

Betrokkene: haar belang is een veilige omgeving te vinden, weg van haar man.

Nieuwe vriend: zijn belang is uit te vinden met wie hij zijn toekomst wil delen (hij heeft ook met een andere vrouw dusdanig contact dat dit wat zou kunnen worden); tegelijkertijd trekt hij zich het lot van betrokkene aan.

Predikant: bezoekt zowel betrokkene als nieuwe vriend apart en vindt het van belang beide personen een luisterend oor te bieden in het zoekproces waarin ze zich bevinden. Vraagt zich daarnaast af of een adviserende rol van belang is. Predikant wil betrokkene, wetende van de twijfels van de nieuwe vriend, het volgende advies geven: ga eerst op jezelf wonen en stort je niet in een nieuwe relatie.

Ex-man: zijn belang is zijn vrouw het zo

moeilijk mogelijk te maken met de scheiding en de buitenwereld ervan te overtuigen dat hij het slachtoffer is in deze zaak. Hij heeft geen contact met de predikant over de scheiding, omdat hij zich ten tijde van de scheiding laat overschrijven naar een ander kerkgenootschap.

Proces van begeleiding

Ik heb na een gesprek met betrokkene een nieuwe afspraak gemaakt voor enkele weken later. Hierna heb ik, met tussenpozen van een paar weken, nog een aantal keer met haar gesproken. De ontwikkelingen zijn heel snel gegaan met een flitscheiding en veel ruzie tussen de echtelieden als gevolg. De kinderen hebben hierbij hulp vanuit school gekregen en de oudste dochter ontving begeleiding van een psycholoog. In de gesprekken die ik hierna met betrokkene had, luisterde ik voornamelijk. Ze vond het fijn dat ze een vertrouwenspersoon had bij wie ze al haar gevoelens en ervaringen kwijt kon.

Terugkijkend vraag ik mij af of het advies dat ik had willen geven, zin zou hebben gehad. De betrokkene was er op dat moment niet aan toe om dat aan te horen. Tegelijkertijd zie ik mijn 'angst' gedeeltelijk uitkomen, namelijk dat de relatie tussen de betrokkene en de nieuwe vriend niet lekker loopt, omdat ze door alle problemen rondom de scheiding niet aan elkaar toekomen.

Korte tijd later heb ik met de nieuwe vriend een gesprek, waarin hij advies vraagt en ik benadruk dat hij zichzelf de tijd moet geven om te ontdekken met wie hij zijn leven in de toekomst wil delen. Hierna heb ik hem niet meer gesproken.

Persoonlijke moeite

Het lastige van deze situatie is dat ik zelf niet de keuzes zou hebben gemaakt die betrokkene heeft gemaakt. Dat maakt het soms moeilijk om je in te leven in iemands verhaal. Dat betrokkene graag de 'veilige' weg wilde kiezen door bij een andere man te gaan wonen, zag ik juist als een gevaarlijke weg. Ik merkte dat ik het moeilijk vond dit duidelijk aan betrokkene te verwoorden. Ik was bang de vertrouwensrelatie te beschadigen.

Op den duur, toen duidelijk werd dat tussen de betrokkene en de nieuwe vriend ook niet alles even gemakkelijk liep, de echtscheiding veel problemen met zich meebracht en de twee dochters ook veel aandacht van mij vroegen, merkte ik dat ik er steeds meer moeite mee had om een luisterend oor te zijn voor het gezin. Ik houd daarom nu bewust wat afstand en spreek duidelijk met betrokkene af dat ik om de zoveel weken een uur de tijd voor haar heb. Voor de kinderen heb ik psychologische hulp geadviseerd.

Daarnaast heb ik vervelend contact gehad met de ex-man over een ander punt. Hij was zeer dwingend en grof in de communicatie. Dit maakt dat ik mij goed kan voorstellen welke problemen er zijn tussen de betrokkene en haar ex-man, waardoor ik de beslissing dat ze bij hem weg is gegaan heel goed begrijp.

Analyse

Het probleem is volgens mij dat op het moment dat betrokkene aan mij vraagt hoe ik over haar 'veilige' keuze om bij een andere man te gaan wonen denk, ik ook al gesprekken met haar nieuwe vriend had gevoerd waaruit bleek

dat hij er nog helemaal niet uit was of zij bij hem zou komen wonen. Dit veroorzaakte een 'driehoeksrelatie' in mijzelf, er was sprake van verschillende belangen. Ik ervoer haar gedrag zo dat zij het samenwonen erdoor wilde drukken en dat haar nieuwe vriend 'te lief' was om zijn eigen grenzen aan te geven. Daarom was ik van mening dat ze beter op zichzelf kon gaan wonen en dat dit ook beter voor haar kinderen zou zijn. Ik vond het moeilijk haar dit direct zo te zeggen. Ik heb haar wel een spiegel voorgehouden hoe de toekomst zou kunnen zijn, wanneer ze of voor het samenwonen koos, of wanneer ze voor op zichzelf wonen zou kiezen.

Reflectie

De vraag om advies van betrokkene overviel mij. Later besepte ik pas dat ik verschillende belangen voelde op het moment van de vraag, en dat ik daardoor in onzekerheid geraakte over wat ik zou antwoorden. Achteraf gezien had ik best terug willen komen op de vraag van betrokkene om advies. Ik heb dat niet gedaan.

Wat betreft mijn theologische visie op de zaak, merk ik dat ik erg vóór oprechtheid ben in relaties die mensen met elkaar aangaan. Volgens mij gaat God namelijk ook zo met mensen om. Hij laat een mens niet vallen als iets in zijn of haar leven anders loopt dan gepland of gewild. Zelfs niet als dit een weg is die diegene van Zijn Koninkrijk verwijdt. Maar een mens moet wel oprecht zijn in zijn of haar bedoelingen, naar zijn of haar medemens én naar God toe. En mag met zijn of haar gedragingen de ander niet schaden. <

Leren niet méér te willen weten ...

Vanuit het perspectief van de supervisor reflecteert Theo van Leeuwen op de casus 'Veilig weg bij mijn man'. Wat is wijsheid wanneer de predikant meer weet dan de pastoraant?

Een collega legt een interessante casus in ons midden. Dat zij dat doet, tekent haar professionaliteit. Zij maakt haar handelen inzichtelijk tegenover beroepsgenoten en toont ook de bereidheid om van en aan deze casus te leren. Wij leren daarbij ook nog eens met haar mee. Dank daarvoor!

Vanuit supervisorisch perspectief reflecteer ik op deze casus. Eerst schets ik wat dat betekent voor de bespreking ervan, vervolgens ga ik in op de leervraag en werk deze langs een drietal aspecten uit.

Supervisieproces

Hoewel bij een dergelijke casus pastorale handen dikwijls jeuken om aan de slag te gaan, wordt in supervisie een andere beweging ingezet. Waar de praktijk als het ware naar binnen zuigt, wordt in supervisie juist een stapje terug gedaan, meer naar buiten, om de opgedane ervaringen te kunnen analyseren en ze als leermoment te gebruiken. In deze bijdrage gaat het dan ook niet om adviezen

of oplossingen, maar om de betekenis van ervaringen en het leeraspect dat in deze ervaringen en hun betekenis besloten ligt. In een supervisieproces concretiseert zich dit doordat de supervisant zich samen met de supervisor juist terugtrekt uit die praktijk om er van een afstand naar te kijken. Daarbij wordt specifiek aandacht gegeven aan de discrepantie die de supervisant ervaart tussen hoe zij denkt en voelt in deze situatie en hoe zij handelt of tussen wie zij is als persoon, haar visie op het beroep en de concrete werksituatie zoals deze zich voordoet.

Leervraag

Wat wil de predikant leren? Dat formuleert zij nog niet concreet, maar ze geeft wel wat aanzetten daartoe. Er is een aanleiding om de casus in te brengen: zij heeft een van de betrokkene afwijkende mening over de kwestie die in de casus speelt en brengt deze niet naar voren om de relatie niet te beschadigen. Aan het einde van de casus komt zij er in haar reflectie

op terug: zij voelde verschillende belangen, werd onzeker over wat zij zou antwoorden, had later ook wel terug willen komen op dat betreffende moment, maar heeft het niet gedaan.

De eerste zin is onthullend. Zij schrijft: 'Deze casus leg ik voor, omdat ik ervoer dat het inbrengen van de mening die ik over deze zaak had ... schade zou toebrengen aan de vertrouwensrelatie ...' Opmerkelijk is dat zij spreekt over 'ervoor', maar die ervaring niet heeft opgedaan. Er was dus niet een ervaring van het schaden van een vertrouwensrelatie, maar er was de angst dat dat zou kunnen gebeuren. In het gebied van deze angst lijkt mij zich de leervraag te bevinden. Ik sta bij een drietal aspecten stil.

De idee van vertrouwensrelatie

Een vrouw krijgt contact met een man die nieuw is in de kerkelijke gemeente. Zij wordt verliefd en er ontstaat een relatie. De predikant heeft ook contact met deze man over de moeilijke fase van zijn leven. De man weet nog niet hoe en met wie (er zijn twee vrouwen in zijn leven) hij verder wil. De vrouw, tot dan toe niet de moed hebbend haar huwelijk te beëindigen, vindt in deze man op wie ze kan vertrouwen veiligheid genoeg om nu wel de stap te zetten. De predikant kan de stap uit het huwelijk wel begrijpen, maar meent dat nu 'uit veiligheidsoverwegingen en niet uit liefde' aan een nieuwe relatie begonnen wordt. Ook weet zij dat de man nog twijfelt hoe en met wie hij zijn toekomst wil inrichten. Al met al vindt zij het geen verstandig idee en wil graag anders

adviseren. Zij doet dit echter niet.

In het wel willen maar niet geven van het advies speelt het woord 'vertrouwensrelatie' een belangrijke rol. In een supervisieproces zou ik graag met deze predikant uitzoeken wat dit woord precies voor haar betekent. Het lijkt er op dat zij het vooral invult als een ervoor zorgen dat er geen risico's ontstaan voor de kwaliteit van het contact. Een mening haaks op die van de gesprekspartner is een spannend gegeven in iedere relatie. Zal de ander het vertrouwen nog wel houden in mij als pastor? Zal het contact niet verbroken worden? De vraag naar het welzijn van de ander speelt ongetwijfeld een rol, maar de vraag naar het eigen welzijn is misschien bepalender. Kan de predikant het verdragen dat de gesprekspartner boos zou worden om het gegeven advies of mogelijk zelfs het contact zou verbreken? Wat zou dat betekenen voor haar? Zou het iets oproepen van gefaald hebben, van alleen komen te staan? In de supervisie kunnen we onderzoeken wat haar belang is om niet openlijk te verwoorden hoe zij over de situatie denkt. Wat houdt haar precies tegen? Welke, mogelijk biografische, ervaringen doen mee in deze aarzeling? Daarnaast kan een conceptuele verheldering wellicht helpen wat anders tegen dit aspect aan te kijken. Het lijkt er op dat 'vertrouwensrelatie' voor deze predikant gelijk staat aan de ander volgen en niet tegenspreken.

Vanuit de gesprekstheorie (o.a. Lang en Van der Molen 2009) voltrekt een hulpverleningsproces zich in fasen met verschillende rollen. Voor de fase van het vestigen van het contact is 'vertrouwensfiguur' ►

zijn van belang. De ander wordt gezien, aanvaard en verstaan. Maar daar kan het niet bij blijven. In een relatie is het onvermijdelijk dat gesprekspartners elkaar ook tegenkomen. De inzet van de pastor met al wat zij denkt en voelt, is een heilzaam tegenover om nieuwe betekenis te ontsluiten in het verhaal van de ander. Een dergelijke confrontatie komt niet in mindering op de vertrouwensrelatie – het versterkt deze juist! De pastorant heeft het tegenover van de pastor nodig om visies en opties aangereikt te krijgen, die een vergroting vormen of een wijziging van het eigen referentiekader. Als de predikant aanvaardend blijft, niet veroordelend, maar wel congruent is, dat wil zeggen dat haar binnenwereld aan denken en voelen samenvalt met haar buitenzijde (haar handelen; het advies dat zij geeft), is dat een kracht die de vertrouwensrelatie alleen maar zal versterken. Deze predikant zal ook meer samenvallen met haar eigen drijfveren die zij benoemt als oprechtheid in relaties die mensen met elkaar aangaan. Ik zou het haar en haar gesprekspartner gunnen dat zij niet méér weet (over haar eigen innerlijk) dan de pastorant; de vertrouwensrelatie vraagt om transparantie. De predikant is dan oprecht en de pastorant heeft daar recht op.

De emotionele driehoek

Het meest spannend wordt het als de predikant feitelijk ook meer weet (van beiden) dan haar pastoranten en klem komt te zitten. Zij weet meer (van de man) dan haar pastorant. Hier gebeurt wat Friedman (1999) met een woord uit de systeemtheorie benoemt als ‘triangulering’. Er ontstaat een emotionele

driehoek. Er is een spanning tussen (de belangen van) de vrouw en de vriend en in het systeem dat deze mensen vormen en waarin de predikant is binnengetreken, zoekt deze spanning zich een weg naar een hiervoor gevoelige derde, in dit geval de predikant.

Welke mogelijkheden heeft de predikant om niet zelf deze lading mee te dragen maar dit verschil in belang en verlangen tussen deze beide mensen, ook tussen hen beiden, aan het licht te laten komen? In de supervisie kunnen we oefenen hoe de predikant er voor kan zorgen dat de ongelijktijdigheid van de kennis wordt opgeheven en hoe zij de vrouw en de vriend kan begeleiden, zodanig, dat het thema van de toekomst tussen de vrouw en de vriend op tafel komt. In ieder geval lijkt me fundamenteel dat de predikant afkomt van deze voorsprong, van dit méér weten dan de pastorant.

Normatieve professionaliteit

Uiteraard heeft de predikant eigen ideeën over wat ‘goed’ is in deze situatie. In hoeverre kan en mag zij zich daardoor laten leiden in dit contact? Vanaf de jaren zestig werd de aanvaardende, niet veroordelende houding van belang, ook in het pastoraat. Het vormde een belangrijke correctie op een sterk normerend spreken vanuit de kerk. De laatste decennia wordt dat concept echter sterk gerelativeerd. Pastores kunnen niet om hun eigen waarden en normen heen. Wat wel van belang is, ook op dit punt, is de volstreekte transparantie. De predikant uit deze casus baseert haar kijk op de situatie op een theologische visie.

In de supervisie kunnen we onderzoeken hoe zij tot deze visie en positie is gekomen. Er kan

een biografische bepaaldheid zijn die mede een rol speelt. Zowel de waarden die zijn meegekregen van huis uit, als die in de loop van het leven zijn verworven, zijn van belang om onder ogen te zien en te ontdekken in welke context ze zijn toegeëigend. Ook andere ervaringen kunnen een rol spelen; de thematiek van relaties en van oprechtheid kan ook raken aan de eigen biografie. Dan is het van belang om zo zuiver mogelijk te scheiden wat tot de eigen opgaven van de predikant behoort en wat kan worden meegenomen in de relatie met de concrete mensen uit de casus. Ook hier moet de predikant wat mij betreft niet méér willen weten over haar eigen waarden en visie dan de pastorant. Als zij haar eigen, bereflecteerde (!), waarden en normen articuleert, is dat helpend voor de ander en bevordert dat diens autonomie. <

Literatuur

- Friedman, E.H. (1999). *Van geslacht op geslacht. Systeemprocessen in kerk en synagoge*. Gorinchem: Ekklesia.
- Lang, G. en Molen, H.T. van der (2009). *Psychologische gespreksvoering. Een basis voor hulpverlening*. Barneveld: Nelissen.

Theo (drs. T.T.) van Leeuwen is docent pastoraat bij Windesheim opleidingen Theologie en Levensbeschouwing. Daarnaast is hij supervisor en KPV-opleider aan de Protestantse Theologische Universiteit.
tt.van.leeuwen@windesheim.nl

Samenwonend stel vraagt huwelijks- inzegening aan

Ik, kersvers predikant, kreeg het verzoek van een jong, samenwonend stel of hun te sluiten huwelijk in de kerk kon worden ingezegend.

Situatie

Hij, afkomstig uit ons dorp, is gedoopt maar niet kerkelijk opgevoed. Zij, afkomstig uit een ander dorp, is gedoopt, heeft belijdenis gedaan en komt uit een kerkelijk meelevend gezin. Toen zij in ons dorp een huis kregen toegewezen, besloten zij te gaan samenwonen. Niet lang daarna begonnen zij trouw de kerkdiensten te bezoeken.

Toen hun vraag (telefonisch) binnenkwam heb ik meteen een afspraak gemaakt. Maar vóór dat de afspraak plaatsvond, heb ik dit verzoek in de kerkenraad gebracht met de vraag wat het beleid was in een situatie als deze. Een beleid (in technische zin) was er niet; het richtsnoer was: 'dat moet per geval bekeken worden'. Dat bood niet al te veel houvast, maar in elk geval wel de openheid om 'gewoon' het gesprek aan te gaan met *deze* mensen en *hun* verhaal.

Analyse

Punt van daaropvolgend gesprek in de kerkenraad was: als ons uitgangspunt is dat het huwelijk geldt als een inzet van God, waarin man en vrouw aan elkaar zijn verbonden, dan volgt daaruit dat samenlevingsvormen buiten het huwelijk niet als een gelijkwaardig alternatief kunnen worden gezien.

Natuurlijk zijn daar kanttekeningen bij te maken, zoals dat niet *elke* institutionele vormgeving per definitie gelijk zou zijn aan de door God ingestelde ordening van het huwelijk. Het is goed om daarin kritisch te blijven, maar in onze – historisch zo gegroeide – situatie geldt dat de kerk het burgerlijk huwelijk als zodanig heeft erkend.

De vraag die voorlag: 'Willigen wij het verzoek in om dit huwelijk in te zegenen?' was op zichzelf genomen geen moeilijk te beantwoorden vraag. Want als God het huwelijk heeft ingesteld, dan wil Hij daar ook graag zijn zegen aan verbinden. Er ontstond

discussie over de vraag: Als wij de zegening ook ‘gewoon’ openstellen voor hen die eerst hebben samengewoond, doen wij dan niet op de een of andere wijze tekort aan de waarde van het huwelijk? Geven wij dan niet onbedoeld het signaal af dat het huwelijk een optie is waar je wel (eventueel op termijn) of niet voor kunt kiezen? Verwordt het huwelijk dan niet tot een extra – een mooi extra, maar strikt genomen niet noodzakelijk. Zo wil het huwelijk als verbond van liefde en trouw niet begrepen worden.

Reflectie

Beslissend in ons verdere nadenken was de vraag: Welke weg wijst het Evangelie ons hierin? De rode draad in het Evangelie is dat Jezus het leven openlegt naar het Koninkrijk van God en daarin naar Hemzelf als de ‘vleeswording’ daarvan. Ook het huwelijkse leven wordt in dat licht gezet, om als een teken van zijn Koninkrijk geleefd te worden (vgl. Efeziërs 5). Jezus weet de mensen daartoe elke keer weer op heel verrassende wijze uit te nodigen, precies met het oog op de situatie waarin zij zich bevinden.

Toen wij dit probeerden te vertalen naar de voorliggende situatie, trokken wij de volgende lijnen.

- Wanneer ook wij bij *deze* mensen het welkom van Christus' Koninkrijk mogen neerleggen, zal de *pastorale* insteek voorop moeten staan. Dan is de *gespreks* vorm de aangewezen weg om dat met elkaar te delen.
- Dat betekent tevens: een *positieve* insteek van het gesprek en het bevestigen van het

voornemen van het jonge stel: ‘Mooi dat jullie elkaar trouw willen beloven.’

- Vanuit het welkom staat de *toekomst* voorop, niet het verleden. In het gesprek proberen wij iets van de toekomst te exploreren. En vandaaruit ook de weg die zij tot dan toe hebben afgelegd:

- Wat is voor jullie de betekenis/de waarde van het huwelijk? Hoe kijken jullie in dat licht terug?
- Wat is voor jullie de betekenis van de zegen over het huwelijk? Hoe zou ook jullie huwelijk teken van het Koninkrijk kunnen worden?

Beslissend in de beantwoording van de vraag was voor ons of bij hen iets van het verlangen aanwezig was om hun liefde en trouw voor elkaar te willen aangaan in het licht van Gods liefde.

Zo zijn wij het gesprek met elkaar aangegaan. Ik vond het best spannend, maar het werd een open en vertrouwelijk gesprek waarin heel wat op tafel kwam: ingrijpende gebeurtenissen, hoe dat mede hun weg stempelde; de rol van het geloof, hun strijd en verlangen. Daarnaast ook onze insteek en inzichten.

Twee zaken vielen mij op: aan de ene kant vonden zij dat ‘samenwonen’ niet ideaal, aan de andere kant hadden zij ook heel weinig met het (burgerlijk) instituut van het huwelijk. De zegen over hun relatie was voor hen het belangrijkste.

Van harte hebben wij ingestemd met hun verzoek, dat uiteindelijk leidde tot een mooie huwelijksdienst. ▷

Beleid en pastoraat

Zoals gezegd, uitgewerkt beleid bestond op dit punt niet. De casus illustreert het belang van beleid. Pastoraat kan gedijen als er ook goed beleid is. Zeker wanneer er morele vragen in het geding zijn (denk ook aan het pastoraat rond echtscheiding en hertrouwen), komt het op twee zaken aan:

- de gemeente heeft het recht om te weten welke leidraad de kerkenraad hanteert;
- de vertrouwelijkheid en de veiligheid van het pastorale gesprek moet gewaarborgd blijven.

Dat is mogelijk wanneer de kerkenraad in het beleid de lijnen uitzet en de kaders stelt waarin zij zich uitspreken hoe men tegen bepaalde zaken aankijkt en hoe men daarin handelt. Het gaat daarin om een kader en niet om casuïstiek. Zó kan de openheid en vertrouwelijkheid van het pastorale gesprek worden gewaarborgd, waarin het eigene van elke situatie recht kan worden gedaan. <

< *Huwelijksinzegening, Anglicaanse kerk Georgetown, Pinang, Maleisië*

casus

HANDELINGEN 2013 | 1

27

Leiding, liefde en eigen initiatief

Op de casus ‘Samenwonend stel vraagt huwelijksinzegening aan’ reageert Hanneke Meulink-Korf in een persoonlijk gestelde briefvorm.

Beste ...,

Zo werd aan u, ‘kersverse’ voorganger, een vraag gesteld die andere vragen oproep en leidde tot waardevolle overwegingen en ijkpunten. Uw verslaggeving treft me als zorgvuldig en, wat betreft het jonge paar, ook hartelijk.

Die zorgvuldigheid en royaliteit geven vertrouwen voor datgene waarvan we weinig te zien krijgen: uw aandacht voor de betekenis van de vraag om inzegening en van de niet bij voorbaat vaststaande handelswijze voor de diverse betrokkenen. Misschien schreef u daar verder niet over vanuit een hoge opvatting van vrouwelijkheid.

Ik ga er vanuit dat ook uw aandacht voor de betrouwbaarheid zorgvuldig was. Ik doel op de kwestie in hoeverre het *mission statement* (de beoogde identiteit) van de gemeente en de bejegening (van gemeenteleden met elkaar en met mensen buiten de gemeente) met elkaar rijmen (congruentie).

Naast het vertrouwen dat uw verslag bij me oproept, had ik ook een minder ‘gemakkelijk’ gevoel. Deels heb ik dit toegeschreven aan ‘context’. De betreffende gemeente is van een meer traditionele signatuur dan mij echt vertrouwd is. Bij verstaan van de praxis uit een (deels) andere kerkelijke traditie speelt zoiets als ‘nestgeur’ onvermijdelijk enigszins mee. Nu is de vraag, mij voorgelegd, niet wat ik vanuit mijn eigen kerkelijke en/of morele oriëntatie van uw casus vind. Wel om uw verantwoording ethisch en pastoraal te bezien. Dat ik ‘van tamelijk ver moet komen’ betekent dat ik extra voorzichtig probeer te zijn om de contextgebonden waarden-moraal, zoals die in elke kerkelijke praxis meespeelt, te onderscheiden van het ethische en pastoraal-theologische bereik als perspectief op enige moraal. Ik probeer naar het laatste te kijken, maar in mijn verstaan liggen die twee gebieden soms dicht bijeen. Daar is dus openheid voor het mij ‘vreemde’ geboden.

Mijn gevoelens van een zekere vervreemding

kunnen echter ook behulpzaam zijn om na te gaan of eventueel iemand wordt buitengesloten (vervreemd)? Want hoe de identiteit van uw gemeente ook is, dat kan de bedoeling niet zijn.

Deze vraag houdt verband met wat ik hierboven aanstipte: u schreef weinig over de betekenis voor individuele betrokkenen, inclusief uzelf. Vertrouwelijkheid in pastoraat is een voorwaarde. Voor casusbeschrijvingen geeft dit enige beperking. Toch denk ik dat hier in uw verslag een leemte is. Hoe heeft u de betekenis en de mogelijke consequenties voor het jonge stel, hun naast-staanden – onder wie eventueel de ouders van de niet-kerkelijk grootgebrachte jongeman (uit hetzelfde dorp!) –, leden van de kerkenraad en andere gemeenteleden gewogen? Welke positie gaf u aan uw eigen verantwoordelijkheid? Stel dat de kerkenraad negatief had besloten ... Nu is dat niet het geval geweest. U kon de gesprekken met het koppel aangaan vanuit de zekerheid van ruggespraak.

U besprak het telefonische verzoek met de kerkenraad voordat u de betreffende mensen zelf hebt gesproken (op het telefonische contact na). Ik veronderstel dat u vreesde niet echt beschikbaar te kunnen zijn als u dit niet bij de kerkenraad had nagegaan. U wilde hiermee kennelijk voorkomen dat u een toezegging zou doen waarop u eventueel zou moeten terugkomen. Dat laatste zou, aangaande het jonge stel, ook niet betrouwbaar zijn geweest.

In uw betrekking tot de kerkenraad, het hoogste orgaan van de gemeente, hebt u correct gehandeld. U hebt hen niet gepasseerd, en wellicht was het gesprek naar aanleiding

van wat u op tafel legde een versterking van de kerkenraad en zelfs een bijdrage aan gemeenteopbouw.

Maar er ontbreekt iets, en dat kan te maken hebben met de volgorde van uw handelen. Had u niet eerst het gesprek met deze jonge mensen kunnen aangaan? U dacht te weten waarover zij kwamen spreken, maar was dat zo? Het gaat toch om de betekenissen ... en daarvan wist u nog weinig.

Toen ze met u spraken, was er veel te vertellen. De vragen die bij u opkwamen, waren onder meer gestuurd vanuit uw gesprek in de kerkenraad. Uiteraard verdienden die aandacht. Ik hoop dat ze niet te zeer richtinggevend zijn geweest. Hoe vrij hebben deze mensen kunnen spreken over hun leefwerelden? Leefwerelden, meervoud: de vrouw doet een stap die waarschijnlijk loyaal is aan haar opvoeding; bij de man ligt dit waarschijnlijk anders. Wat betekent dit voor ieder van hen, en tussen hen? Levert hij meer in dan zij? Krijgen beiden de zegen van hun ouders mee? Voor de toekomst van hun huwelijk is dat een belangrijke vraag, aangaande psychologische draagkracht en draaglast, maar ook aangaande de veerkracht om tot een nieuwe loyaliteit te komen (waarin misschien nieuwe mensen kunnen opgroeien). De ene partner is de andere niet, qua voorgeschiedenis en qua loyaliteit en mogelijke loyaliteitsconflicten. (Hoe) kan worden voorkomen dat aanwezige niet-kerkelijke familieleden zich bij de viering buitengesloten voelen? Ik weet het niet, u vertelt daar niet over of kan daar niet over vertellen, maar wellicht kan uw openheid voor het genereren van

passende 'contextuele' vragen nog toenemen. Omwille van het gesprek met mensen die verschillenden zijn, verschillend van elkaar, maar ook van u en van andere gemeenteleden.

Ik beseft dat er redenen kunnen zijn om eerst een weg te (willen) banen en pas daarna te kijken naar degene met wie ik op die weg een eind(je) meeloop. Toch is het volgende een soort grondregel: in de ethiek is de aanspraak op 'mij' door de ander(en) het eerste. Daar ligt het primaat; daarna komt de verantwoordelijkheid ten opzichte van nog weer anderen.

Met het bovenstaande heb ik niet willen beweren dat herderschap voor leraarschap gaat. Ik denk dat in de gesprekken met het jonge stel beide aspecten van uw voorgangerschap aan de orde waren. Wat de gemeente betreft, lijkt het me goed om uw taak als leraar nog afzonderlijk te noemen. Ik schreef hierboven dat het gesprek in de kerkenraad wellicht een bijdrage aan gemeenteopbouw was. Kunt u de gemeente voorgaan als leraar, zó dat ook de (theologische en antropologische) benadering van huwelijk, echtscheiding en hertrouwen zich kan ontwikkelen? Dat is nodig, wil het beleid van de kerkenraad niet op een schijnwerkelijkheid gaan lijken, die niet meer slaat op hoe mensen in hun leven achter de voordeur voor God staan.

Het is vaak goed om gemeentegesprekken hierover los van actuele casuïstiek te voeren. In de benadering van 'contextueel pastoraat' in de lijn van Boszormenyi-Nagy (maar niet alleen daar) worden dan soms de gemeenteleden uitgenodigd om te vertellen van het geloof van

hun voorgeslacht en jeugd, teneinde ook te kunnen spreken over wat *nu* wordt gevraagd in hun diverse intermenselijke relaties ten overstaan van God. Als oriëntatie hierbij zie ik: recht doen aan het verleden (hoe de generaties voor ons Gods aanvaarding van mensen beleefden en dit in daden van aanvaarding naar elkaar trachtten te tonen) om in het *heden* als gemeenschap van gelovigen met elkaar en anderen te leven.

Van de voorganger vraagt dit betrouwbare communicatie, niet-angstige presentie (E. Friedman), het goed aanvoelen van de mogelijkheden die in deze gemeente aanwezig zijn, en tevens het articuleren van nieuwe ervaringen ('leren') voor concrete beleidsvorming. In de actuele casuïstiek zal de voorganger dan soms een besluit nemen waarop pas achteraf in de kerkenraad gereflecteerd wordt.

Tot slot enkele ongelijksoortige opmerkingen. De identiteit van een gemeente is niet een statisch gegeven. Stellingen die ooit stellig zijn ingenomen, blijken te verschuiven. U toont gevoel voor eigenheid als een dynamisch gebeuren, door aan te willen sluiten bij de huidige identiteit die haar midden kent in de aanspraak van het Evangelie, zonder de tijdgegeven implicaties daarvan te fixeren.

Ik kan het niet laten in dit verband de ervaring van een ambtgenoot van vele jaren her te noemen, die ik onlangs herlas. A.S. Carpentier Alting schreef bij gelegenheid van zijn 25-jarig predikantschap voorlopige memoires, *Mnemosyne* (1888). Hij was vele jaren predikant in 'Nederlands Oost-Indië',

maar datgene waarop ik doel betreft de eerste periode van zijn predikantschap, in Colmschate. De eerste begrafenis waarbij hij sprak, had plaats zelfs nog vlak vóór zijn intrede. Het betrof een man die suïcide had gepleegd. Carpentier Alting was geschokt door de dood van de man en de ellende van diens gezin, ook tegen de achtergrond van zijn eigen situatie (pas getrouwd, vol vreugde aan het werk beginnend). Hij vermoedde dat velen een donderpreek van hem verwachtten, ‘een verrukkelijke gelegenheid voor “Gods volk” om de rechtzinnigheid van den nieuwen “domineer” te beproeven’. Hij had redenen genoeg kunnen vinden om van deze taak om te spreken verschoond te blijven, maar toch schrijft hij over zichzelf: ‘hij meende daar een roeping te vervullen te hebben’. En hij sprak – later wist hij zich niet precies te herinneren wát, maar wel dat hij vroeg om veel liefde voor de verlaten vrouw en de vaderloze kinderen – en probeerde het oog te richten naar ‘waar de engel der hoop het arme, zoekende menschenkind tegenkomt’. En de ouderlingen? Zij vroegen om toelichting, er ontstond gesprek en in een enkel geval zelfs vriendschap. Hij was toen 23 jaar.

U bent een beginnend predikant. Met deze casus toont u dat u overwogen een zekere leiding gaf. Inhoudelijk had het misschien nog meer vanuit uw initiatief kunnen verlopen.

Hoe dan ook, met woorden uit 1 Timoteüs 4:12 (in de vertaling van Maarten den Dulk (2000) in: *Een huis naast de synagoge*, 214-215):

*‘Laat niemand je minachten omdat je nog jong bent;
word liever een representant van
betrouwbare mensen
in woord, in omgang,
in liefde, in betrouwbaarheid,
in integriteit.*

Ik hoop dat u mijn overwegingen wilt lezen als een oprechte poging tot meeleven, vanuit liefde voor de gemeenten en professioneel. Daarop vertrouw ik, omdat u de zorgvuldigheid had om deze casus openbaar te maken en zo reflectie van anderen te vragen.

*Met hartelijke groet,
Hanneke Meulink-Korf*

*Hanneke (dr. J.N.) Meulink-Korf is docent Praktische Theologie em. aan de Protestantse Theologische Universiteit en daarnaast contextueel therapeut.
jnmeulink@gmail.com*

Het huwelijk in de protestantse preek

In catechese en pastoraat gaat het regelmatig over samenwonen, (homo)huwelijk en relatieproblemen. Dat blijkt wel uit de pastorale en ethische casuïstiek die Theo Witkamp in zijn werk aan het Seminarium van de Protestantse Theologische Universiteit langs ziet komen. De kansel lijkt hiervoor echter minder geschikt. De meeste predikanten vinden de kansel een lastige plaats om over huwelijk en seksualiteit te spreken. In dit artikel beschouwt en analyseert Witkamp – met toestemming – drie protestantse preken waarin dit wél wordt gedaan.

Een klein onderzoek leerde mij dat de conclusie van Smelik uit 1961, dat er vrees en huivering onder de dienaren des Woords bestaat om de ethiek in de prediking te betrekken, nog steeds van kracht is, vooral wanneer het om micro-ethische vragen gaat en men concreet zou moeten worden (Smelik 1961, 9). In dit artikel wil ik drie preken aan de orde stellen waarin de voorgangers dat echter wel hebben gedaan. Ze hebben er zelfs in toegestemd dat hun preken voor een openbare analyse gebruikt zouden worden en dat is dapper, want men laat zich publiekelijk in de

kaart kijken. Ons doel is om de dilemma's op het spoor te komen waarmee de predikanten worden geconfronteerd, zoals deze blijken uit de tekst van hun overdenking.

De psychologie van de predikers valt buiten ons bestek, evenals de vraag of hun preken in hun context adequaat waren. Het gaat ons om de communicatieve strategieën die de predikers hanteren en om hun theologische ethiek, toegespitst op de verhouding van autonomie en heteronomie. Op deze manier kunnen hun preken dienen als spiegel voor de werkwijzen van ons allen. We geven eerst een algemene beschrijving van de preken, om ze daarna aan een communicatieve en ethische analyse te onderwerpen.

< Allen Jones la Sheer, 1968, *Pop Art-expositie*,
Museum Valkhof, Nijmegen

Pr1

Predikant 1 (= Pr1, vrouw, onder de 40 jaar) zond twee preken in, die allebei handelden over overspel. Ze waren anderhalf jaar in tijd van elkaar gescheiden. De een was in een gewone dienst, waarbij Genesis 39 (Jozef en de vrouw van Potifar) op het leesrooster stond, en de ander was voor een jeugddienst op Valentijnsdag over de Tien Geboden ('gij zult niet echtbreken').

De eerste keer was Pr1 gestimuleerd doordat ze in haar pastoraat met overspel geconfronteerd was geweest en haar eigen aversie daartegen had bemerkt. De tweede keer werd de aanleiding gevormd toen ze bij een hangkeet jongen X zag, die verkering had met meisje Y, maar om de hoek aan het achterwerk van meisje Z zat.

Tegen de jeugd zegt Pr1 daarom dat vrijheid regels nodig heeft 'om het leuk te kunnen houden' en dat trouw zijn er zo eentje is. Dit is een regel van God 'waar je misschien wat aan hebt als je in de hangkeet bent'. Pr1 vervolgt: 'Ik zal vertellen hoe God erover denkt en dan hoor ik graag een keer of jullie het met Hem eens zijn.' Hoe God erover denkt doet Pr1 vervolgens helder uit de doeken: je moet niet constant bang hoeven te zijn dat een ander je vriend of vriendin van je afpakt. 'Dat mag niet, zegt God.' Zoek uit of je bij elkaar past, 'maar zolang je verkering hebt, wees trouw aan elkaar'.

In de preek voor volwassenen is Pr1 niet minder concreet. Ze verduidelijkt wat overspel betekent: het is 'een vertrouwensbreuk tussen twee partners in een relatie én tussen de overspeligen en God' (vgl. Genesis 39:9). De vraag die het verhaal aan ons stelt is: zijn we,

zoals Jozef, te vertrouwen? Pr1 benoemt de seksuele verleidingen die ons als mens allemaal kunnen overkomen. Maar wat te doen als er verzachtende omstandigheden zijn, wanneer je bijvoorbeeld, zoals de vrouw van Potifar, seksueel tekort komt? Haar antwoord: 'Je hebt de verantwoordelijkheid om eerst naar je partner te gaan, voor die relatie te vechten en alleen als die relatie écht over is, kan iets nieuws ontstaan.' Wat als je zelf geen relatie hebt? Dan moet je een andere relatie niet schenden. Pr1 pleit ervoor om van tevoren geprepareerd te zijn, zodat je op het moment zelf weerstand kunt bieden aan de verleiding. Tegen de vaak gehoorde opmerking: 'Volg je hart', brengt Pr1 in: nee, volg je verstand en volg Gods aanwijzingen, want zo openen we ons hart voor de Geest van God. 'En wanneer Gods Geest in ons hart woont, hebben we de beste bescherming tegen verkeerde verleiding.' In dat geval kun je de stem van je hart wél volgen, besluit ze haar preek.

Kerkleden hadden naderhand gezegd dat ze er respect voor hadden dat Pr1 het aangedurfd had om dit alles te benoemen. Zelf was Pr1 daar ook blij om. Er was echter ook iemand geweest, jong weduwe geworden, die haar had toevertrouwd: 'Het is wel moeilijk om dan nee te zeggen!' Na de jeugddienst was een moeder opgetogen komen zeggen dat ze er door deze dienst weer tegenaan kon, nadat ze de avond daarvoor een hele strijd had gevoerd met haar puberzoon. Maar een opmerking van de vader van eerder genoemde jongen X, dat hij toen hij jong was niet zo monogaam was en dat hij dat nu ook bij zijn jongens zag, brengt haar in verlegenheid. Wat moest ze daar nu mee?

Pr2

Pr2 (man, onder de 40 jaar) had op Valentijnsdag een jongerendienst. Daarom werd als thema van de dienst seksualiteit en erotiek gekozen. Het doel was om de jongeren aan de hand van fragmenten uit Hooglied te laten merken dat geloof en seksualiteit niet twee verschillende werelden zijn. Er werd in de liturgie zorgvuldige aandacht geschonken aan de vorm (beelden via de beamer, een ritueel) en aan de muziek (veel *Opwekking*, verder onder andere The Beatles en Marco Borsato). Ambiance en atmosfeer waren belangrijk.

In de verkondiging horen we dat de kerk het altijd moeilijk heeft gehad met de *eros*, deze in een stiekem hoekje heeft gestopt van dingen die eigenlijk niet mogen en dat daarom de wereld die vorm van liefde heeft ingepikt. Maar daar is de erotiek niet in goede handen, want seks wordt een consumptieartikel, 'in ruil voor een breezer'. 'We moeten als kerk de *eros* weer terugpakken van de wereld.' Ook de lichamelijke liefde is namelijk 'heel bijbels'. Vervolgens voert hij een pleidooi voor de *eros*, maar 'binnen de veilige hekken van oprechte en eerlijke liefde'. Daar mag je er 'met volle teugen' van genieten en kun je God erbij betrekken. 'Laat God gerust meekijken. Hij heeft je niet voor niets zo mooi gemaakt.' Met die woorden eindigt de preek.

Achteraf keek de predikant er met plezier en tevredenheid op terug. De reacties van zowel ouderen als jongeren waren vrijwel uitsluitend

positief. Men vond het goed om dit thema 'open' te behandelen.

Pr3

Pr3 (man, boven de 40 jaar) preekt 's avonds in een leerdienst over Efeziërs 5:22-33. Hij opent met de woorden dat het huwelijk in Gods ogen iets kostbaars is waar je voorzichtig mee om moet gaan. Het is reeds voor de zondeval door God ingesteld, direct in monogame zin (Genesis 2:24). Hoewel het door de val is aangetast, is het toch 'een kostbare bloem

vanuit het paradijs, die nog altijd bloeit'. Juist omdat deze bloem teer is, moeten we er zuinig op zijn.

Door de zonde is het weliswaar moeilijk om trouw te blijven en lief te blijven hebben, maar trouw zijn is wel waar het om gaat. Daarom wijst hij samenwonen af: 'als je samenwoont, heb je elkaar nooit trouw beloofd'. Dat blijkt ook wel uit de praktijk, want samenwonende stellen gaan nog veel vaker en sneller uit elkaar dan getrouwde stellen.

Het tweede probleem dat hij aan de orde stelt is dat van seksualiteit. Hier ligt 'wel een zwak punt van ons mens-zijn'. 'We hebben de neiging om seksualiteit los te koppelen van het huwelijk.' Dat is tenminste de boodschap die wij in onze cultuur dagelijks meekrijgen. Pr3 merkt op catechisatie 'dat veel jongeren al behoorlijk vergiftigd zijn door de hedendaagse seksuele moraal'. Hij pleit echter voor seksualiteit binnen het huwelijk, omdat het daarbuiten jou en de ander beschadigt: ▷

***'Laat God gerust
meekijken. Hij heeft je niet voor niets
zo mooi gemaakt'***

wat doet het met je gevoel van eigenwaarde als je je geeft aan iemand die jou toch geen levenslange trouw wil beloven? Lege en haast dierlijke seks, de ander als lustobject zien en pornosites bezoeken – dat alles beschadigt je op de langere termijn. Hij legt de verbinding met de Heidelbergse Catechismus, zondag 41, waarin staat dat het zevende gebod ons leert dat onkuis gedrag door God vervloekt is. De reden is, zegt Pr3, dat het zoveel kapot maakt. Steun van de overheid hebben we op dat gebied helaas niet te verwachten. Het enige wat jongeren dan te horen krijgen is dat ze veilig moeten vrijen. Daartegenin horen de kerkgangers: ‘Als christenen hebben wij de roeping om het huwelijk in onze samenleving hoog en heilig te houden.’

Hoe dit huwelijk eruit ziet, delft hij vervolgens op uit Efeziërs 5. Het is ‘een afschaduwing van de relatie die de Heere Jezus heeft met de gemeente’. Hij verdedigt het verschil tussen man en vrouw, ze zitten ‘nu eenmaal anders in elkaar’ (met een beroep op moderne psychologie), maar ze zijn wel ‘volkomen gelijkwaardig’. Tegen de wijdverspreide idee dat Paulus vrouwonvriendelijk zou zijn noemt hij hem ‘de Cisca Dresselhuis van zijn tijd’, want het was in zijn tijd revolutionair de mannen op te roepen hun vrouwen lief te hebben. Hij waarschuwt voor overspel, want dat maakt zoveel kapot (het zevende gebod is ‘voor ons eigen bestwil’) en bespreekt diverse concrete situaties waarin het Nieuwe Testament expliciet echtscheiding toestaat en situaties waarin het huwelijk reeds kapot gemaakt is, bijvoorbeeld door treiteren, kleineren of geweld zodat echtscheiding slechts

nog een formaliteit is.

Tot slot betoogt hij dat het huwelijk weliswaar iets kostbaars is, maar dat dit nog niet betekent dat iedereen moet trouwen. Jezus was niet getrouwd, Paulus ook niet, en in Matteüs 22 relateert Jezus het huwelijk. Als je homoseksueel bent, moet je er ook niet aan denken om met een vrouw getrouwd te zijn. Pr3 zegt geen pasklare antwoorden te hebben voor alle situaties, maar nodigt wie daarover door wil praten uit om bij hem langs te komen.

De homiletische communicatie

Om de communicatiestrategie op het spoor te komen gebruiken we het model van Schulz von Thun (1982). Hij heeft laten zien dat elke communicatie zich afspeelt op tenminste vier niveaus:

- die van de zaak of *inhoud* van de boodschap;
- die van de *relatie* tussen zender en ontvangers;
- die van de *expressie* van de zender;
- die van het *appèl* dat op de hoorders gedaan wordt.

Daaraan kunnen we de communicatieve betekenis van de *context* waarin iets gezegd of gedaan wordt toevoegen. Als predikant in een kerkdienst iets tegen de mensen zeggen is immers wat anders dan als man op het strand tegen je vrouw.

Context

De *context* waarin deze predikanten spreken, ervaren zij zo te zien allen in reformatorische zin. Zij spreken als *verbi divini minister* (dienaar van het goddelijk Woord) volgens het adagium

praedicatio verbi Dei verbum Dei est (de prediking van het Woord van God is het Woord van God).

Pr1 is expliciet hierin wanneer zij in de jeugddienst tegen de jongeren zegt: 'Ik zal vertellen hoe God erover denkt.' Wat God denkt, staat in de Tien Geboden. Pr2 noemt de Bijbel eenvoudig 'het Woord van God' en haalt uit Hooglied de gedachte dat de *eros* goed is, omdat deze 'heel bijbels' is. Pr3 beargumenteert al zijn gedachten op grond van bijbelteksten. Dit is hun context: dit is wat de kerkgangers verwachten, dit is wat de predikanten leveren, zo te zien *con amore*, want het is ook hun eigen verwachtingspatroon.

Inhoud

Wanneer we de *inhoud* van de preken analyseren, zien we het volgende.

Pr1 past het seksuele verhaal uit Genesis 39 en de voorschriften uit de Tien Geboden rechtstreeks toe op de eigen tijd.

De vertaling geschiedt echter op het niveau van de attitude en de waarden (trouw zijn), niet op het niveau van de vormgeving van relaties. Dat laatste is een zeer herkenbare hermeneutische beslissing, maar wordt niet expliciet gemaakt. Het culturele verschil tussen het huwelijk in de oud-oosterse wereld van het Oude Testament en onze wereld komt niet in beeld. Wel zegt Pr1 dat er niet staat dat je nooit mag scheiden. Het gebod 'gij zult niet echtbreken' heeft slechts betrekking op overspel, dát mag nooit. Het kan helaas gebeuren dat een huwelijk spaak loopt.

De aandacht voor de kwaliteit van een relatie als criterium treffen we in de Bijbel echter niet aan en is bepaald modern te noemen.

Pr2 wil tegenover de traditie der kerk de jongeren laten zien dat de erotiek er van God mag wezen en dat we ervan mogen genieten. Het valt op dat hij een in wezen traditioneel betoog voor de indamming van de *eros* voert, zij het dat hij niet zegt dat haar plaats 'binnen de hekken van het huwelijk' is, maar 'binnen de hekken van oprechte en eerlijke liefde'. Zo kan het hoofd geboden worden aan het gevaar van de platte en goedkope seks. Zo heel anders dan de kerk het altijd gedaan heeft doet hij het dus niet, zoals hij suggereert. Zeker de reformatorische kerken hebben, in ieder geval theoretisch, ruimte gegeven aan erotiek binnen de veilige kaders van het huwelijk. Modern is de preek wel, in die zin dat aan het lichamenlijk genieten ruim baan gegeven wordt, dat dus

de hedonistische zijde van de liefde zo positief gewaardeerd wordt. Dat de *eros* zelf

een dubbel gezicht kan tonen en ook iets van waanzin in zich heeft, noemt Pr2 echter niet. Hij gaat ook niet in op concrete vragen die jongeren rondom seksualiteit zouden kunnen hebben, eventuele ervaringen van misbruik, de relatie tussen begeerte en verlangen en dergelijke. Kortom, de mogelijke concrete ervaringen met seksualiteit en de keerzijde van het goede komen niet aan bod, behalve dan, zoals gezegd, de commerciële kanten van de seks.

Pr3 heeft het gewaagd bijna alles van het

De aandacht voor de kwaliteit van een relatie als criterium is bepaald modern te noemen

huwelijk te bespreken. Het is een bijbels-theologische uiteenzetting geworden met aandacht voor concrete, moderne vragen.

Relatie

Het *relationele aspect* van de preken betreft de vraag op welke manier de prediker zijn of haar hoorders benadert. Het gaat hierbij om de polaire spanning tussen vrijlaten en sturen en om de spanning tussen waarderen en minachten (wantrouwig bejegenen).

Van alle drie de predikers kan gezegd worden dat zij hun publiek respecteren en in hun betoog proberen mee te nemen. De hoorders worden positief aangesproken op hun vermogens en hun positie als (*would-be*) gelovigen. Nergens worden ze raillerend benaderd. Het taalgebruik in de preken staat model hiervoor. In alle gevallen spreken de predikers gewoon Nederlands, niemand schiet in theologisch jargon of in geestelijke geheimtaal. Hetzelfde geldt voor de manier waarop ze zich bewegen tussen de polen van vrijlaten en sturen. Allen sturen ze de hoorders in hun gedachten over seksualiteit en huwelijk. Omdat de predikers echter argumenten noemen en geen retorisch geweld gebruiken, worden de hoorders aangespoord om mee te denken. Zo worden ze als subject van hun eigen leven benaderd en uitgedaagd om hun manier van doen te bezien ten overstaan van de teksten die gelezen zijn. Ze krijgen ook voldoende vrijheid om hun eigen verhaal ernaast te leggen en, zo nodig, met de predikant op een ander

moment erover in gesprek te gaan. De reacties achteraf, die twee van de drie vermelden, geven aan dat de hoorders die vrijheid ook voelen.

We specificeren nog wat. Pr1 snapt dat je in de leefwereld van pubers niet bang moet zijn voor zwart-witbeelden en durft eenvoudigweg te stellen dat iets wel of niet mag van God. Ze nodigt de pubers ook uit om een keer met haar in gesprek te gaan over de vraag van trouw blijven aan elkaar. Ze beschrijft elders

Hoorders worden aangespoord om mee te denken en uitgedaagd om hun manier van doen te bezien

de dilemma's van mensen die seksueel tekort komen in hun relatie en zegt dat

we allemaal weten dat er kwetsbare tijden in een mensenleven kunnen zijn. Ze gebruikt hierbij steeds het woordje 'ons'.

De kracht van Pr2 is het directe taalgebruik: 'Je kunt nauwelijks de televisie aanzetten of de borsten en de billen vliegen je om de oren. En we vinden het allemaal zo langzamerhand heel gewoon. Als je het met je zestiende nog nooit gedaan hebt ...'; veilig vrijen is 'toch wat anders dan het gebruiken van een condoom'. Hij ontpopt zich later in de dienst als een wat paternalistische moralist. We gebruiken deze term in descriptieve zin: hij weet wat goed is, wijst richting, maar geeft zelden argumenten. We zien dit in zijn normatieve taalgebruik: 'je duikt niet met de eerste de beste het bed in', 'dat is prima', 'je mag', 'het is goed', 'niet op een platte manier ... oprecht en eerlijk', 'niet te koop, maar intimiteit', 'hoort thuis', 'dan mag je er ook van genieten'. (De slotzin: 'En laat God gerust meekijken', is natuurlijk positief bedoeld, maar maakt van God ook een beetje een gluurder.)

Pr3 noemt vrijmoedig en zonder omhaal van woorden de dingen bij hun naam. Hij gaat uit van de situatie dat het huwelijk aangevochten is en dat het aantal echtscheidingen de aarzeling over de waarde ervan hebben doen toenemen. Hij heeft dus een probleem bij de kop. Het lijkt alsof hij vooral de jongeren die aarzelen en hun mening aan het vormen zijn, een steuntje wil geven en hen van de waarde van het huwelijk wil overtuigen. Hun vragen en situatie neemt hij serieus.

Expressie

Hoe laten de predikers zichzelf kennen? Dat is de vraag van het *expressieve aspect* van de communicatie.

Pr1 komt expliciet in beeld op het moment dat ze in de preek over Genesis 39 'ik' zegt en voorts betoogt dat je, tegen je eigen hart in, soms Gods aanwijzingen moet volgen die ook in ons hart kunnen klinken. Impliciet is ze echter steeds aanwezig. Het is duidelijk dat ze betrokken is bij wat ze te zeggen heeft. In de jeugddienst spreekt ze over een eigen ervaring in de jeugdkeet, om te laten zien dat we allemaal regels gebruiken, geschreven of ongeschreven, en dat deze nodig zijn om echt vrij te kunnen zijn.

Pr2 zegt eenmaal 'ik', nadat hij uit de doeken heeft gedaan hoezeer erotisch en seks in onze cultuur amper nog te maken hebben met liefde, maar een consumptieartikel zijn geworden: 'En eerlijk gezegd, dat vind ik ontzettend zonde.' Zijn eigen houding tegenover seksualiteit vinden we terug in wat we zojuist zijn moralistisch taalgebruik noemden. De sfeer van de intimiteit, eerlijke en oprechte liefde,

wachten tot het zover is – dat zijn zijn waarden en hier zien we de prediker zelf.

Pr3 redeneert overwegend objectiverend. Er zijn menselijke problemen en er zijn de teksten uit de Bijbel die daar licht op werpen. Het is wel voelbaar dat de prediker zich persoonlijk betrokken voelt bij de materie, maar dat wordt niet geëxpliciteerd. Helemaal aan het eind klinkt echter een paar keer 'ik', namelijk wanneer hij zegt dat hij geen pasklare antwoorden kan geven op de vragen rond homoseksualiteit, en wanneer hij zegt: 'Maar ik wil tot slot wel één ding benadrukken: mensen die niet tot een huwelijk zijn gekomen in hun leven, zijn in Gods ogen op geen enkele wijze minder dan mensen die getrouwd zijn', en hij uiteindelijk zijn bewondering verwoordt voor een priester die voor het celibaat kiest.

Appel

Tot slot het *appellatieve aspect*: alle predikers doen een appel op hun hoorders. Pr1 wil dat de mensen luisteren naar de stem van God in hun hart, zodat de verleiding geen greep op hen krijgt. Bij de jeugd wil ze bereiken dat die inzien dat vrijheid regels nodig heeft, onder andere de regel om trouw te zijn als je verkering hebt.

Pr2 beoogt dat de jongeren ontdekken dat de Bijbel naast de *filia* en de *agapè* wel degelijk ook de *eros* waardeert en hij wil ze een duwtje in de rug geven om op een oprechte en eerlijke manier met elkaar de liefde te beleven.

Pr3 wil dat we inzien dat het huwelijk een groot goed is, zodat we er zorgvuldig mee omgaan. Het appel is bij hem meer impliciet dan expliciet. Tegelijk geldt voor allen dat dit appellatieve aspect van de boodschap de onderlig- ➤

gende reden is dat ze überhaupt over het thema huwelijk en seksualiteit gepreekt hebben.

De theologische ethiek

Een van de belangrijkste dilemma's in de theologische ethiek die we in de preken tegenkomen, is die tussen heteronomie en autonomie. We treffen die aan als we letten op de relatie tussen het gebod van God, dat staat en geldt, en de argumenten die genoemd worden om de waarheid van dat gebod op grond van onze ervaring en oordeelskracht te bevestigen. Het is de spanning van: moeten we iets doen omdat God het gebiedt of gebiedt God iets omdat het goed is?

De eerste wordt wel de *Divine Command Theory* genoemd (vgl. Rachels 2003, 50-53, 173-174). Wij hebben kennis van goed en kwaad omdat God ons deze geopenbaard heeft. Onze taak is om Hem te gehoorzamen. De morele waarheid hangt in deze gedachtegang geheel af van een supranaturalistische openbaringstheorie en laat geen ruimte voor de eigen menselijke ontdekkingstocht door de eeuwen heen, die (ook) als bron van morele kennis mag gelden.

De tweede benadering zoekt de ratio achter de bijbelse geboden en gaat er vanuit dat wij de morele inzichten kunnen hebben om te beoordelen wat goed en kwaad is. Deze morele inzichten hebben wij verworven door ervaring en kritisch inzicht. Een (zogenaamd) gebod van God zal altijd op zijn morele merites beoordeeld moeten worden voordat het gehoorzaamd kan worden in deze gedachtegang. Predikers zullen altijd in deze spanning terecht komen, omdat in de Bijbel de

geboden gepresenteerd worden met een 'zo zegt de Heer' en Hij de autoriteit is die gehoorzaamd moet worden, wil er kans op leven zijn. Tegelijk is het onmogelijk om zich zonder nadenken te beroepen op geboden uit de Schrift, omdat dit in de praktijk tot grote ongelukken en zelfs tot misdaden kan leiden. Wie bijvoorbeeld de huwelijkswetten uit Leviticus 18 en 20 vandaag zonder meer wil toepassen, zal stuiten op het Nederlands en internationaal strafrecht. (Daarom zegt Rachels, *ibid.*, dat we uiteindelijk slechts ons eigen oordeelsvermogen hebben. Elk beroep op autoriteit moet door ons gewogen worden, zie ook: Hare 1992). We treffen deze spanning op een interessante manier aan bij Pr1 en het duidelijkst bij Pr3.

Pr1 zegt in haar jeugddienst: 'Ik zal vertellen hoe God erover (= trouw blijven) denkt en dan hoor ik graag een keer of jullie het met Hem eens zijn.' Retorisch is dit uitdagend, theologisch zeker frappant. In het eerste gedeelte lijkt zij immers de *Divine Command Theory* te volgen: Gods gebod geeft aan wat goed is en zij, als predikant, heeft toegang tot deze waarheid en kan deze doorgeven. Als zij echt meent wat zij zegt, zou de tweede helft van de zin daarom hebben moeten luiden: 'En het is aan jullie om God te gehoorzamen. Dan alleen handel je goed.' Zij nodigt de jongeren echter uit om hun mening te geven en vraagt hun: 'of jullie het met Hem eens zijn'. Dat impliceert dat hier een heel andere manier van kijken naar Gods woord wordt geïntroduceerd: er valt over te praten. Misschien heeft het gebod van God dan toch wel niet gelijk? Wat zij doet, is, in de spanning van heteronomie en autonomie,

de jongeren op hun autonomie aanspreken. Ze weet immers dat een beroep op religieuze autoriteit niet zomaar (meer) werkt. Jongeren groeien op in een tijd waarin religie, waarden en normen ervaren worden als sociale constructies. De term ‘constructies’ is bedoeld in de zin van het sociaal-constructivisme: kennis, waarden, geboden zijn gevormd in de culturele interactie binnen gemeenschappen in relatie tot de wereld waarin men leeft. Ze zijn dus geen weerspiegeling van de ‘echte’ wereld, noch van een goddelijk gebod, maar constructies van de collectieve geest om zich in de doolhof van de wereld te oriënteren. Jongeren leven in een wereld waarvan

men weet dat die ‘relatief’ is en dat religie een cultureel product

is en niet vanzelfsprekend waar (vgl. Gergen 2009). Daarom wil Pr1 ruimte scheppen voor een gesprek en discussie erover. Maar ze betaalt met haar inzet wel een hoge prijs: doordat zij het gelovig leven primair aan de kant van de heteronome autoriteit zet (‘ik zal jullie vertellen hoe God erover denkt’), lijkt het alsof men voor de keus gesteld wordt van hetzij gewoon gehoorzamen, hetzij zelfstandig een mening vormen. De heteronome God komt tegenover de moderne autonomie te staan. Het is de vraag of Pr1 dit ook echt wil.

Uit haar preek over Genesis 39 blijkt immers dat de soep niet zo heet gegeten wordt als die wordt opgediend. De principiële benadering maakt Pr1 hier snel leefbaar met een scheut consequentialisme, door te letten op de praktische gevolgen van ons gedrag, en door

een beroep te doen op algemene plichten en principes. Overspel, zegt Pr1 namelijk, betekent je partner buitenspel zetten en kwetsen, en ze wijst dit af. Hier wordt impliciet een beroep gedaan op de kantiaanse maxime ‘de ander niet alleen als middel, maar steeds ook als doel in zichzelf te zien’, waarbij de mens een waarde in zichzelf is. We worden tevens herinnerd aan het bekende principe ‘niet schaden’ uit de hippocratische traditie van de medische ethiek (vgl. bijv. Ten Have 2009, cap. 3.3). Zo bevinden we ons nu buiten het gebied van het godsdienstige gebod op niet-religieus ethisch terrein. Daarover valt inderdaad te praten.

Het verst komt

Pr1 wanneer zij de dichotomie tussen heteronomie en autonomie

overstijgt door te spreken over de Geest van God, die in ons hart kan komen wonen. Dan hebben we de beste bescherming tegen verkeerde verleiding en kunnen we wél de stem van ons hart volgen. Dit kunnen we een autonome heteronomie noemen, die aansluit bij het paulijnse denken (Romeinen 7-8; 1 Korintiërs 2:16; Galaten 5) en het menselijk oordeelsvermogen alle kans geeft. Deze lijn zou verder uit te werken zijn.

Het ethisch dilemma van Pr2 is niet hetzelfde, maar vormt een variatie erop. Het probleem van morele autoriteit speelt hier allereerst in zijn beroep op de Bijbel. Hij wil de *eros* terugpakken van de vercommercialiseerde manier waarop er in de wereld mee wordt omgegaan, en laten zien dat christen zijn

***Moeten we iets doen
omdat God het gebiedt of gebiedt God
iets omdat het goed is?***

helemaal niet betekent dat je tegen erotiek en seksualiteit bent. Integendeel, ze zijn 'heel bijbels'. Zijn intentie is duidelijk, maar zijn taal schept een tweedeling tussen Bijbel en wereld, die discutabel is. We kunnen juist ook zeggen, dat de erotiek gelukkig 'werelds' is en niet afhangt van de bijbelse openbaring. De omgang met *eros* is in feite ook niet specifiek bijbels. Alle mensen, welke religie ze ook maar aanhangen, moeten zich verhouden tot seksualiteit. De bedoeling van Pr2 is natuurlijk te zeggen dat de Bijbel er niet tegen is, maar er een gelegitimeerde plaats aan geeft. Dat *eros* bij de goede schepping van God hoort en daarom genoten kan worden. Dat we niet manicheïsch zijn of zoals de woestijnvaders het lichaam ontvluchten. Maar dit heeft juist heel oude christelijke papieren en men kan dan tegen de jongeren zeggen: dat hebben we in de kerk altijd al geroepen!

Tegelijk wordt zijn onderneming echter wel bemoeilijkt door het feit dat de Bijbel helemaal niet zo eenduidig is als het op een positieve waardering van *eros* aankomt, zoals Pr2 suggereert. Seks en zonde komen nogal eens samen voor. Er staan bovendien genoeg teksten in vooral het Nieuwe Testament die de ascetische tendenzen vanaf de eerste eeuw hebben versterkt (bijv. Matteüs 19:12; Lucas 20:34-36; 1 Korintiërs 7:8-9, 25-38; Openbaring 14:4 en vgl. Thatcher 2012). Een positieve waardering van erotiek 'heel bijbels' noemen laat dus weinig probleembewustzijn zien en doet voorkomen alsof het probleem met het argument 'bijbels' beslecht zou zijn. In feite is de christelijke omgang met seks bijbels gezien niet eenduidig, praktisch getroubleerd en

ethisch altijd lastig geweest. Pr2 zal echter nu wel met genoeg de recente *Ethik* van Härle (2011, 304-343) lezen, want zijn intentie vindt hij daar mooi verwoord. Veelzeggend is dat diens insteek echter antropologisch is.

Tot slot speelt de vraag van morele autoriteit ook ten aanzien van de rol die de prediker zelf op zich neemt en die we boven die van moralist noemden. Hij kan er (blijkbaar?) van uitgaan dat hij zoveel gezag heeft in zijn kring dat men hem zal volgen wanneer hij bepaalt of iets 'prima' of 'goed' is, waarbij steeds de suggestie bestaat dat dit hetzelfde is als 'bijbels'. Dat versterkt een bepaalde morele houding en de daarbij behorende groepsidentiteit, maar versterkt niet het zelfstandig morele oordeelsvermogen, de autonomie, van de hoorders.

Bij Pr3 is het duidelijk dat hij de Bijbel als norm voor het handelen hanteert. In zijn theologische ethiek redeneert Pr3 van binnen naar buiten, van de Bijbel naar het leven, van uitleggen naar toepassen. De vragen van het leven interfereren met de woorden en de geboden en maken het ons soms knap lastig, zoals in het geval van homoseksualiteit, maar het leven is geen bron van nieuwe ethische kennis. Dat lijkt tenminste zijn bedoeling te zijn. Juist daarom is het zo interessant te zien dat hij regelmatig argumenten uit het leven toevoegt, die het bijbelse spreken moeten ondersteunen. Hij vult de *Divine Command Theory* aan met vooral consequentialistische redeneringen. Dat is te zien aan het voegwoord 'want' of 'omdat' dat we om de haverklap tegenkomen, gevolgd door een uitleg (zie voorbeelden boven onder

het kopje 'beschrijving'). Hij wil blijkbaar dat zijn hoorders niet alleen gehoorzaam zijn, maar tevens inzicht krijgen en het goede kunnen kiezen, omdat ze snappen dat het goed is. Zo zegt hij bijvoorbeeld van het zevende gebod, dat dit er is 'voor ons eigen bestwil'. 'Het beschermt ons voor pijn.' God wil het goede met ons, dat we elkaar niet beschadigen. Als we inzicht hebben in de goede bedoeling van het gebod zullen we dat ook eerder volgen, is de veronderstelling. Het gebod moet dus niet gehoorzaamd worden omdat het geboden wordt, maar omdat het een heilzame bedoeling en effect heeft. Voor de beschrijving van deze effecten maakt Pr3 ook gebruik van psychologische of sociologische informatie.

Zo zegt hij

bijvoorbeeld dat samenwonende stellen vaker en eerder scheiden

dan gehuwden, ook als ze trouwen na samengewoond te hebben. In dit gedeelte valt op zijn argumentatie overigens wel wat af te dingen, want soms maakt hij 'de buitenwereld' zwarter dan nodig. Het is bijvoorbeeld niet waar dat mensen die samenwonen elkaar nooit trouw hebben beloofd en kiezen voor samenwonen uit cynisme over het huwelijk. Dat is veel te algemeen. Voor een aantal zal dat gelden, maar bij veel anderen bestaat er wel degelijk de hoop op een levenslange relatie. Ook schat hij de jeugd seksueel promiscuer in dan reëel lijkt. Ook buiten de kerk zijn er mores, regels, waarden en normen.

De vraag is welke theologische plaats Pr3 uiteindelijk zal geven aan het menselijk

oordeelsvermogen, met andere woorden de autonomie. Ligt het niet in de lijn van zijn consequentialistische redeneren om aan de eigen ethische ervaring ook theologisch een plek te geven? Met 'de Schrift alleen' en een gebodsethiek redt ook hij het niet *in ethicis*. Dat geeft niet, hij is in goed gezelschap, zoals Fischer (2002, 83-88) laat zien, die zich op Luther beroept voor zijn these dat de uit geloof gerechtvaardigde en uit liefde handelende christen vrij is van alle geboden. Maar het heeft wel gevolgen. Als Pr3 in dit spoor verder zou gaan, zou hij bijvoorbeeld zijn visie op de man-vrouwverhouding opnieuw willen overdenken. Hij roemt weliswaar de liefdevolle houding, die de man volgens Efeziërs 5 jegens

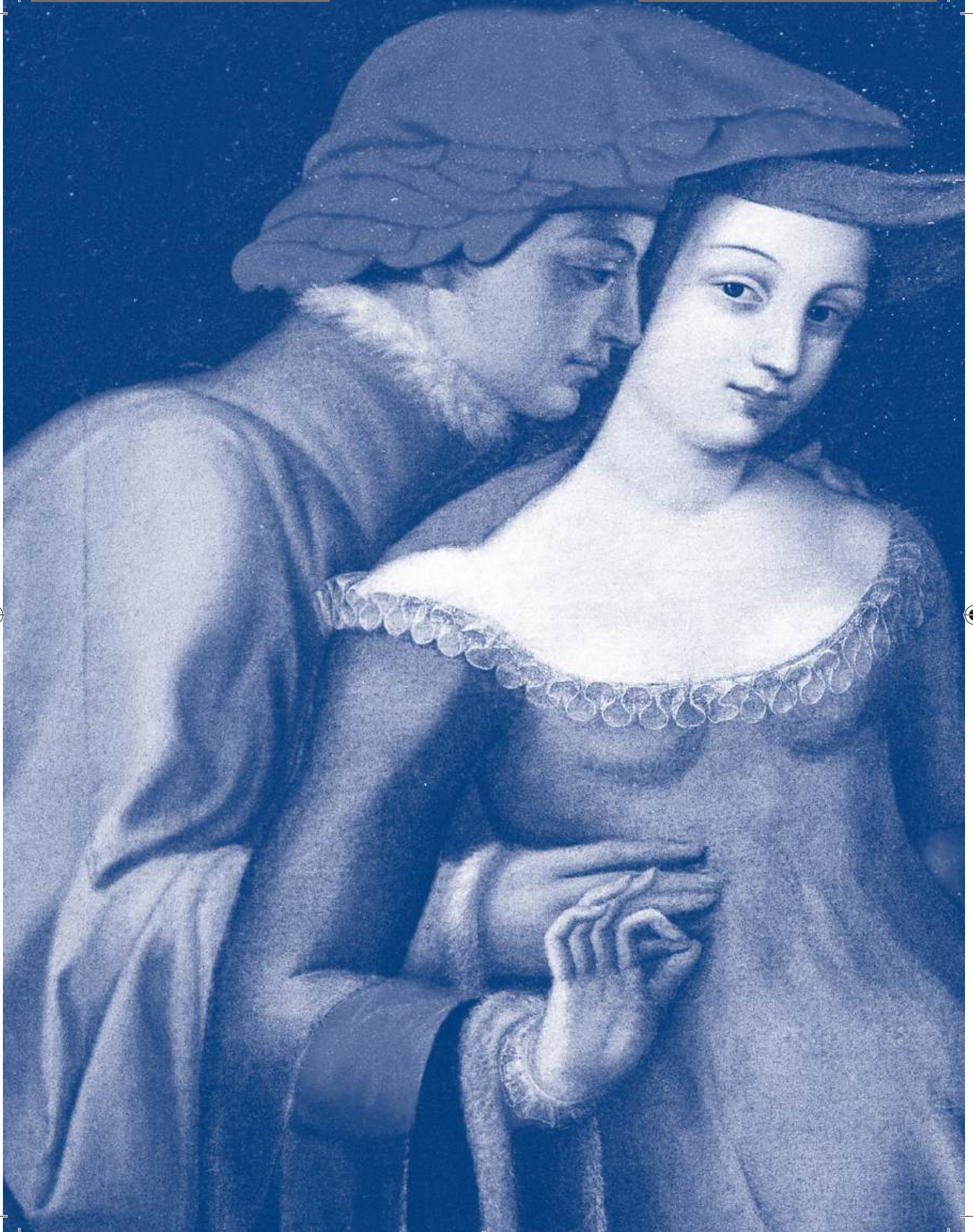
zijn vrouw dient te hebben, als voor die tijd revolutionair, maar hij gaat in het geheel niet

in op wat er van de vrouw verwacht wordt, namelijk 'vrees' en gehoorzaamheid. Het patroon in Efeziërs 5 is dat van een welwillend patriarchalisme, conform de hoogste ethische normen van die tijd, maar, terugkijkend, ook een bron voor blijvende onderschikking van de vrouw (vgl. Thatcher 2012 en ook Miller 1996, 129-153, die in een casestudy van de pauselijke encycliek *Humanae Vitae* laat zien hoe sterk de culturele en religieuze kracht van dit patroon is). Omdat Pr3 de ratio en

Volgende pagina's: 'Een vrouw tussen haar man en een minnaar', School van Fontainebleau, ca. 1550, expositie 'De weg naar Van Eyck', Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam >

***'De uit geloof gerechtvaardigde
en uit liefde handelende christen
is vrij van alle geboden ...'***

de gevolgen van Gods geboden steeds noemt, zouden we verwachten dat hij ook de goede bedoelingen en de blijvend heilzame effecten van de hiërarchische man-vrouwverhouding besproken zou hebben. Dat doet hij echter niet. Maar misschien valt dat, gezien zijn eerlijke benadering, te begrijpen – het zou hem wellicht niet mogelijk zijn geweest.

Conclusies

We hebben gezien dat slechts drie preken over het huwelijk ons brengen bij centrale theologische vragen. Wij noemen: de betekenis en het gebruik van de Bijbel, het (moeizame) beroep op de autoriteit van de Schrift, de verhouding van letter en Geest en daarmee de verhouding van autonomie en heteronomie, de eigen ervaring als bron van ethische kennis, de positie en de rol van de prediker zelf, de retoriek en de context waarin gesproken wordt, de spanning tussen algemeen en concreet spreken, het hebben van kennis van zaken en de noodzaak van een systematische doordenking van de thema's die er in de preek aan de orde gesteld worden (een theologische visie op het huwelijk). Er zou meer te noemen zijn, maar het is duidelijk dat preken een uiterst complexe kunst is. ◀

Literatuur

- Fischer, J. (2002). *Theologische Ethik. Grundwissen und Orientierung*. Stuttgart-Berlin-Köln: Kohlhammer.
- Gergen, K.J. (2nd ed. 2009). *An Invitation to Social Construction*. London: Sage.
- Härle, W. (2011). *Ethik*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Hare, R.M. (1992). Are there moral authorities? In: *Essays on Religion and Education*. Oxford: UP, 56-71.
- Ten Have, H.A.M.J. e.a. (3rd 2009). *Medische ethiek*. Houten: BSL. ³
- Miller, R.B. (1996). *Casistry and Modern Ethics. A Poetics of Practical Reasoning*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rachels, J. (4th ed. 2003). *The Elements of Moral Philosophy*. Boston etc.: McGrawHill.
- Schulz von Thun, F. (1982; oorspr. 1977). "Hoe bedoelt u?" *Een psychologische analyse van menselijke communicatie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Smelik, E.L. (z.j. [1961]). *De ethiek in de verkondiging*. Nijkerk: Callenbach.
- Thatcher, A. (2012). *Making Sense of Sex*. Modern Church Series. London: SPCK.
- Theo (dr. L.T.) Witkamp is docent Nascholing en Beroepsvorming aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Amsterdam.*
ltwitkamp@pthu.nl

Writer's block

Over het zogenaamde *writer's block* zijn al heel wat columns geschreven. Een geoefende schrijver weet niet wat hij moet schrijven en met kwinkslagen en interessante vondsten lukt het hem toch het gevraagde aantal woorden te leveren en de lezer mee te krijgen. De verlegenheid van de schrijver en de eerlijkheid dat te bekennen wordt door de lezer gewaardeerd als authentiek.

Voor mensen van het woord is de stilte vaak een onaangename ervaring. Ik herinner me een groepsgesprek tijdens mijn stage in een kerkelijke gemeente. Ik had er min of meer de leiding en gaande het gesprek merkte ik dat ik helemaal blokkeerde. Onmacht hield me in de greep. Er kwam geen woord meer over mijn lippen. Gelukkig was er de ervaren collega, die mij uit deze ongemakkelijke situatie redde.

In het pastorale gesprek heb ik de stilte leren kennen als een vriend. Een vriend die me te hulp schiet, wanneer mijn eigen oordeel over de mens met wie ik in gesprek ben zich dwingend aan mij opdringt. Het is de stilte die mij en mijn innerlijke stem het zwijgen oplegt en mij helpt verder te luisteren.

Iedereen wordt wel eens uitgedaagd te spreken. De vraag: 'Wat vindt u hier nu van?' brengt menig mens in verlegenheid. Wat wij van de ander hebben gehoord, wordt in razende vaart langs de meetlat van ons eigen geweten gelegd. Net op tijd houden wij onze conclusies voor ons.

Het resultaat is een ongemakkelijke stilte, een *writer's block*, maar dan in het gesprek. Er lijkt geen ontsnappen aan. Tenzij je, zoals de schrijver met zijn *writer's block*, dan toch maar woorden gaat gebruiken en begint te spreken over jouw verlegenheid. Je vertelt dat je voor een passend antwoord niet de goede woorden kunt vinden, dat jij het ook even niet weet.

De stilte die daarop volgt, is van een heel andere kwaliteit. De spanning is gebroken. De stilte kan nu haar werk doen, als ruimte om te bezinnen. De vragensteller krijgt zijn eigen vraag terug en de stilte geeft hem de gelegenheid te luisteren naar antwoorden die bij hem zelf opkomen. De stilte wordt zo het passende antwoord, dat hij ontvangt van zijn gespreksgenoot. Een groot geschenk. <

Janneke (ds. J.) Nijboer is missionair predikant in de Protestantse Gemeente te Noordwijk. Pionierend met mensen tussen 25 en 45 jaar zoekt ze naar nieuwe vormen van kerk zijn. www.windkracht3pt0.nl; www.bermoogst.nl

Geloofsgemeenschap als ‘tegencultuur van verbinding’

De visie van twee praktisch theologen:
Van Gennep en Van der Werf

Er lijkt in onze dagen een verlangen te groeien naar bemoediging door gemeenschap, naar betrokkenheid en betrouwbaarheid in tegenstelling tot de vrijblijvendheid, waardoor vele relaties en samenlevingsverbanden worden gekenmerkt. Er wordt geleden onder de commercialisering, de invloed van het economische denken en de grootschaligheid van bureaucratie en bedrijfsleven. Theologen spreken over het belang van een geloofsgemeenschap als contrastgemeenschap. Deze stemmen zijn niet nieuw.

Al in 1989 schrijft de vroeg gestorven praktisch theoloog F.O. (Ted) van Gennep (1926-1990) in zijn hoofdwerk *De terugkeer van de verloren Vader*: ‘De gemeente kan uitzicht bieden op een ‘tegencultuur’, waarin via eredienst, Bijbelstudie en vormingswerk mensen worden toegerust tot een andere mogelijkheid van leven’ (473). In een samenleving die wordt gekenmerkt door uitsluiting, discriminatie, achterstelling

en marginalisering, kan een christelijke geloofsgemeenschap een plek van verbinding vormen van mensen, hoezeer ze ook van elkaar verschillen. Men kan er, als in het visioen van de ‘geëmancipeerde maatschappij’ van Theodor Adorno, ‘zonder angst verschillend zijn’. Van Gennep gebruikt voor deze verbindende gemeenschap aanduidingen als ‘katholiek’, ‘inclusief’, ‘wederkerig’ en ‘verbond’. Wanneer ze inclusief en katholiek is, contrasteert een

geloofsgemeenschap met de samenleving, maar ze is daarmee tegelijkertijd relevant. Bij zijn eveneens vroeg gestorven leeftijdsgenoot J.A. (Hans) van der Werf (1926-1979), vinden we eenzelfde visie op de geloofsgemeenschap als een tegencultuur. Beiden komen op voor een kerk die zich niet afzondert, maar juist als tegencultuur verbindingen zoekt mét de cultuur.

Twee bevolgen theologen

Hun vroege overlijden maakte destijds veel indruk. Bij de uitvaartdiensten van beiden waren meer dan duizend aanwezigen.

Hans van der Werf, liturgiekdeskundige, pastor van de Domkerk en initiatiefnemer van het citypastoraat in Utrecht, stierf in 1979 na een ziekte waarover hij zeer openhartig schreef en sprak. Hij werd bijna 53 jaar. Over zijn visie op de verhouding van kerk en stad, kerkgebouw en cultuur, wordt vooral onder de voorgangers, organisten, cantors en kerkelijk werkers van het Netwerk Citykerken nog regelmatig gesproken. Wat eind jaren zestig door Van der Werf werd ontworpen en op papier werd gezet en wat in de Domkerk geestdriftig vorm kreeg in de jaren daarna, is tot op vandaag bijvoorbeeld zichtbaar in de Laurenskerk in Rotterdam, de Grote Kerk van Dordrecht en de Hooglandse Kerk in Leiden. Het citypastoraat is een inspiratiebron geworden, waarin het gaat om ‘ontmoeting van kerk en cultuur, presentstelling van het visioen van de toekomst, dienst in en aan de stad van de mens waar men midden in staat’ (Den Dekker 1999). Van der Werf werd ook

bekend vanwege zijn ‘werkvertalingen’ van de Bijbel waarmee kerkelijk Utrecht kennismakte met de ‘Amsterdamse school’ in de theologie. Later eerde Pieter Oussoren, vertaler van de Naardense Bijbelvertaling, hem nog in de inleiding op deze vertaling door te memoreren dat Van der Werf bij hem het ‘vuur van de liefde voor taal’ ‘extra brandstof’ gaf.

Ted van Gennep, hoogleraar praktische theologie in Leiden en in de jaren zeventig rector van het Seminarium Hydepark, stierf begin januari 1990, enkele dagen nadat hij op Oudejaarsdag 1989 werd getroffen door een hersenbloeding. Hij werd 63 jaar.

Beiden werden in 1926 geboren, maakten de oorlog bewust mee, werden gevormd door de theologie van Karl Barth en Cornelis Heiko Miskotte, waren getuige van de naoorlogse bloei van de kerken en van de binnen de Nederlandse Hervormde Kerk ontstane sterke nadruk op het apostolaat. Beiden promoveerden begin jaren zestig aan de Universiteit van Amsterdam, Van Gennep bij Smelik, Van der Werf bij Van Niftrik. Zij kenden een hartstocht voor het grondig verkennen van de cultuur én voor wat zij beschouwden als het unieke van het sociale verband van een christelijke geloofsgemeenschap: haar katholiciteit. Daarin vormen christelijke geloofsgemeenschappen een ‘tegencultuur van verbinding’ en zijn ze relevant voor samenlevingen waarin telkens groepstegenstellingen en polarisatie ontstaan. Tussen Van der Werf en Van Gennep zijn er echter ook verschillen. ▷

F.O. (Ted) van Genneep (1926-1990)

Exegese van de cultuur

Van Genneep promoveert in 1962 aan de Universiteit van Amsterdam *cum laude* op Albert Camus, is goed thuis in de filosofie en de literatuur, en krijgt landelijk bekendheid door een ethische studie over huwelijk, nieuwe relatievormen en seksualiteit. Van Genneep insisteert voortdurend op het gesprek van de kerk met de cultuur, dat de christen 'dwingt tot luisteren en tot zelfkritiek' (Van Genneep 1966, 312). Een grote openheid voor de vragen die door filosofen als Kierkegaard, Camus en Levinas en door auteurs als Dostojewski en Kafka worden gesteld, stempelt Van Genneeps theologische habitus.

Tijdens zijn tienjarig rectoraat van het Se-

minarium Hydepark, het opleidingscentrum van de Hervormde Kerk, houdt hij predikanten voor dat zij van filosofen, schrijvers en artiesten moeten leren. In Leiden geeft hij later dan ook onder andere college over de Frankfurter Schule. De kerk moet het evangelie communiceren, stelt hij, in de conceptuele ruimte van een cultuur waarin meer en meer mensen niets meer van Bijbel en geloof afweten. Bijbelse grondwoorden zoals verbond, vergeving of opstanding, hebben hun zeggingskracht verloren. Dat brengt de kerk met haar verkondiging in een impasse. Ze kan niet zonder de bijbelse taal, maar deze taal wordt niet meer verstaan. In een bundel onder redactie van Gerben Heitink waarin Van Genneep in gesprek is met de grondlegger van de KPV in Nederland, Wybe Zijlstra, schrijft hij: 'Een eenzijdige beklemtoning van de unieke betekenis van de grondwoorden sluit de kerk op in een taalkundig getto' (Van Genneep 1986, 185). Ze vindt er geen aansluiting meer mee, het wordt niet begrepen of het wordt verkeerd verstaan.

'Kun je het zo zeggen, met het oog op drugs gebruikende jongeren, met het oog op kinderen die in autoriteitsconflicten zijn verstrikt? Wat zegt het hen, dat God 'Vader' wordt genoemd?'
(Lezing 1974, Archief UB Leiden)

Latere discussies die door hem worden opgestart, bijvoorbeeld een groot debat over de lichamelijke van de opstanding (in het jaar voor zijn overlijden), worden telkens door vragen als deze aangezwengeld. Achter de vragen ligt telkens een voor hem existentiële vraag: 'Hoe vertellen wij het onze kinderen?'

In een debat in 1988 over de theologie van Karl Barth in relatie tot de secularisatie, stelt Van Gennep 'dat je in een gesprek bijvoorbeeld met je kinderen of hun vriendinnen en vrienden met Barths uitgangspunt niets kunt beginnen' (...) en vervolgens, 'dat met name de barthianen een modern kerkelijk bargoens hebben ontwikkeld, waarvan onze kinderen niets begrijpen' (Van Gennep 1988, 31). Hij ziet als de enige uitweg voor de kerk om de bijbelse verhalen weer te vertellen, ze als gelijkenissen te actualiseren,

daarmee de roeping en belofte te vertolken die daarin ligt

verscholen én *tegelijkertijd* voluit de cultuur te exegetiseren. Hiermee is een bij Van Gennep terugkerend refrein getekend.

Samenleving wijzen op de kerk

Bij zijn inaugurele rede in Leiden in 1980 kiest Van Gennep echter niet voor een cultuurschets of voor een theologisch gesprek met een op dat moment toonaangevende filosoof. Hij concentreert zich op het unieke van de kerk (Van Gennep 1980). Hij verwondert zich over de kerk zelf, de kerk die hij in een preek enkele maanden eerder typeert als 'dat kleine, wankel kringetje, dat de drager is van deze enorme pretenties, die de hele wereld zullen veranderen' (Preek over Kol. 4, 7-18, 2 sept. 1979, Archief UB Leiden) en 'een handjevol falende mensen' (Preek over Kol. 2, 1-15, 7 jan. 1979, Archief UB Leiden).

Hij onderkent dat de kerk niet deugt. Het beeld dat veel buitenstaanders van de kerk

schetsen is negatief en kerkleden neigen ertoe om 'de buitenwacht schuld bewust bij te vallen' (Van Gennep 1980). De kerk wordt als een bedrieger gezien. Juist door haar streven naar macht, haar intense burgerlijkheid en haar *middle class*-karakter is haar spreken en handelen over liefde, gerechtigheid en barmhartigheid hypocriet. De kerk kan ook een sfeer ademen waarin mensen zich niet thuis voelen. Het kan er, stelt hij, oersaai zijn.

Met de secularisatie en de marginalisering

van de kerk ziet hij echter een kostbare bron voor de samenleving in gevaar

komen. Waar hij de kerk jarenlang wees op de samenleving, acht hij het nu hoognodig om de samenleving te wijzen op het unieke betekenis potentieel van de kerk. Hij vraagt aandacht voor een tegoed van de christelijke traditie: de notie van de katholiciteit. Daarin ligt een potentieel besloten dat voor het samenleven van groot belang kan zijn om groepstegenstellingen, 'wij-zij-denken', discriminatie en apartheid, het 'verijdelend van de communicatie', tegen te gaan.

In de jaren rond 1980 is er in de Nederlandse samenleving sprake van een toenemende sociale, ethische en politieke pluraliteit en een daarmee gelijk opgaande polarisatie. Er is een strijd gaande die betrekking heeft op ethische en politieke uitgangspunten, maar ook zijn er toenemende tegenstellingen waarin de communicatie tussen groepen wegvalt. 'Katholiciteit' biedt daar, wellicht geen remedie, maar wel een heilzaam tegenwicht aan. ▶

'... dat kleine wankel kringetje, dat de drager is van deze enorme pretenties, die de hele wereld zullen veranderen'

Roeping tot katholiciteit

Wat verstaat Van Gennep onder katholiciteit? Het begrip heeft verschillende facetten. Katholiek is de kerk, wanneer zij de polariteiten in de samenleving tussen de generaties, tussen mensen met verschillend intellect, inkomen, opleiding, huidskleur, geslacht of sociale achtergrond, maar ook de verschillende geloofshoudingen die er zijn, onder één dak brengt. Het is een gemeenschap die niet bestaat als een gegeven, maar ze doet zich voor. Er is 'zoiets als het opflitsen van gemeenschap, in viering, in herkenning' (Preek, 2 sept. 1979, Archief UB Leiden). Soms licht het visioen op, schrijft hij tien jaar later (Van Gennep 1989, 472). Het is enerzijds een 'onbereikbare utopie' (Van Gennep 1989, 465), maar het is anderzijds in alle kerkvormen, tegen de feitelijke, gebrekkige realisering ervan, werkzaam. Van Gennep spreekt over een *roeping* tot katholiciteit.

'Wij hebben met elkaar te maken, als wij in Christus geloven. (...) Onze gemeenschap berust niet op bloed. Het is geen gezin. Geen dorp. Geen buurtgemeenschap. Geen klasse. (...) Deze gemeenschap berust op de verkiezing door de Heer. Hij is het die ons tot broeders en zusters maakt. (...) Zij geschiedt in uitzonderlijke momenten en door de eeuwen heen.' (Van Gennep 1980)

Het gaat in de katholiciteit dus niet om een nivellering van de verschillen tussen mensen, maar het garandeert de verscheidenheid van en onderlinge aandacht voor al die mensen.

Van Genneps benadering van katholiciteit

als een vorm van 'inclusief denken vanwege de exclusieve binding aan Christus', vindt grond in bijbels-theologische verkenningen van het verbonds-begrip. Is de gelijkwaardigheid van ieder mens, als kind van God, als zuster en broeder van Jezus Christus, de katholieke waarheid van de kerk, dan kunnen we het verbond zien als de methode, de mogelijkheid tot concretisering om aan de katholiciteit gestalte te geven (Van Gennep 1989, 470). Het verbond kent een wederzijdse institutionele verplichting, een belofte van trouw van ongelijke partijen, van de sterke en de zwakke. Zij zijn bondgenoten, staan voor elkaar in, nemen het voor elkaar op. Daardoor kan het verbond geschiedenis doormaken en groeit de gelijkwaardigheid (Van Gennep 1989, 471). Een van de kenmerken van deze 'katholiciteit van het verbond' is binnen de kerk direct zichtbaar. Het gaat om het ziekenbezoek, dat tot de grondstructuur van elke geloofsgemeenschap behoort:

'Deze vorm van pastorale aandacht is katholiciteit in die zin, dat daarmee tot uiting wordt gebracht: Jij hoort erbij. (...) Jij bent door je situatie hier apart gesteld. Wat jou overkomt, zal morgen mij gebeuren. Hodie mihi, cras tibi.' (Van Gennep 1980)

Deze door het verbond gekwalificeerde katholiciteit omvat dus ook tegenstellingen van sterk en zwak, gezond en ziek, zorgbehoevend en zorgverlenend. Juist de verbondstrouw van de sterkere en de zwakkere heeft een reddende betekenis voor de wereld. In de roeping van allen die zich bij de lijdende knecht laten

inlijven, gaat het om de redding en bevrijding van alle volkeren, die, vult hij later aan, 'niet anders dan in Gods koninkrijk gestalte zal kunnen krijgen' (Van Gennep 1989, 466). Het perspectief is de 'katholiciteit van de mensheid'.

Van Gennep fundeert de roeping tot katholiciteit in de verbinding van de kerk met Jezus Christus. Hij acht kritiek op de kerk volkomen terecht, maar kan haar nooit losmaken van de Messias. Daarbij 'werkt' de verbinding op twee

manieren. Aan de ene kant is Jezus in alles wat hij doet of zegt 'katholiek'. Hij eet met tollenaars

en zondaren, in zijn rijk gaan de hoeren voorop, hij raakt melaatsen aan, een verlamde vergeeft hij zijn zonden, voor hem is geen enkel taboe veilig. Een onreine vrouw die twaalf jaar als paria buiten heeft gestaan, wordt in de gemeenschap opgenomen. Iedere vorm van afzondering of uitsluiting wordt opgeheven. Een kerk die zich op de Messias beroept, wordt door deze katholiciteit, dit grensdoorbrekend handelen, bepaald. Aan de andere kant maakt de Messias mensen, ondanks en in hun radicale verschillen, tot broeders en zusters van elkaar. Sterker nog, elke geloofsgemeenschap wordt geboren vanuit deze roeping.

'Katholiciteit bedoelt om duidelijk te maken dat God zijn mensen roept uit alle geslachten, alle rangen en standen. Dat is het gevecht dat in het Oude en Nieuwe Testament wordt gestreden. In die zin is de ekklesia van Christus een authentiek revolutionaire beweging: zij kan

wel uitgaan van een bepaalde groep of klasse, maar van meet af aan wordt ons geleerd 'de vijand lief te hebben' (...) Van meet af aan is men gericht op de ander, degene die er niet bij hoort.' (Archief UB Leiden)

Het doet begrijpen dat de roeping tot katholiciteit ingaat tegen wat de mens sympathiek is. Het is gemakkelijker om met verwanten, geestverwanten of als doelgroep

onder elkaar te zijn. Het hemd is nader dan de rok. Van Gennep gaat zelfs zo ver dat hij het katholieke

karakter van de geloofsgemeenschap vanwege het verzet ertegen als een grond beschouwt voor de marginalisering van de kerk. In de aantekeningen voor de oratie in 1980 lezen we:

'In de praktijk betekent (katholiek zijn) dat we met een steeds kleiner groepje te maken krijgen. Je kunt zelfs zeggen: hoe katholieker we worden – d.w.z. hoe meer we de apartheid in onszelf zullen bestrijden – hoe kleiner de groep zal worden.' (Archief UB Leiden)

Van Gennep heeft deze woorden niet in de oratie opgenomen. Ze zijn tekenend voor zowel zijn zorg om de toekomst van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland als voor zijn inzicht in het belang ervan voor de samenleving. ►

J.A. (Hans) van der Werf (1926-1979)

Het gesprek met de cultuur

Bij Van der Werf vinden we eveneens een sterke focus op de uitgaande beweging, die de geloofsgemeenschap in de stad moet maken. De kerk moet naar buiten. Zij kan niet bij zichzelf blijven, maar dient het gesprek te zoeken 'met kunstenaars, buitenlandse werknemers, bejaarden, kamerbewoners, zakenlieden, toeristen' (in: Kronenburg 1987). Het motief is bij hem echter niet, dat de kerk in dat gesprek leert hoezeer ze een veelal onverstaanbare taal spreekt en onder welke voorwaarden het kan komen tot een echt gesprek, maar Van der Werf bepleit een gerichte verkenning van

de specifieke levensvragen of thema's van verschillende groepen in de samenleving. Er moet luisterend geregistreerd worden wat in de stad leeft en waaraan behoefte is.

Het citypastoraat waarvoor hij eind jaren zestig de basis legt en dat hij samen met anderen in de Domkerk ontwikkelt, dient het stadscentrum te verkennen waar mensen consumeren, recreëren, wonen en werken. Vanuit een hieruit naar voren komende brede visie op wat een kerk in de stad kan betekenen, creëert Van der Werf in de Dom een nieuwe liturgie van Schrift en Tafel waarin hoogwaardige kerkmuziek een belangrijke rol speelt en waarvoor ook een eigen cantor en cantonij nodig zijn (in: 'Domcantonij: Veertig jaar proeftuin van kerkmuziek', *Reformatorisch Dagblad*, 3-09-2011). Kerkmuziek die op zondagochtend klinkt, moet bovendien ook aan de burgers van Utrecht worden aangeboden. Kerkconcerten voorzien in een behoefte. Na een reeks zaterdagavondconcerten wordt het tijdstip in mei 1972 naar de zaterdagmiddag verplaatst: nu kan ook het winkelend publiek bereikt worden. Ook voorziet hij belangstelling voor biechten. Het wordt mogelijk gemaakt in de vastentijd.

De droom

Al in 1966 formuleert Van der Werf zijn droom (Van der Werf 1980, 43-46). Hij denkt na over vorm, inrichting, ontwerp, choreografie van het huis van de christelijke gemeente. Hij ziet een 'vierhuis' voor zich in de stad van de mens, een vrijplaats die herinnert aan het nieuwe Jeruzalem, de toekomstige stad, de stad van de vrede. Van der Werf spreekt

over een huis waar het 'hart van de dingen' is gegeven. Een kerk die open is, met zowel op zondag als in de week vieringen. Een huis met veel ruimte, met weinig stoelen, maar met mogelijkheden voor een orkest en met een toneel. Met doorgaande Schriftlezing en uitleg rondom de kansel, het toneel en de expositieruimte. Hij hoort oosters-orthodoxe litanieën klinken, maar ook gregoriaans en psalmen en lutherse kerkliederen. En in de verte klinkt in een kapel een middaggebed. De gemeente biedt een plek van aanbidding, inkeer, geborgenheid en zielzorg. 'Aanbidding', schrijft hij een paar jaar later, 'lijkt geen nut te hebben, maar deze verticale lijn is eenvoudigweg wezenlijk voor het menselijk bestaan' (Van der Werf 1970). Met de cantor wordt jubelend gemusiceerd, koor en geloofsgemeenschap vallen samen. De ruimte is een ruimte om te bewegen, om zingend en musicerend te wandelen, van kansel naar doopvont en tafel, van ontmoetingsruimte naar toneel en dan naar een grote wand, waar kinderen met hun expressiemogelijkheden laten zien hoe zij de verhalen beleven. In haar huis ruimt de geloofsgemeenschap daarbij een structurele plaats in voor samenwerking met anderen. Het koor is de ruimte voor de geloofsgemeenschap en het schip is als het marktplein. Op de markt gaat het om activiteiten, ook van niet-kerkelijke bondgenoten, die de kwaliteit van het leven bevorderen.

Hij ziet het citypastoraat als een gemeenschap rond dit vier- en leerhuis. Visuele informatie is nodig, de kerk dient een kwalitatief hoogstaand informatiecentrum te bieden. Educatie is nodig ten aanzien van het tegode van de christelijke

traditie (Van der Werf 1969; Van der Werf 1960, 219). Hij ziet voor zich dat de kerk de stad geestelijke oriëntatie biedt, uitzicht op de stad van de vrede. Juist de verkennende analyse van de stad brengt hem ertoe te spreken over een kerk die als een 'inspirerende en kritische cultuur tegenover de stad' fungeert.

De kerk onderweg

Wat ziet Van der Werf als het unieke van de kerk? Hij wijst op de wrijvingen, conflicten en tegenstellingen tussen volken en groepen in de wereld, maar juist daarom op de noodzaak tot samenwerking en het 'op zoek gaan naar wat we gemeenschappelijk hebben'. Daarin wijst hij de kerk aan als een 'verzoende mensheid', de geloofsgemeenschap vormt van meet af aan 'de echte verenigde naties' (Van der Werf 1971, 8). We horen hem over de kerk spreken als een inclusieve gemeenschap, waar de verschillen niet worden ontkend, maar juist gewaardeerd. Keer op keer schetst hij de geloofsgemeenschap als een volk van de Messias, onderweg van Pasen naar de toekomst van *sjaloom*, op weg naar een verzoende mensheid (Van der Werf 1979, 165). De geloofsgemeenschap is geen doel in zichzelf, maar gericht op het heil van de hele mensheid. Zij is in alle gebrokenheid en voorlopigheid de plaats waar de nieuwe mensheid wordt uitgebeeld. Zij is een eschatologische existentie, schrijft hij (Van der Werf 1969, 78), een 'voorhoede', 'kopgroep van een nieuwe wereld'. Het volk van de Messias roept, aldus Van der Werf, 'om verbetering en uitbreiding' (Van der Werf 1969, 61). Het gaat om een gemeenschap als een 'hart van de samenleving' (Van der Werf 1971, 9). ▷

Beiden in gesprek

Van der Werf noemt het territoriale principe van gemeentevorming ‘een belangrijke greep’. Maar hij zoekt daarbinnen ruimte voor iets nieuws. Hij vraagt zich af wat de functie kan zijn van een binnenstadsgemeente die niet alleen door een woongebied is omgeven, maar ook door kantoren, winkels en uitgaansgelegenheden. Van Gennep heeft waardering voor het visionaire van het door Van der Werf ontwikkelde citypastoraat. Hij stelt in een symposium in 1978:

‘In zo’n omgeving kan een binnenstadskerk uitgroeien tot een laboratorium, een proefparochie, een kerk voor passanten, een plaats voor rust en bezinning.’ (Van der Werf 1978, 67)

Van Gennep honoreert expliciet dit visioen en het vele werk dat Van der Werf daarvoor verzette. Bij Van der Werf ging het om ‘gemeentevorming nieuwe stijl’, zo zegt hij in 1987 tijdens een volgend symposium in de Dom (Van Gennep 1987). Deze gemeentevorming verschilt sterk van de traditionele gemeenten en zelfs van de meeste binnenstadsgemeenten. Van Gennep acht het uiterst creatief en vruchtbaar, maar hij pleit er ook voor om de band van het citypastoraat met de wijkgemeenten ‘opnieuw te doordenken’, opdat beide kerksoorten van elkaar leren.

Een korte vergelijking

In een korte vergelijking zien we ten slotte dat beide praktisch theologen een gesprek van de kerk met de cultuur voorstaan en wars zijn

van ecclesiocentrisme. Het gaat niet om de kerk, maar om de wereld. Toch verschilt het uitgangspunt, zodat er ook in de hermeneutiek en in de missionaire communicatie andere keuzes worden gemaakt.

Van der Werf wil de wereld uitnodigen om zich te laten betrekken in de leefwereld van de Schrift (en haar verhalen en grond- of sleutelwoorden) en van het volk van God. Hij spreekt over een taal en een ruimte die een werkelijkheid oproept waarin geleefd wordt, een taal die een zich verzamelende geloofsgemeenschap *constitueert*. De gemeente co-existeert daarnaast in volstrekte solidariteit met ‘het volk waartussen deze gemeente woont’.

Van Gennep kan – als leerling van Miskotte – dat alles beamen, maar hij is juist vanwege zijn luisteren naar filosofie en kunst, maar ook door te luisteren naar gesecculariseerde mensen die er ‘niets meer van weten’ zeer kritisch over de mogelijkheden van de taal van de kerkelijke verkondiging.

De twee vinden elkaar echter in een theologische visie op de geloofsgemeenschap die zij zien als ‘uiterst gebrekkig’, maar die niettemin in haar katholieke, eschatologische structuur zeer relevant is voor een samenleving vol verschillen, groepstegenstellingen en spanningen.

Literatuur

- Dekker, R. den (1999). 'Het gebruik van monumentale kerken in de oude binnensteden'. Lezing 27 september 1999. Lectiones 4, Liturgische kring. www.liturgischekring.nl.
- Gennep, F.O. van (1966). *Albert Camus. Een studie van zijn ethisch denken*. Amsterdam: Van Gennep, 2^e druk.
- Gennep, F.O. van. *Aantekeningen ten behoeve van de oratie*. 17 oktober 1979 - 24 maart 1980. Universiteitsbibliotheek Leiden.
- Gennep, F.O. (1980). *Katholiciteit en pluraliteit. Oratie Universiteit Leiden 2 mei 1980*. Leiden: Universitaire Pers.
- Gennep, F.O. (1985). Na vijftien jaar. In: G. Heitink (red.). *Ontginningswerk. Klinisch Pastorale Vorming – een overzicht. Bijdragen voor Dr. Wybe Zijlstra*. Kampen: Kok, 180-186.
- Gennep, F.O. van (1986). De kerk zal er altijd wel zijn. In: Trudi Klijn (red.). *Voorbij de vanzelfsprekendheid. Zes gesprekken over kerk en secularisatie*. Kampen: Kok, 1986.
- Gennep, F.O. van (1987). De kathedraal en haar gemeente. In: *Bericht uit de Domkerk*, nr. 2, 1987.
- Gennep, F.O. van (1988). Gemengde gevoelens. Barth en de secularisatie. In: *In de Waagschaal*, 17/7, 1988.
- Gennep, F.O. van (1989). *De terugkeer van de verloren Vader. Een essay over vaderschap en macht in cultuur en christendom*. Baarn: Ten Have.
- Kronenburg, J. (1987). Wat is de bedoeling van het citypastoraat? In: *Bericht uit de Domkerk*, nr. 2, 1987.
- Smits-Otten, G., Pendrecht, W. & Das, E. (1976). *Mokumer in de middag*. Een handreiking voor dr. Johan van der Werf v.d.m. om wat makkelijker de drempel van zijn tweede halve eeuw over te stappen. Utrecht: De Boer-Cuperus.
- Ven, J.A. van der (1993). *Ecclesiologie in context*. Kampen: Kok.
- Werf, J. van der (1960). *Kerk en christelijke vereniging*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Paris.
- Werf, J. van der (1965). *Kleine liturgiek*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Werf, J. van der (1969). *Oefeningen in het Leerhuis*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Werf, J. van der (1970). De oude binnenstadskerken. De functie van de gemeente in een stedelijke samenleving. In: *De Kerkvoogdij*, mei 1970.
- Werf, J. van der (1971). *De gemeente. Kopgroep van een nieuwe wereld*. Centrale voor het vormingswerk vanwege de Ned. Herv. Kerk.
- Werf, J. van der (1978). De functie van de oude binnenstadskerken. In: *Symposion 1978 Utrecht. Over restauratie en functie van middeleeuwse kerken*.
- Werf, J. van der (1979). *Meevieren in de Dom*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Werf, J. van der (1980). *Afgaande op het Koninkrijk*. Herinneringen aan –. Artikelen, lezingen en een levensschets van Dr. J. van der Werf, bijeengebracht en ingeleid door M.G.L. den Boer. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Henk (prof.dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen.
hpderoest@pthu.nl

Christus in de Hof

Dit beeldgroepje ‘Christus in de Hof van Olijven’ is voor mij misschien wel het mooiste en meest betekenisvolle beeldje uit het Museum Catharijneconvent. Wat spreekt me aan? Het thema, al heeft het museum daar wel meer verbeeldingen van, en de bijzondere uitbeelding. Speciaal de unieke encenering tussen Petrus en Christus.

Het beeldje heeft ooit deel uitgemaakt van een groot geheel, scènes uit de lijdensgeschiedenis. Het is niet bekend wie het vervaardigde. Het was een goede vakman. Wel zijn de in een ver verleden vernieuwde delen links en rechts van mindere kwaliteit. Zie de door houtworm aangevreten helft van de Jakobusfiguur en de plomp gesneden voetpartij van de Petrusfiguur. Des te sterker is daardoor het centrale deel. De compositie wordt bijeengehouden door de boog die ‘gespannen’ is over de Johannesfiguur. Op die boog verheft zich verticaal de Christusfiguur, extra beklemtoond door de langvallende plooi van onder zijn arm.

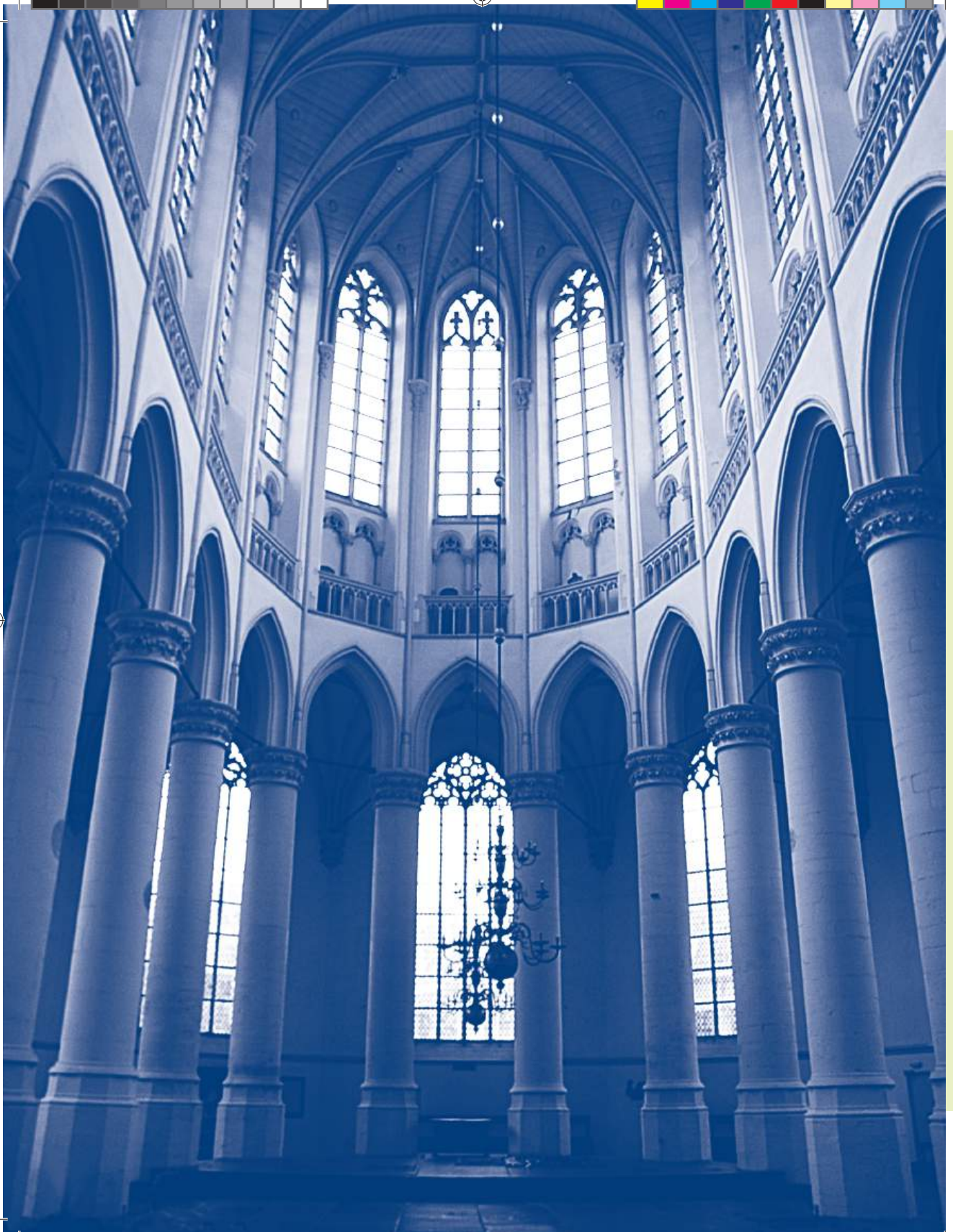
Expressief en scenisch is het beeldje beslist bijzonder. De Johannespartij (alles onder de ‘boog’) is van een grote rust, terwijl het daarboven een en al onrust is. Elk personage heeft een andere uitdrukking en Petrus wordt niet, zoals meestal, óók slapend weergegeven, maar in interactie met zijn leermeester. Christus zelf kijkt niet naar Petrus, maar is in smartelijk gebed. Dit is heel overtuigend weergegeven. Petrus is in een heel unieke act verbeeld.

Helaas is een zeer belangrijk detail nog maar vrij recent verloren gegaan. Petrus wees namelijk met zijn rechterwijsvinger naar zijn hart. Daarmee vertelde de kunstenaar iets unieks. Het lijkt alsof de kunstenaar al bezig is met de verhouding tussen Petrus en Christus zoals die verder verteld zal worden in de evangeliën, zijn verraad en zijn berouw. Het beeld spreekt mij zo persoonlijk aan in de vraag: ‘En jij – hoe is jouw relatie tot de Messias?’

Beschadigingen horen bij kunstwerken, zoals gebreken bij oude mensen en oude huizen, maar het ontbreken van Petrus’ vinger is zo’n enorme aanslag op wat de beeldhouwer heeft willen vertellen, dat ik hoop dat het museum besluit hier toch spoedig restauratief in te grijpen. Een paar millimeter hout. <

*‘Christus in de Hof van Olijven’, hout, Noord-Nederland, ca. 1500,
49 cm hoog, collectie Museum Catharijneconvent, Utrecht >*

Een stedelijke waaier van missionaire praktijk

In 2011 en 2012 verscheen een heel aantal missionaire publicaties, geschreven door practici. Het gaat telkens om auteurs die vanuit hun eigen missionaire zoektocht rapporteren en richting willen wijzen. Sake Stoppels bundelt deze praktijkgeluiden in een tussentijds trendbericht 'kerkgebouw'.

Gemeenschappelijk in de zeer verschillende zoektochten van de afgelopen twee jaar op missionair gebied, is vaak de grote mate van creativiteit en de durf om ongebaande wegen te gaan. Er is ook een gedeeld besef van de missionaire noodzaak van een heldere identiteit. Ook opmerkelijk is wat we 'de bekering tot de stad' zouden kunnen noemen. Ooit sprak de theoloog Gibson Winter over de 'suburban captivity of the churches'. Hij doelde daarmee op de wetmatigheid dat kerkmensen vaak als eersten wegtrekken uit oude(re) wijken en zich vestigen in (de betere) nieuwbouwlocaties. De kerken volgen

< *Hooglandse Kerk, Leiden*

daarbij doorgaans hun meer welvarende leden (1961, 39). Achterstandswijken zijn zo vaak verstoken geraakt van kerkelijke presentie. Maar we zien nu – zij het op heel kleine schaal – op dit punt een kentering: gelovigen die doelbewust naar (achterstandswijken in) de stad verhuizen om daar present te zijn. Het netwerk *Urban Expression* is in dezen een belangrijke katalysator (Blok 2010). Een themanummer van het tijdschrift *Herademing* was onlangs gewijd aan 'Geloven in de stad' en besteedde daarbij onder meer aandacht aan stadsmonniken en anderen die bewust hebben gekozen voor dienstbare presentie in de stad.

In het onderstaande overzicht bespreek ik negen publicaties die de stad als context hebben. Drie daarvan komen uit Engeland. >

Ten slotte sta ik stil bij de Werkgemeenschap Missionaire Gemeenschapsvorming en bij twee nieuwe leerstoelen die zich beide richten op kerkvernieuwing. Opmerkelijk is dat alle publicaties en ook de leerstoelen van protestantse huize zijn. Katholieke pendanten trof ik niet aan. Dat is opmerkelijk en daarmee een uitdaging aan het adres van het katholieke denken en handelen over missionaire presentie en kerkelijke vernieuwing.

Den Haag

René de Reuver, predikant van de Protestantse Kerk in de Haagse Moerwijk neemt in zijn boek *Anders verder. Missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving* afscheid van het klassieke

territoriale kerkmodel.

Moerwijk heeft zich

door de jaren heen

ontwikkeld van een

homogene blanke

middenstandswijk tot een multiculturele

achterstandswijk. De kerk is haar prominente

plek van de beginjaren al vanaf de jaren

zestig kwijtgeraakt. In de huidige stedelijke

samenleving is het model van de wijkgemeente

niet meer vruchtbaar. In plaats daarvan komt

hij met het model *mixed economy of church*.

Daarin vormen verschillende gestalten van

kerk-zijn de ene kerk.

Voor Moerwijk betekent dat concreet dat de gemeente er in drie gestalten is: de klassieke gemeente die op zondag samenkomt, de Kinderwinkel ten dienste van kinderen in Moerwijk en MarcusConnect, een kerkplek voor en met jongvolwassenen (20-40 jaar)

in de wijk. Alle drie de plekken hebben een eigen professionele ondersteuning. Hoe ze onderling samenhangen en interacteren, blijft wat onduidelijk, terwijl juist daar in *a mixed economy* indringende principiële vragen liggen.

In zijn zoektocht naar kerkelijke vernieuwing gaat De Reuver onder andere te rade bij drie zeer uiteenlopende kerkelijke gemeenschappen: de Katholieke Kerk van Carthago van de derde eeuw (Cyprianus), de Anglicaanse Kerk in Londen en de Protestantse Gemeente in Zeewolde (Flevoland). Van elke gemeenschap leert hij iets. Zo bewaart de kerk van Carthago hem voor 'loslopende' kerkelijke initiatieven (eenheid), leert hij in Londen over de kracht van een 'mixed economy' en ziet hij deze ook

in Zeewolde gestalte

krijgen. Daarnaast is

hij getroffen door de

vruchtbaarheid van

een heldere identiteit

en een grote mate van

openheid in deze poldergemeente. De toekomst is in zijn ogen aan kerken met een heldere visie die open zijn naar de omringende samenleving en andere gestalten van de ene kerk van Jezus Christus.

De Reuver blijft zich in zijn boek nadrukkelijk verhouden tot de wereldkerk, onder andere door een beroep op en een uitwerking van de *notae ecclesiae*: eenheid, katholiciteit, heiligheid en apostoliciteit. Het fundament van de kerk is bij hem Jezus Christus, het gebinte wordt gevormd door de Schrift, de Sacramenten, het Credo en het Ambt. Hij heeft weinig op met het spreken over 'gemeentestichting' of 'kerkplanting'.

'De toekomst is aan kerken met een heldere visie, en open zijn naar andere gestalten van de ene kerk van Jezus Christus' (De Reuver)

Deze reserve van De Reuver brengt me bij zijn kerkelijke buurman in Den Haag, Matthijs Vlaardingerbroek. Hij schreef vanuit zijn ervaringen als gemeentestichter in de Haagse Spoorwijk onder de titel *Grensverleggend* een boek over missionair kerk-zijn. In het jaar 2000 strijkt Matthijs met zijn gezin neer in de Spoorwijk. Ze betrekken het pand van een vroegere dokterspraktijk en gaandeweg begint er een geloofsgemeenschap te groeien. De Brunch op de late zondagochtend wordt ‘per ongeluk’ een belangrijk element in het functioneren van de gemeenschap. Deze laagdrempelige gezinsvieringen met aansluitend een maaltijd trekken vooral autochtone wijkbewoners aan.

In zijn boek doet Vlaardingerbroek verslag van de wording van zijn geloofsgemeenschap en formuleert hij lessen die ook elders toepasbaar zijn. Het is een zeer levendig en bij tijd en wijle hilarisch boek omdat Vlaardingerbroek over mensen van vlees en bloed schrijft. Zijn belangrijkste stelling is dat elke geloofsgemeenschap een unieke, door God gegeven identiteit heeft. Waarachtige gemeenteopbouw begint niet met modellen en strategieën, maar met de zoektocht naar deze identiteit. Vanuit deze gevonden identiteit kan vervolgens een duidelijke missie worden geformuleerd. Deze wordt vertaald in een haalbare belofte waaraan een ander je mag houden. Mooie woorden die je niet waar kunt of wilt maken, werken averechts, zeker ook bij je doelgroep. Pas als de elementen identiteit, missie en beloften op orde zijn, wordt gezocht naar een passend model. Zo gaat Vlaardingerbroek in tegen een preoccupatie met gemeenteopbouw-modellen.

Zelf laat hij zich overigens inspireren door het model van de missionaire kring. De missionaire kring wordt – binnen het verband van een kerkelijke gemeente – gevormd door maximaal dertig volwassenen en hun kinderen. Ze vormen een hechte groep met een duidelijk missionair profiel, dat wil zeggen met een heldere missie en een wel omschreven doelgroep. Het precieze functioneren hangt ook af van de aard van de doelgroep. Deze formule blijkt wervend te werken, want studenten die stage lopen bij ‘In de praktijk’ raken soms zo onder de indruk van de aanpak van deze gemeenschap dat ze naar de wijk toe verhuizen om zo ‘incarnatorisch’ present te zijn. Vlaardingerbroek moet weinig hebben van kerkelijke shoppers die van elders zich willen aansluiten bij de gemeenschap. Alleen zij die daadwerkelijk in de buurt actief zijn of worden of bereid zijn er te gaan wonen, zijn welkom.

Rotterdam en Leiden

De journaliste Gea Gort schreef onder de titel *God in de stad* een gepassioneerd boek over missionaire presentie in de stad Rotterdam. Zelf koos ze jaren geleden met haar gezin heel bewust en min of meer tegen haar gevoel in voor een leven in deze stad. Als gezin ritualiseerden ze die keuze hoog op de Euromast. Gort benadrukt de *missio Dei*-gedachte, zonder deze expliciet zo te noemen: God is al daar waar wij (nog) niet zijn. Hij roept ons op om ons te ‘solidariseren’ met de stad en de stedelijke cultuur. Ze typeert haar benadering in het begin van het boek met drie trefwoorden: incarnationeel, contextueel en holistisch. Na het inleidende deel over

‘stadzending’ concentreert ze zich in het bijzonder op twee dimensies van presentie: missiegericht wonen en missiegericht werken. Tussen haar eigen ‘theologie van de stad’ door komen we korte portretten tegen van Rotterdammers die zich inzetten voor hun stad. Overwegend gaat het daarbij om christenen, maar Gort laat ook anderen aan het woord.

Bij uitgeverij Narratio verschenen relatief kort na elkaar twee min of meer vergelijkbare boeken die beide gaan over een geloofsgemeenschap in een oude monumentale binnenstadskerk. Daar waar veel grote oude protestantse kerken zijn onttrokken aan de eredienst (Den Haag, Alkmaar, Amsterdam en Arnhem bijvoorbeeld), geldt dat niet voor de Laurenskerk in Rotterdam en de Hooglandse kerk in Leiden. Bert Kuipers, pastor van de Laurenskerk, schrijft in *Citykerken werken zo* over veertig jaar Laurenspastoraat in Rotterdam, en Ad Alblas, pastor van de Leidse Binnenstadsgemeente, beschrijft in *Omdat er meer is...* het reilen en zeilen van de fusiegemeente (PKN) in de Hooglandse Kerk in het hart van Leiden.

Beide kerken kennen een mix van kerkelijk gebruik en commerciële verhuur en beide gemeenschappen willen nadrukkelijk de missionaire potentie van het gebouw benutten. Kuipers schrijft bijvoorbeeld dat de kindervespers in de Laurenskerk zowel huiselijkheid als heilige huiver willen oproepen (45). Huiselijkheid, omdat de kinderen zich er thuis moeten kunnen voelen, heilige huiver, omdat de Laurenskerk staat voor een andere werkelijkheid. Dat is inderdaad de

onvervangbare kracht van oude, monumentale kerkgebouwen. Ze roepen een andere werkelijkheid op. Zwijgend zeggen ze dat er meer is. Dat geldt zeker ook voor de Leidse Hooglandse Kerk, waar het continueren van het kerkelijk gebruik zo ongeveer voor de poorten van de hel is weggesleept.

Beide boeken geven goed zicht op de missionaire praxis van min of meer liberale geloofsgemeenschappen. ‘Gekwalificeerde gastvrijheid’ is er een sleutelwoord. Beide kerken maken deel uit van het verband van het Netwerk Citykerken Nederland dat in 2008 werd opgericht. Het boek van Alblas biedt goed zicht op de gevoeligheden als meerdere kerkgebouwen in Leiden moeten worden gesloten en besloten wordt de diensten te concentreren in ‘de kathedraal van licht’. Dat is in Leiden een gelukkige greep gebleken.

Haarlem

Herman Heijn, doopsgezind voorganger in Haarlem, schreef vanuit de praxis van de doopsgezinde gemeente in die stad een boek over de toekomst van de kerken. Het boek draagt de cryptische titel *Via Teylers Gang*.

De doopsgezinde gemeente beschikt over een historische verbinding die vanuit de Houtstraat – een belangrijke winkelstraat in Haarlem – toegang biedt tot het kerkgebouw van de gemeente. Deze zogenaamde Gang wordt sinds 1971 gebruikt als expositieruimte voor zeer uiteenlopende kunstuitingen. Met een beroep op de filosoof Immanuel Kant en de theoloog Harry Kuitert komt Heijn bij de centrale plek van de verbeelding in kerk en geloof. De Gang – een cadeau van de Haarlemmer Pieter Teyler – is

een impuls voor de Doopsgezinde Gemeente en stempelt haar functioneren fundamenteel, aldus Heijn. Opmerkelijk is overigens dat we over dat functioneren van deze gemeente vrijwel niets horen. Het boek staat vol met foto's, maar ook in letterlijke zin blijft de gemeente in het boek buiten beeld.

Heijn vraagt aandacht voor het toeval in de opbouw van de gemeente. 'Naar mijn ervaring beginnen bijna alle processen van kerkvernieuwing met de bijzondere combinatie van toeval en gebed' (129). Het is zaak dat we daar in de kerk gevoelig voor worden. Tevens benadrukt hij de rol van netwerken in de opbouw van lokale kerkelijke gemeenten. Het boek is een speels opgezette verhandeling over het belang van schoonheid en verbeelding in de opbouw van de kerk.

Heijn noemt acht kenmerken van kerkvernieuwing: een duidelijk profiel naar buiten, veelkleurige kerkdiensten, de handen uit de mouwen, omgaan met de weerbarstige realiteit, inspirerend leiderschap, met een kleine kerngroep als motor, gastvrijheid, lokale concentratie en globale inspiratie en ten slotte het punt dat ik hierboven al noemde, oog voor het toeval.

Buitenlandse inspiratiebronnen

Ik noem hier tot slot ook drie publicaties uit Engeland die hun sporen hebben getrokken onder Nederlandse missionaire werkers.

Het eerste is het boek *Breakout* van de voorgangers Mark Stibbe en Andrew Williams

(2008). Ze beschrijven het transformatieproces in hun anglicaanse parochie St. Andrew's Chorleywood, Watford, in de buurt van Londen. Dominant in de goed functionerende parochie is het 'kom naar ons'-model. De gemeente wil nadrukkelijk missionair zijn, maar is steeds minder in staat contacten te leggen met buitenstaanders. Gaandeweg groeit de overtuiging dat het 'kom naar ons'-model niet meer adequaat is in een postchristelijke tijd. St. Andrew's verlegt haar focus van de centrale eredienst en de kleine groep naar zogenaamde

mid-sized communities (MSC's). Het betreft hier groepen van maximaal vijftig volwassenen die zich vooral missionair profileren. Ze concentreren zich op een specifieke

doelgroep of een bepaald doelgebied en kiezen vanuit die missionaire concentratie een plek van samenkomen. Zo ontstaan MSC's die zich richten op bijvoorbeeld jongeren, ouderen, doven, buurten en gemeenschappen. De MSC's blijken veel minder een drempel te hebben dan de klassieke kerkdiensten en zo worden tal van mensen bereikt die langs traditionele wegen nooit bereikt hadden kunnen worden.

In Nederland is dit model opgepakt door onder andere de beweging 'Nederland zoekt' (www.nederlandzoekt.nl). Zo kent de Rotterdamse Crossroads-gemeente inmiddels twee *missional communities* die op zondag op een eigen plek samenkomen. Overigens is in Chorleywood na het vertrek van beide voorgangers de ingrijpende transformatie voor een behoorlijk deel ongedaan gemaakt. De ▸

***'Naar mijn ervaring beginnen
bijna alle processen van
kerkvernieuwing met de
bijzondere combinatie van
toeval en gebed' (Herman Heijn)***

zondagse eredienst kreeg haar centrale plek terug (Van der Deijl 2012; Stoppels 2012).

In 2011 verscheen – met behoud van de originele titel – de Nederlandse vertaling van het boek *Total Church*. De auteurs, Tim Chester en Steve Timmis, schreven het boek vanuit hun betrokkenheid bij ‘The Crowded House’, een gemeentestichtingsproject in Sheffield. In hun project speelt de onderlinge gemeenschap een buitengewoon cruciale rol. Centraal staat de gedachte dat kerk-zijn niet een geïsoleerde bezigheid is, maar zich binnen de aanwezige natuurlijke kaders voltrekt in het leven van alledag.

***‘Juist de dagelijkse routine
en de natuurlijke netwerken
daarbinnen bieden gelegenheid
voor Evangelie en Gemeenschap’
(Chester en Timmis)***

In het begin van hun boek maken ze hun kerngedachte duidelijk: ‘De stelling die we in dit boek willen verdedigen, luidt dat er twee basisprincipes zijn die moeten bepalen hoe we kerk zijn: Evangelie en Gemeenschap. Een christen is geroepen tot een dubbele loyaliteit: loyaliteit aan het hart van het Evangelie en loyaliteit aan de primaire context van een gelovige gemeenschap. (...) Alles wat we doen wordt bepaald door het Evangelie, en de context is altijd de gemeenschap waar we deel van uitmaken. Onze identiteit als christen wordt bepaald door het Evangelie en de onderlinge gemeenschap’ (13). Discipelschap en discipline horen bij elkaar en zonder onderlinge tucht, vermaning en aansporing ontstaat geen christelijke gemeenschap.

De auteurs gaan ook in tegen het uiteenvallen van het leven in min of meer zelfstandige

levensdomeinen. Door dit proces van differentiëring kunnen kerk en geloof worden ontkoppeld van andere levenssferen (werk, economie, politiek etc.) en zo ‘onschadelijk’ gemaakt worden, opgesloten als ze zijn in de cocon van de private religie. Betrokkenheid bij een geloofsgemeenschap is dan een activiteit naast vele andere. Chester en Timmis kunnen daar echter onmogelijk mee leven: ‘De kerk is niet een van de ballen die ik hoog moet houden, maar dat wat bepaalt wie ik ben en mijn leven op het leven van Christus doet lijken’ (36). De centrale plek van de kerk is voor hen niet een extraatje of een te kiezen mogelijkheid.

Ze is gegeven met het wezen van de kerk: ‘zij is het hart van heel Gods plan’ (39). Het boek heeft vooral ingang gevonden in de meer orthodoxe protestantse kerken.

Kort na *Total Church* verscheen het afgelopen jaar van beide auteurs een nieuw boek onder de titel *Midden in het leven. De kerk als levende gemeenschap*. Ook hier is de grondtoon die van de missionaire kracht van de alledaagse gemeenschap. Chester en Timmis zien niet veel heil in allerlei missionaire ‘activiteiten’ die buiten het alledaagse leven om georganiseerd worden. Juist de dagelijkse routine en de natuurlijke netwerken daarbinnen bieden de gelegenheid om het Evangelie – vanuit de marge – te communiceren in een postchristelijke wereld en gemeenschap op te bouwen. Daarbij gaat het hen er nadrukkelijk mede om dat de ander Jezus Christus leert kennen.

‘Struikelend vooruit ...’

Een opmerkelijk missionair initiatief in Nederland is het ontstaan van de Werkgemeenschap Missionaire Gemeenschapsvorming (WMG) in 2010. In deze werkgemeenschap ontmoeten missionaire doeners, duwers en denkers elkaar. De doeners zijn de practici die met name in de steden pionieren. Duwers zijn kerkgenootschappen en andere verbanden die beleidsmatig bezig zijn met missionaire gemeenschapsvorming. De denkers zijn werkzaam aan universiteiten en hogescholen. Een belangrijke inhoudelijke impuls voor dit netwerk komt van de in 2010 aan de Vrije Universiteit gevestigde J.H. Bavinck-leerstoel voor *Church Planting and Church Renewal*. Dr. Stefan Paas is de hoogleraar op deze leerstoel. Hij is een van de auteurs van het in 2008 verschenen handboek voor missionaire gemeenschapsvorming, *Als een kerk opnieuw begint* (Gerrit Noort e.a.).

We zien in de WMG allerlei protestantse en evangelische kerken, groepen en organisaties samenkomen. Er zijn informele contacten met rooms-katholieke organen en personen, maar tot nu toe is het nog niet tot een toetreding van katholieke deelnemers gekomen. Dat valt in mijn ogen te betreuren, omdat de WMG een laboratorium wil zijn voor een brede kerkvernieuwing. Daarbij schuwt ze kritische zelfreflectie niet. Zo stond een bijeenkomst in het teken van de evaluatie van mislukte experimenten. De dag werd aangekondigd onder de titel ‘Failing forward’. ‘Struikelend vooruit’ zouden we kunnen zeggen in goed Nederlands en dat lijkt me een mooi motto voor de zoektocht naar kerkelijke vernieuwing in Nederland.

In 2011 aanvaardde dr. Joep de Hart zijn ambt van bijzonder hoogleraar ‘Nieuwe en vernieuwende vormen van christelijke gemeenschap in hun betekenis voor de Nederlandse samenleving’. De leerstoel is gevestigd aan de Protestantse Theologische Universiteit. Zijn inaugurele rede *Maak het nieuw!* verscheen in boekvorm bij het Sociaal en Cultureel Planbureau, waar De Hart al jarenlang als onderzoeker werkzaam is. Uiteraard zal zijn achtergrond de invulling van zijn nieuwe functie gaan kleuren.

De Hart is een nuchtere sociaal wetenschapper die juist langs de weg van goed onderzoek wil komen tot reflectie aangaande vernieuwing van de kerk. In zijn rede zien we daarom nog niet allerlei kerkelijke vergezichten opdoemen. Wel stelt hij vragen die vermoedelijk in de komende jaren verder geëxploreerd zullen gaan worden. Hij refereert daarbij aan De Roests drieslag van de kerk als burcht, herberg en tempel in diens boek *En de wind steekt op!*. ‘Burcht, herberg, tempel. Maar hoe staat het met de kerk als *tent*, als onderkomen van trekkers, zwervers, nomaden? De kerk als informele groep? De kerk als oploopje, soms zomaar op een plein of in een park? De kerk als gesprekstheema? De kerk als virtuele gemeenschap van deelgenoten op internet? Moeten we niet naar een mobielere, meer dynamische opvatting van kerkelijkheid? Een kerk zonder muren? Naar wat Henk de Roest ‘een netwerk van kerkplekken’ en Huub Oosterhuis een ‘netwerk van huizen voor ‘bezielend verband’ noemt? Moeten we niet verder kijken dan de publiekelijke, maatschappelijke zichtbare vormen van kerk-zijn?’ (2011, 72). ▷

Het zijn vragen waarmee we al een beetje zicht krijgen op de agenda van De Hart voor de komende jaren. Alle reden om hem, Stefan Paas en zeker ook missionaire practici te volgen in hun zoektochten. ◀

Genoemde publicaties

- Alblas, Ad e.a. (2012). *Omdat er meer is... 25 jaar kerkelijk leven in de Leidse Binnenstad*, Gorinchem: Narratio
- Blok, Oeds (2010). Creatieve gemeentestichting in de stad. Theologie, praktijk en spiritualiteit van Urban Expression. In: *Soteria*, jrg. 27, nr. 3, 16-28.
- Chester, Tim, Timmis, Steve (2011). *Total Church. Evangelie en gemeenschap. Kerk voor het leven van alledag. Een leermodel voor de kerk van de toekomst*. Amerongen: Groei.
- Chester, Tim, Timmis, Steve (2012). *Midden in het leven. De kerk als levende gemeenschap*. Barneveld: Groei.
- Deijl, Willem van der (2012). Breakout: van cruiseschip naar reddingsvloot. Transformatie van een Britse Anglicaanse parochie. In: *Geestkracht. Bulletin voor charismatische theologie*, nr. 70, 75-81.
- Gort, Gea (2011). *God in de stad. Missionair leven in een stedelijke omgeving*. Amsterdam: Ark Media.
- Heijn, Herman (2011). *Via Teylers Gang. Over de toekomst van kerken*. Vught: Skandalon.
- Herademing. Tijdschrift voor spiritualiteit en mystiek* (2012). Themanummer Stadsmonniken. Geloven in de stad, jrg. 20, nr. 77 (september 2012).
- Hart, Joep de (2011). *Maak het nieuw! Over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken: een persoonlijke geschiedenis*. Den Haag: SCP.
- Kuipers, Bert (2011). *Citykerken werken zo. Veertig jaar Laurenspastoraat in Rotterdam*. Gorinchem: Narratio.
- Noort, Gerrit e.a. (2008). *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Reuver, René de (2012). *Anders verder. Missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving*. Amsterdam: Ark Media.

Stibbe, Mark, Williams, Andrew (2008). *Breakout. One church's Amazing Story of Growth Through Mission-Shaped Communities*. Milton Keynes: Authentic Media.

Stoppels, Sake (2012). 'There isn't a manual, but there is Immanuel'. Kanttekeningen bij een fascinerende transformatie. In: *Geestkracht. Bulletin voor charismatische theologie*, 2012, nr. 70, 81-85.

Vlaardingerbroek, Matthijs (2011). *Grensverleggend. Hoe de kerk opnieuw missionair kan zijn*. Heerenveen: Medema.

Winter, Gibson (1961). *The Suburban Captivity of the Churches: An analysis of Protestant Responsibility in the Expanding Metropolis*. New York: Doubleday.

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent kerkopbouw en diaconiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.
s.stoppels@vu.nl

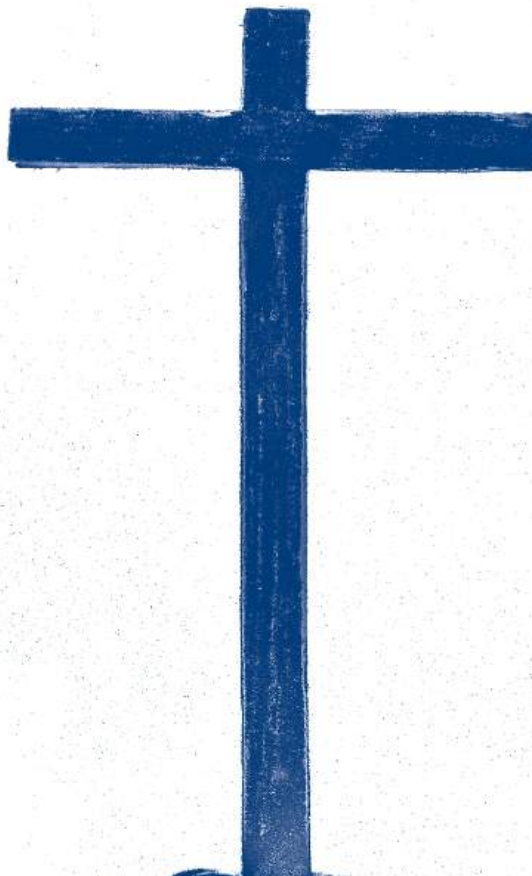
Pastorale supervisie in ontwikkeling

Een opleiding tot pastor, predikant of geestelijk verzorger is tegenwoordig ondenkbaar zonder supervisie. Wim Smeets brengt een aantal publicaties op dit terrein in kaart. Omdat dit in *Handelingen* een eerste trendbericht is over pastorale supervisie besteedt hij ruim aandacht aan de beschrijving van het veld en aan de spelers die op dat veld een belangrijke rol spelen of sleutelpublicaties verzorgden.

Pionier om pastorale professionals systematisch te laten leren van praktijkervaring – de meest korte definitie van supervisie – was Anton Boison in het tweede kwart van de vorige eeuw in psychiatrische ziekenhuizen in de Verenigde Staten. Na het categoriale pastoraat volgde het territoriale pastoraat en geleidelijk werd pastorale supervisie ook in de initiële opleidingen opgenomen, in de VS en ook in Europa. Parallel ontstond een proces van theorievorming over pastorale supervisie. De pionier van pastorale supervisie in Nederland, Wybe Zijlstra, koppelde, net als Boison, de pastoraaltheologische reflectie erg aan de benadering van de mens vanuit de psychiatrie (Zijlstra 1969; 1990).

Was Zijlstra vooral uit op een Nederlands handboek voor de – door Boison geïnitieerde – Klinische Pastorale Vorming, een

specifieke gerichtheid op de ontwikkeling van het supervisiebegrip vinden we pas bij Herman Andriessen. Zijn *Leren aan ervaring en supervisie* was jarenlang een standaardwerk, ook voor supervisie in het algemeen, mede door de leertheoretische focus op supervisie – met name het experiëntiële leren – die hij er in uitwerkte (Andriessen 1975). Andriessen was er een sterke voorstander van dat de supervisor zelf het werk uitoefent waarover zij/hij superviseert, mede met het oog op een belangrijk doel van de supervisie: het ontwikkelen van de eigen beroepsidentiteit. Dat was een belangrijk argument voor de ontwikkeling van beroepsspecifieke supervisie zoals de pastorale supervisie. Auteurs die supervisie als generieke methode voor alle ‘mensgerichte’ beroepen ontwikkelen, zoals de onlangs overleden Frans Siegers en Dinie Haan, tonen zich later schatplichtig aan Andriessen ▷

en diens gerichtheid op (experientieel) leren (Siegers & Haan 1983; 2001).

In de voorbije dertig jaar heeft deze generieke supervisiebenadering een grote vlucht genomen, zowel in de theorie als in de praktijk – met de ontwikkeling van opleiding en organisatie. Dat geldt voor Nederland en Vlaanderen, en eigenlijk voor de gehele internationale context van supervisie. In de definities van supervisie blijft de analogie tussen generieke en pastorale supervisie zichtbaar. Supervisie is ‘methodische leerbegeleiding van dienstverlenende professionals bij de integratie van het persoonlijke en het beroepsmatige functioneren’ (Siegers & Haan 2001). Pastorale supervisie is ‘een leermethode voor het systematisch leren aan pastorale praktijkervaring’ (Stevens, Herrebosch & Vandenhoek 2006). Pastorale supervisie deelt met pastoraat een specificiteit inzake de visie op mens en relatie, het referentiekader en het doel (Bodson & Riemsdagh 2007).

Discussiepunten

Vandaag een trendbericht over pastorale supervisie schrijven is een bediscussieerbare onderneming, om verschillende redenen. Sinds een tiental jaar leunt de Raad voor Klinische Pastorale Vorming en Pastorale Supervisie < in Nederland (KPV-Raad) voor opleiding en registratie van pastoraal supervisoren aan tegen grote broer LVSC (Landelijke Vereniging voor Supervisie en Coaching). Sindsdien gaan er nog meer stemmen op die vragen of pastorale

supervisie nog wel als specifieke vorm van supervisie onderscheiden dient te worden. Dat is de eerste reden.

De term ‘pastoraal’ roept bij sommigen kerkelijke associaties op, terwijl het vak van pastores en geestelijk verzorgers zich inmiddels in sterke mate daarbuiten heeft ontwikkeld. Voor die verbreding worden dan andere termen als meer geëigend naar voren geschoven, zoals begeleiding op het vlak van spiritualiteit, zingeving, levensoriëntatie of – al veel langer – geestelijke begeleiding. In dat licht komt de term pastorale supervisie enigszins archaisch over en wekt de indruk dat dit domein niet is meegegaan met de ontwikkelingen in het levensbeschouwelijk landschap. Dat is de tweede reden.

In publicaties over spiritualiteit is vaak geen duidelijke scheidslijn te trekken tussen bijdragen die wel of niet tot het terrein van pastorale supervisie zouden horen. Dat is de derde reden.

Niettemin hebben wij, in overleg met de redactie van *Handelingen*, geopteerd voor dit trendbericht. Daarbij is het zo – en nu gaan we achtereenvolgens op de verschillende bedenkingen in – dat het veld van de supervisie inmiddels zeer uitgebreid is geworden. Dit proces is nog versterkt sinds het onderscheid met coaching en ook met training en ‘human resource management’ – althans in organisatorische zin, en vaak ook in de praktijk – is opgeheven. Het is niet eenvoudig daar een totaalbeeld van te krijgen; er is een onuitputtelijke stroom van nieuwe publicaties. Wel is het van belang om de ontwikkelingen op het terrein van pastorale supervisie te plaatsen in de context van de ontwikkelingen >

‘Brain with wooden cross & bones’, Jan Fabre, Antwerpen, 1958, Kröller-Müller Museum

op het terrein van supervisie en coaching in het algemeen. We zullen ook ingaan op de gehanteerde terminologie: houdt men het bij het vertrouwde ‘pastorale supervisie’ of worden andere centrale concepten voorgesteld? Daarmee zijn de perspectieven verhelderd van waaruit dit trendbericht vertrekt, of nog beter: daarmee zijn al meteen enkele belangrijke trends op het terrein van pastorale supervisie aangegeven.

Naast de drie genoemde discussiepunten is er nog een vierde punt dat aandacht verdient. Bij de introductie van *Handelingen* is besloten om de trend- en literatuurberichten in dit tijdschrift niet langer te beperken tot de praktisch-theologische sub- en hulpdisciplines. Daarom is dit pas het eerste trendbericht over pastorale supervisie. Om die reden zal voor deze keer relatief veel aandacht besteed worden aan de beschrijving van het veld en aan de spelers die op dat veld een belangrijke rol spelen of sleutelpublicaties verzorgden. Dat heeft repercussies voor de ruimte om in te gaan op de inhoud van afzonderlijke publicaties, die overigens ook een langere tijdsperiode bestrijken dan gebruikelijk. In een volgend trendbericht zullen wij ook aandacht besteden aan de internationale context, die op bepaalde punten overeenkomsten vertoont met de geschetste context. Dat geldt onder meer voor het bestaan van afzonderlijke beroepsorganisaties voor pastorale en generieke supervisie – op overkoepelend niveau de European Council for Pastoral Care and Counselling en de Association of National Organisations for Supervision in Europe. De internationale context is op bepaalde punten

ook inspiratiebron voor ontwikkelingen in het Nederlandse taalgebied – bijvoorbeeld de focus op de reflectieve competentie (cf. Schön 1983). Nu richten we ons op de ontwikkelingen in Vlaanderen en Nederland.

Vakontwikkeling

Naast de publicaties over pastorale supervisie is het interessant om te kijken naar publicaties van pastorale supervisors en naar de activiteiten die zij verrichten ter ontwikkeling van hun vak. Voor dit eerste trendbericht nemen we ons vertrekpunt enigszins willekeurig bij het jaar 2000. Niet toevallig verscheen er in dat jaar een publicatie over de millenniumbestendigheid van de KPV, de Klinische Pastorale Vorming (Smeets 2000). Het was de neerslag van een symposium te Nijmegen ter gelegenheid van het afscheid van supervisor Rooijackers. In de bundel wordt teruggeblikt op de stand van zaken op het vlak van de trainingen Klinische Pastorale Vorming en wordt een ingrijpende herziening van het trainingsprogramma voorgesteld die vanaf die datum in Nijmegen werd ingevoerd. Vooral ging het om de vraag hoe de pastorale trainingen beter ingepast konden worden in het academisch curriculum en de ontwikkelingen daar op het vlak van leertheorie, didactiek en praktische theologie. Daarmee werd voortgebouwd op een eerdere publicatie van Van der Ven (1998) naar aanleiding van zijn bezoek aan KPV-opleidingen in de VS. Dat boek is niet alleen baanbrekend geweest voor wat betreft de conceptualisering en operationalisering van reflectie in het beroep van pastores en geestelijk verzorgers, maar biedt

ook een analyse van de verschillende tradities rond Klinische Pastorale Vorming en supervisie in de VS sinds het pionierswerk van Anton Boisen. Voor het eerst werd een curriculum voor post-initiële pastorale vorming voorgesteld, waarin de KPV volwaardig geïntegreerd werd in de opleiding, met een focus op de 'psychodynamische metareflectie op de in de diepte van de persoon gelegen ervaringen en gevoelens, opvattingen, attitudes en gedrag'.

Ook in andere KPV-centra werd stilgestaan bij jubilea en het afscheid van de tweede generatie KPV-supervisors. Het afscheid van Zuidgeest in het Centrum van Vught (later overgegaan naar LUCE binnen de Faculteit Katholieke Theologie van Tilburg) leidde tot een bundel, ook hier onder redactie van de directe opvolger, Körver (1998). Ook deze bundel geeft een goed beeld van de praktijk en de achterliggende theorievorming over pastorale supervisie. Tilburgse eigen accenten die in de bundel te vinden zijn, liggen op het vlak van de toenmalige relatie met de psychiatrie, de hermeneutische benadering van Van Knippenberg en de nadruk op de organisatiecontext van de professional.

Het veertigjarig bestaan van het KPV-centrum Zon en Schild te Amersfoort mondde niet uit in een echte publicatie, maar presenteerde wel een historisch 'plakboek' van het werk van een van de pioniers van pastorale supervisie in Nederland, Zijlstra en zijn opvolgers De Jong en Houtsma. Ook hier kwam de prangende vraag naar voren: hoe zal deze traditionele KPV-training zich in de toekomst ontwikkelen; heeft ze überhaupt nog een toekomst?

In de overige gevestigde KPV-centra vormde de generatiewisseling geen aanleiding tot publicaties. In Hydepark, verbonden aan de Protestantse Kerk, behoorde Waardenburg met Körver en Smeets tot de eerste opleiders die, voorafgaand aan of volgend op de pastorale supervisoropleiding, ook een generieke supervisoropleiding hadden gevolgd. Dat was de aanzet om in toenemende mate aansluiting te zoeken bij ontwikkelingen in de generieke supervisie. Het KPV-centrum van Hydepark fuseerde later met Emmaus te Maarssen, dat zich vooral had gericht op parttime pastores en geestelijk verzorgers. Het accent in dit gefuseerde centrum ligt sindsdien op ambt en spiritualiteit als kader voor het leerproces. In het KPV-centrum verbonden aan de Vrije Universiteit kwam er helemaal geen generatiewisseling meer. Na het vertrek van Van de Lagemaat was er jarenlang geen supervisorische activiteit. Intussen worden er zogenaamde kopcursussen aangeboden, na of in relatie tot de KPV.

Vlaanderen

In Vlaanderen heeft de generatiewisseling om allerlei redenen vertraging opgelopen. Pionier Bodson was lange tijd als enige op het vlak van pastorale supervisie actief. Een volwaardige KPV-training kwam moeilijk van de grond. Dat had veel te maken met de aarzelende houding van de katholieke kerk en van de academische theologische wereld. Later vond Bodson in Stevens een bondgenoot en samen organiseerden ze trainingen en opleidingen voor begeleiders van pastores. Vooral onder impuls van Stevens (2003) kwamen flink wat ►

publicaties tot stand. Steevast gebruikt Stevens in zijn publicaties eenzelfde formule. Vaak samen met co-auteurs geeft hij een helder, omvattend overzicht van een thema op het vlak van praktijkbegeleiding, een term die hij introduceerde om het overkoepelende verband aan te duiden tussen werkbegeleiding, coaching, supervisie en ook geestelijke begeleiding. Het gelijknamige boek is dan ook het standaardwerk in vorming en toerusting van pastores in Vlaanderen (Stevens, Herrebosch & Vandenhoeck 2006).

Zijn laatste boek over ouder worden is een soort geestelijk testament aan het einde van zijn lange carrière en een pareltje op het vlak van de betekenis van leren voor werk en leven – een verbinding die Stevens altijd gezocht heeft (Stevens 2011). De activiteiten in Vlaanderen op het vlak van pastorale supervisie hebben zich inmiddels verplaatst van het Centrum voor Christelijke Vorming, behorend bij de bisdommen Mechelen-Brussel en Antwerpen, naar de Katholieke Universiteit Leuven in het Academisch Centrum voor Praktische Theologie. Herrebosch, Lootens en Van den Hoeck vormen daar de tweede generatie van Vlaamse supervisoren en opleiders. Laatstgenoemde volgde haar opleiding in de Verenigde Staten en trad daarmee in de voetsporen van de Nederlandse pioniers Faber, Berger en Zijlstra. Riemslogh, een leerling van Bodson, genoot dan weer haar opleiding in Nederland.

Actuele reflecties

Waar in Vlaanderen Stevens een aantal publicaties met andere deskundigen

coördineerde, springt in Nederland een publicatie onder redactie van Körver en Regouin (2007) het meest in het oog. Als het erom gaat inzicht te krijgen in de actuele reflectie over pastorale supervisie, is dit wel het standaardwerk te noemen. De auteurs opteren voor de term spiritualiteit, maar ‘pastorale supervisie’ wordt in de ondertitel behouden. Verschillende aspecten van pastorale supervisie worden behandeld: de existentiële dimensie, de integratief-spirituele dimensie, de ethische dimensie en de betekenis van het levensverhaal, van metaforen, van conflict en leiderschap, van het voorbeeldleren. Körver verbindt de identiteit van de pastorale supervisie met de zogenaamde excentrische positie van de pastor en de trage vragen die in diens werk aan bod komen.

Verder zijn onder impuls van vooral Menken-Bekius een aantal boeken verschenen die zich richten op de eigen aard van het leerproces in pastorale supervisie (Menken-Bekius & Van der Meulen 2007; Menken-Bekius & Schaap-Jonker 2010). Het eerste bouwt onder meer voort op de eerder genoemde publicatie van Van der Ven over reflectie. De relatie tussen theorie en praktijk wordt in beide richtingen doorlopen en daarbij worden modellen en instrumenten voorgesteld. Het tweede verheldert hoe casusmateriaal kan worden opgesteld, alsmede de verschillende invalshoeken van waaruit dit materiaal in de supervisie kan besproken worden.

Het is een traditie dat in handboeken voor pastoraat en geestelijke verzorging ook een hoofdstuk wordt besteed aan pastorale supervisie. Meestal betreft het dan een

inleidende oriëntatie in supervisie, met aandacht voor hoe het in de praktijk in zijn werk gaat. Het meest recent is dat gebeurd in het *Handboek Geestelijke Verzorging* (Körver 2006). Ook in het nieuwe beroepsregister is de KPV een van de pijlers in de voortgezette vorming van geestelijk verzorgers.

Proefschriften

In het kader van de academisering van de Klinische Pastorale Vorming en pastorale supervisie is er onder pastoraal supervisoren een trend ontstaan om te promoveren. Opmerkelijk is dat tot nu toe niemand zich gewaagd heeft aan een promotie over de KPV-training of pastorale supervisie an sich. In die zin blijft het *opus magnum* van Zijlstra, *Op zoek naar een nieuwe horizon* uit 1988 (!) nog steeds zonder navolging. Weliswaar moet een boek van Plantier (2001) vermeld worden, een kritische evaluatie van de KPV in Nederland, maar dat betreft toch vooral een persoonlijke stellingname van de auteur. Haar proefschrift had Plantier al eerder geschreven over Kübler-Ross (Plantier 1994). Ook Menken-Bekius was al aan haar proefschrift over rituelen bezig toen ze in Maarssen actief werd als KPV-opleider (Menken-Bekius 1999). De trend werd gezet door Zuidgeest (2001), die min of meer als afronding van zijn carrière een proefschrift schreef over Godsbeelden. In beide gevallen is het onderwerp natuurlijk zeer relevant voor pastorale supervisie. Op het terrein van pastoraat en geestelijke verzorging in het algemeen situeren zich de proefschriften van Smeets (2006), Vandenhoeck (2007) en Smit (2011). Het discipline-model van Gerkin heeft

toepassingsmogelijkheden naar pastorale supervisie, zoals Vandenhoeck zelf aangeeft in haar proefschrift: de KPV-training krijgt een andere focus wanneer trainees in hun klinische leerstage volgens dit model in de patiëntenzorg leren werken. Waar supervisie een leermethode is voor communicatieve beroepen, richt Smit zich op de bijzondere communicatie met mensen met een beperking. Innerlijke ruimte neemt in zijn hermeneutisch model voor pastoraat een belangrijke plaats in. Als een van de eerste pastorale supervisoren integreert hij het competentiedenken in een onderwijscurriculum.

Vanuit Vlaanderen zijn er toch twee proefschriften te vermelden die het dichtst bij pastorale supervisie in de buurt komen. Lootens (2008) biedt een omvattende focus op het terrein van begeleiding. Daarmee wordt de *scope* die Stevens in zijn werk aanbracht, wetenschappelijk onderbouwd. Vanuit een filosofische en theologische analyse van het werk van Kierkegaard is vooral de focus op de mogelijkheden van indirecte communicatie interessant voor supervisie.

Riemsлагh (2011) gebruikt in haar proefschrift een methode die gebruikelijk is in pastorale supervisie en KPV, namelijk de analyse van pastorale gesprekken via verbatims of protocollen. Referentiekader voor haar analyse vormt de filosofische ethiek van Buber en Levinas en een aantal praktijktheorieën op het vlak van begeleiding en ethiek. Op basis van deze analyse ontwerpt zij een aantal criteria die gehanteerd kunnen worden als toetssteen voor het ethisch niveau van de interactie tussen pastor of geestelijk verzorger en cliënt. ▷

Daarop voortbouwend heeft zij recent een nieuw boek gepubliceerd (Riemsлагh 2012). Daarin richt zij de aandacht op defensiemechanismen die pastores, en aansluitend ook de supervisors, hanteren in de bespreking van verbatims en ander werkmateriaal voor supervisie. Supervisors moeten leren om belemmerende positioneringen en interacties te voorzien en gericht het onbewuste van supervisanten te beïnvloeden.

Tijdschriften

In dit trendbericht zijn vooral boeken de revue gepasseerd. Natuurlijk komt pastorale supervisie ook in tijdschriftartikelen aan bod. In Vlaanderen bood lange tijd het tijdschrift *Sacerdos* en in mindere mate *Collationes* een plek voor bijdragen vanuit de invalshoek van supervisie en pastoraal handelen. Sinds enige jaren is er een nieuw tijdschrift, *Pastorale Perspectieven*, waarin de diverse pastorale werkvelden en werkvormen geregeld aan bod komen. In 2007 werd een themanummer (nr. 137) aan pastorale supervisie gewijd, waarin vooral een interview met een aantal Vlaamse tenoren op dit vlak in het oog springt, naast een bijdrage over de spirituele dimensie – hier komen we dus weer de term spiritualiteit tegen – in pastorale supervisie van Riemsлагh en Bodson en een zeldzaam pleidooi van Lootens voor een differentiatie- naast een integratie-benadering (waarmee aansluiting gezocht wordt met generieke supervisie). In Nederland is vanouds dit tijdschrift het kanaal waarlangs berichten over ontwikkelingen in de pastorale supervisie de werkers in de praktijk bereiken.

Sporadisch zijn er ook vernieuwende bijdragen, zoals het gebruik van de zelfconfrontatiemethode (ZKM) in de pastorale supervisie (Hermans, Van Knippenberg & Smeets 2004).

Nieuwe dynamiek

Sinds de KPV-Raad opnieuw werd gestructureerd en door de organisatorische perikelen in de Landelijke Vereniging voor Supervisie en Coaching lijkt er een nieuwe dynamiek te ontstaan voor pastorale supervisie als eigen benadering. Het is moeilijk te voorspellen hoe die zich zal evolueren. Net als in verleden en heden zullen ook de toekomstige ontwikkelingen inzake theologische en religiewetenschappelijke opleidingen en inzake de praktijk van pastoraat en geestelijke verzorging een belangrijke invloed hebben. We zijn benieuwd hoe de academische inbedding, de relatie van ‘learning by doing’ tot andere vormen van leren en de relatie tot supervisie en coaching in het algemeen zich – ook in internationaal perspectief – verder zullen ontwikkelen. Stof genoeg dus voor een volgend trendbericht binnen een vijftal jaren! ◁

Literatuur

- Andriessen, H. (1975). *Leren aan ervaring en supervisie*. Nijmegen: Dekker van de Vegt.
- Bodson, M. & Riemsлагh, M. (2007). De spirituele dimensie als specificiteit van pastoraat en pastorale supervisie. *Pastorale Nieuwsbrief*, nr. 137, 12-21.
- Hermans, H.J.M., Van Knippenberg, T. & Smeets, W. (2004). De waarderingstheorie, de theorie over het dialogische zelf en het pastoraat (themanummer). *Praktische Theologie*, 31, nr. 1.
- Körver, S. (red.) (1998). *Corrigerende ervaringen. Leren in de Klinische Pastorale Vorming*. Eindhoven: CVPE.

- Körver, S. (2006). Voorbij aan voegen, voorzichtigheid en veiligheid. Klinische Pastorale Vorming en de professionalisering van de geestelijk verzorger. In: Doolaard, J.J.A. (red.). *Nieuw handboek geestelijke verzorging*. (759-772). Kampen: Kok.
- Körver, S. & Regouin, W. (red.) (2007). *Professionele begeleiding en spiritualiteit. Pastorale supervisie nader verkend*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Lootens, D. (2008). *Leven in tegenspraak. Perspectieven op pastorale vorming*. Antwerpen: Halewijn.
- Menken-Bekius, C. (1999). *Rituelen in het individuele pastoraat*. Kampen: Kok.
- Menken-Bekius, C. & Meulen, H. van der (2007). *Reflecteren kun je leren. Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*. Kampen: Kok.
- Menken-Bekius, C. & Schaap-Jonker, H. (red.) (2010). *Ervaring leert. De casus als instrument voor theoloog, pastor en geestelijk verzorger*. Kampen: Kok.
- Plantier, E. (1994). *Door de dood omvangen. Geestelijke oefeningen in navolging van E. Kübler-Ross*. Kampen: Kok.
- Plantier, E. (2001). *De pastor als openbaar lichaam. Pastoraat en de Klinische Pastorale Vorming in Nederland*. Kampen: Kok.
- Riemsлагh, M. (2011). *(In)correcte gespreksvoering. Fundamenteel en empirisch onderzoek naar de ethiek van het pastorale gespreksproces*. Leuven: Katholieke Universiteit.
- Riemsлагh, M. (2012). *Constructieve counseling. Destructief recht in professionele gespreksvoering*. Leuven: Acco.
- Schön, D. (1983). *The reflective practitioner. How professionals think in action*. New York: Basic Books.
- Siegers, F. & Haan, D. (2001; 1983). *Handboek supervisie*. Alphen a/d Rijn: Samson.
- Smeets, W. (red.) (2000). *Klinische pastorale vorming en geestelijke verzorging millenniumbestendig?* Nijmegen: UMC St Radboud.
- Smeets, W. (2006). *Spiritual Care in a Hospital Setting. An Empirical-theological Exploration*. Leiden: Brill.
- Smit, J. (2011). *Competenties voor de pastorale communicatie met mensen met een verstandelijke beperking. Een praktisch-theologisch onderzoek naar leerprocessen van pastores*. Amersfoort: Philadelphia Zorg.
- Stevens, J. (2003). *Gezien en beluisterd worden heelt de mens. Over persoonlijke begeleiding*. Apeldoorn: Garant.
- Stevens, J., Herrebosch, E. & Vandenhoeck, A. (2006). *Praktijkbegeleiding van pastores. Met het oog op kwaliteit van werk en leven*. Antwerpen: Halewijn.
- Stevens, J. (2011). *Ouder worden, leven en leren*. Apeldoorn: Garant.
- Vandenhoeck, A. (2007). *De meertaligheid van de pastor in de gezondheidszorg. Resultaatgericht pastoraat in dialoog met het narratief-hermeneutisch model van C.V. Gerkin*. Leuven: Katholieke Universiteit.
- Ven, J.A. van der (1998). *Education for reflective ministry*. Leuven: Peeters. Nederlandse vertaling: *Pastoraal perspectief. Vorming tot reflectief pastoraat*. Kampen: Kok.
- Zijlstra, W. (1969). *Klinisch pastorale vorming. Een voorlopige analyse van het leer- en groepsproces van zeven cursussen*. Assen: Van Gorcum.
- Zijlstra, W. (1990). *Op zoek naar een nieuwe horizon. Handboek voor klinische pastorale vorming*. Nijkerk: Callenbach.
- Zuidgeest, P. (2001). *The Absence of God. Exploring the Christian Tradition in a Situation of Mourning*. Leiden: Brill. Nederlandse vertaling: *De afwezige God*. Kampen: Kok.
- Wim (dr. W.) Smeets is pastoraal supervisor en hoofd Dienst Geestelijke Verzorging en Pastoraat UMC St Radboud Nijmegen en universitair docent geestelijke verzorging Universiteit Utrecht.
w.smeets@dgvp.umcn.nl

Nieuw op www.handelingen.com

Van de hand van Joep de Hart is een nieuw literatuurbericht 'Sociologie van kerk en godsdienst' verschenen en op de website van *Handelingen* geplaatst. Te vinden op www.handelingen.com > literatuurberichten

KPV-cursussen Nijmegen

• *Cursus Geestelijke Verzorging en Organisatie 1*

In deze cursus worden de professionaliteit en identiteit van de geestelijk verzorger in het kader geplaatst van de (gezondheidszorg)-organisatie waarbinnen hij of zij werkt. De cursus biedt handvatten om eigen ideeën aangaande geestelijke verzorging om te zetten in beleid en dat beleid af te stemmen op het beleid van de zorgorganisatie. Trainer: dr. Wim Smeets, m.m.v. andere trainers. Data: 13-17 mei 2013. Prijs: € 675,-

• *Cursus Geestelijke Verzorging en Organisatie 2*

In deze vervolgcursus ligt de focus op de betekenis van zingeving, spiritualiteit en ethiek in de multidisciplinaire samenwerking en in het management van de organisatie. Deze cursus vindt plaats in samenwerking met de Dienst Geestelijke Verzorging van het Catharinaziekenhuis Eindhoven en de Masteropleiding Theologie en Geestelijke Verzorging van de Universiteit Utrecht. Docenten: dr. Wim Smeets, drs. Richart Huijzer en docenten van het Catharinaziekenhuis. Data: 26-30 augustus 2013. Prijs: € 675,-.

• *Masterclass levensbeschouwelijke counseling (nieuw)*

In deze masterclass voor geestelijk verzorgers en andere zorgverleners worden de basisvaardigheden levensbeschouwelijke counseling, die geleerd zijn in de basisopleiding aan universiteit of hbo, verdiept en verbreed. De ervaring leert dat na een aantal jaren praktijk datgene wat geleerd is een 'revisie-beurt' nodig heeft. De masterclass is een goede voorbereiding of aanvulling op de cursus morele counseling en moreel beraad. Trainers: drs. Jack de Groot en drs. Hans Evers (LUMC). Data: 9 en 23 september, 7 en 28 oktober, 11 en 25 november 2013. Prijs: € 800,-.

Vroege aanmelding wordt aanbevolen. Alle trainingen en cursussen zijn geaccrediteerd door het SKGV. Nadere informatie en cursusprijzen: secretariaat DGVP, 024-3613320 of www.umcn.nl/kpv

Presentatie nieuw Liedboek

Precies veertig jaar na het *Liedboek voor de kerken* verschijnt op 25 mei 2013 het nieuwe *Liedboek – zingen en bidden in huis en kerk*. In veel opzichten zal dit nieuwe liedboek anders zijn dan het oude. Niet alleen hebben meer kerken in de ISK (Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied) samengewerkt, maar ook de omvang en de veelkleurigheid van het aanbod van liederen is veel groter. Ongeveer 1150 liederen zijn uitgekozen, een aantal waarin

de complete psalmberijming van het vorige Liedboek is opgenomen. Een redactieteam met werkgroepen (zo'n honderd vrijwilligers!) heeft een selectie gemaakt uit het huidige Liedboek, aangevuld met honderden liederen uit binnen- en buitenland, kinder- en jeugdlieder, liturgische gezangen, canons en ook gebeden en meditatieve teksten. Je kunt er uit zingen als afsluiting van een vergadering, in een ziekenhuiskamer, in de gevangenis, of bij een familiefeest, je vindt er een tekst in voor de kleine kring die de wacht houdt bij een lieve gestorvene. Daarom ook is de titel voluit: *Liedboek - zingen en bidden in huis en kerk*.

Op zaterdag 25 mei 2013 zal de ISK het nieuwe Liedboek aanbieden aan de kerken die haar de opdracht tot samenstelling hebben gegeven. Na het officiële moment (alleen al door het vele zingen ook heel feestelijk!) is er een uitgebreid en veelkleurig feestprogramma op veertig locaties in het centrum van het IJsselmeerstadje. Voor opgave, busvervoer en meer informatie over het feestprogramma: www.liedboek.nl.

Studiedag 'Geweld en religie'

Op zaterdag 23 maart 2013 belegt de Studiekring Drewermann Nederland in Ede een studiedag 'Geweld en religie', met lezingen door Hans Achterhuis, Denker des Vaderlands, en Mar van der Velden, bestuurslid van de SDN. Tegenover de visie van de Duitse theoloog, schrijver en psychotherapeut Eugen Drewermann presenteert Achterhuis de visie van de

Franse denker René Girard op het evangelie als de ontmaskering van religieus gelegeitmeerd geweldgebruik. Van der Velden bespreekt aan de hand van het 'archaische, religieuze ritueel' van de eucharistie de mogelijkheden die Drewermann ziet voor religie om de individuele menselijke angst te verzachten.

Van 11.00-16.30 uur; Juniorgebouw van het Marnix College, Prins Bernhardlaan 25, 6713 MA Ede. Aanmelding zo mogelijk vóór 18 maart 2013 door overschrijving van € 15 voor leden en studenten en € 25 voor niet-leden (inclusief lunch) op rekening 4859935 t.n.v. Studiekring Drewermann Nederland te Veenendaal o.v.v. 'studiedag 23 maart'.
www.studiekringdrewermann.nl

Internationaal symposium 'For the Sake of Children'

Van woensdag 10 juli tot en met zaterdag 13 juli 2013 wordt in Leuven voor de dertiende maal een internationaal symposium georganiseerd met het thema 'For the Sake of Children. Hidden Forms of Power in Caring for Children's Spirituality'.

Informatie over thematiek, sprekers en workshops via www.pastoralezorg.be/851/conference/
Locatie: Maria Theresiacollege, KU Leuven, Sint-Michielsstraat 6, 3000 Leuven, België.
Kosten: € 350. Aanmelden per e-mail: angeline.demoor@theo.kuleuven.be.

Leergang Kunst en Kerk

De Leergang Kunst en Kerk wil de mogelijkheden van het gebruik van kunst onderzoeken in liturgie, pastoraat en vorming en toerusting en is bedoeld voor geestelijk verzorgers, predikanten en kerkelijk werkers. De opleiders zijn dr. Anne Marijke Spijkerboer (predikant en kunsthistorica); drs. Harbert Booij (beeldend kunstenaar en docent theologie) en drs. Hennie Kievit (opleider KPV). De opleidingsdagen kennen de drieslag theorie, casuïstiek en zelf aan het werk met verschillende materialen en werkvormen:

- Theorie van de beeldtraditie en christelijke iconografie. Het onderscheid tussen waarneming en interpretatie. De eigenheid van het kunstwerk: hoe het kunstwerk te laten spreken. De reflectie op de (geloofs) communicatie tussen kijker en het kunstvoorwerp. Relevante theorieën, zoals die van Gadamer en Ricoeur komen aan bod.
- Bespreken van casuïstiek. Reflectie op het ervaren van het werken met creatieve werkvormen en kunst binnen het geheel van de religieuze communicatie.
- Workshops 'bibliobeeld' (schilderen aan de hand van teksten uit de religieuze traditie), boetsen, fotograferen, schrijven van beeldmeditaties, bespreken van kunstwerken in een museum.

2013: 13 september, 11 oktober, 8 november, 6 december; 2014: 10 januari, 14 februari, 14 maart, 11 april, 9 en 23 mei in Zon en Schild

te Amersfoort. Informatie: Anne Marijke Spijkerboer: annemarijkespijkerboer@xs4all.nl. Aanmelden voor deze leergang kan tot 25 juli 2013 bij Hennie Kievit, KPV-Centrum Amersfoort, 033-4609833, h.kievit@ggzcentraal.nl.

Training Verlies- en rouwbegeleiding

Ieder mens krijgt in het leven met verschillende soorten verlies (verlies door dood of echtscheiding, verlies van gezondheid of werk) en met rouw te maken. In deze training onderzoeken wij hoe de pastor/geestelijk verzorger effectieve (en creatieve) begeleiding in situaties van verlies en rouw kan geven. Actuele verlies- en rouwtherapieën (Johan Maes en Herman de Mönnink), moderne literatuur en reflectie op eigen ervaring in werk en leven wijzen ons hierin een weg. Er wordt gewerkt met literatuurbespreking (rouwtheorie, moderne romans), casuïstiek, filmfragmenten, rollenspel, oefeningen spiritualiteit.

Drie keer een tweedaagse (met overnachting) in najaar 2013: 23-24 september, 28-29 oktober, 25-26 november. Bovendien een terugkomdag in voorjaar 2014. De training vindt plaats op Zon en Schild (GGZ Centraal), Amersfoort. Informatie: Karen van Huisstede, verlies- en rouwbegeleider, geestelijk verzorger, 0161-439131, kevanhuisstede@planet.nl; Hennie Kievit, KPV-trainer en trainer palliatieve zorg, 033-4609833, h.kievit@ggzcentraal.nl